

Masteroppgave i Kulturmøte

Oppgavetittel: «Russenschwein!»

Okkupasjonshistorie fra Solør med fokus på russiske tvangsarbeidere årene 1943-1945 ved Haslemoen leir – møte mellom lokalbefolkning, krigsfanger og Herrefolket.

Studiepoeng: 60

Forfatternavn.: Elin Gundersen

Mnd/År.: Mai 2017

Abstract

This thesis is looking into the local history in Solør during the Second World War, particularly russian prisoners of war. It will also briefly look in to how the story from Solør has been told for later generations in books and colloquially, and if the national and the local history is the story of the victor. There were also a relatively high share members of Nasjonal Samling, the Norwegian Nationalist Party, in the Solør area both before and during the Second World War. People in Solør, as many other places, had people on both sides that worked for or against the Government and people who just tried to live their lives as normal as they could. It's the meeting between the different parts during the war and the first period in peacetime this thesis is also trying to look into.

There were several million Soviet prisoners of war taken after Germany invaded The Soviet Union (USSR) June 22. 1941, this was called "Operation Barbarossa". The nazis needed a lot of workers and forced their prisoners into labour. In Norway they had around 500 hundred small and bigger camps, *Stalags*, where forced working slaves were used for different things. Mostly in the infrastructure like roads, airports and railways. They usually didn't get enough food, they were undernourished, and they often got sick. A lot of them also died, almost twice as many Soviet prisoners died than Norwegians did in Norway during the Second World War.

One of the camps is Haslemoen in mainly Våler and a small part in Åsnes, together called Solør. This is a small countryside place east of Norway. People mostly worked as farmers or woodsmen. From late 1943 until the capitulation in May 1945 there were about a 1000 Soviet prisoners at Haslemoen. This was supposedly going to be one of the largest airports east of Norway. The closeness to Sweden and Oslo not far away, approximately 150 kilometers, made it a strategic area in "Festung Norwegen". With a population of around 4800 in Våler and 6600 in Åsnes it was a huge difference from their normal day to day life in this rural place. A huge flood of Germans were guarding the swedish border and also the camps in the area. Some did it for ideological reasons, others were forced by the German state. Some people in Solør are saying: "It was not the Germans that were the worst, it was the informers we feared."

Sammendrag

Denne oppgaven har som mål å se på lokalhistorien til Solør under okkupasjonstiden, i hovedsak russiske krigsfanger ved Haslemoen leir. Oppgaven går også inn på hvordan historien fra Solør har blitt fortalt i ettertid, og om den nasjonale og den lokale historien er seierherrenes historie. Det var også et relativt høyt antall medlemmer av Nasjonal Samling i Solør før og under okkupasjonen. Menneskene i Solør, som mange andre steder, bestod av både de som jobbet for og de som jobbet mot okkupasjonsmakten og de som forsøkte å leve livet så normalt som de kunne. Det er møtet mellom lokalbefolkning, russiske krigsfanger og okkupasjonsmakt denne oppgaven forsøker å se på.

Det ble tatt flere millioner russiske krigsfanger etter Tyskland sin invasjon av Sovjetunionen 22. juni 1941, kalt «Operasjon Barbarossa». Nazistene trengte arbeidskraft og tvang sine krigsfanger til å arbeide for seg. I Norge var det omtrent 500 små og store fangeleire, *Stalags*. De russiske krigsfangene ble i hovedsak brukt i arbeid til infrastrukturen som å bygge veier, flyplasser og jernbaner. De russiske krigsfangene var ofte underernærte og de ble ofte syke, noen ble også henrettet. Mange døde på norsk jord, omtrent dobbelt så mange russiske krigsfanger enn nordmenn døde i Norge under andre verdenskrig.

En av leirene i Norge lå på Haslemoen i Våler og delvis i Åsnes kommune, tilsammen kalt Solør. Et lite område på innlandet hvor folk stort sett var bønder eller skogsarbeidere. Fra sent 1943 til kapitulasjonen i mai 1945 var det omtrent 1000 russiske krigsfanger på Haslemoen leir. Det skulle angivelig bli østlandets største flyplass. Med nærheten til Sverige og Oslo, som ligger omtrent 15 mil unna, var det et strategisk område i «Festung Norwegen». Med en befolkning på rundt 4800 i Våler og omtrent 6600 i Åsnes ble det en stor omveltning fra deres normale hverdag før krigen. Mange tyske soldater skulle vokte grensen mot Sverige og ble satt inn i leirene i området. Noen var der av ideologiske grunner, andre fordi de var tvunget. Noen mennesker i Solør har sagt: «Det var ikke tyskerne som var verst, det var angiverne en måtte passe seg for.».

Forord

«Prøver å redde bygdas ukjente historie», leste jeg på NRK Hedmark og Oppland i juni 2014.

«Når en ser området i dag er det lite som minner om tiden da unge artillerister i flere tiår tørrtrente på å forsvare hjemlandet. Enda mindre er det som kan minne om 2. verdenskrig, og den ukjente krigshistorien fra Haslemoen står nå i fare for å gå helt i glemmeboka.»¹

Dette vil jeg gjøre noe med, tenkte jeg da jeg leste artikkelen dette er hentet fra. Jeg husker godt at Haslemoen var i full drift da jeg vokste opp, og jeg var flyttet ut før den ble faset ut i 2003. Jeg har selv kysset en vakt som russekraft, trent i den gamle gymsalen og hengt i kantina på Haslemoen. Jeg har også møtt mennesker underveis i livet som vet hvor Våler er fordi de har vært i militæret på Haslemoen. Men russiske krigsfanger? Flyplass? Det har jeg aldri hørt om! Denne artikkelen var spiren til at jeg valgte dette emnet til masteroppgaven min.

I 1955 åpnet Haslemoen leir i Våler i Solør som hovedbase for artilleriet i Hæren, men det har vært militær aktivitet i leiren siden andre verdenskrig. Den har også rommet både artilleriets våpenskole SSFA, rekruttskolen, befalsskolen og befalsskoleopptaket til Feltartilleriet. Dette ble overflyttet til Rena ved nedleggelsen. I dag er det en av Norges største transittmottak med plass til 800 asylsøkere. Haslemoen blir også brukt av blant andre Våler ungdomsskole og Finnskogen Rally, i tillegg til utleie og bruk av ulike bygninger på området. Våler Kommune kjøpte i 2005 Haslemoen, og i 2006 ble noe kjøpt opp av Haslemoen AS.

Gunnar D. Hatlehol, postdoktor ved NTNU, skrev i mail til meg: «Det er ikke akkurat et lett tema du har valgt.». Det kan jeg saktens si meg enig i! Dette har vært litt av et puslespill hvor jeg ofte har følt at ingen av bitene passer sammen, eller at jeg ikke vil komme i mål og bildet aldri vil åpenbare seg for meg. Underveis har jeg fått god hjelp ved tips og råd fra veileder, historikere, professorer og andre kyndige personer på emnet. Dette har jeg satt stor pris på og vil rette en stor takk til alle som har hjulpet meg underveis. Spesielt vil jeg takke min veileder Arnfinn Kjelland ved Høgskolen i Volda. Andre som fortjener en takk er professor Arnljot Løseth og høgskulelektor Kari Aslaug Hasle ved Høgskulen i Volda, hobbyhistoriker Ole Roger Korsmo fra Våler, historiker ved Lokalhistorisk institutt Ola Alsvik, Frode Færøy ved Norges hjemmefrontmuseum, Marianne Neerland Soleim som har skrevet doktorgrad om sovjetiske krigsfanger i Norge, min tidligere lærer på Våler ungdomsskole Arne Myklebust og lærer og forfatter Rolf Rønning fra Heradsbygda. Jeg vil også takke mine venner, kollegaer ved høgskolebiblioteket i Volda og alle andre som har bidratt med smått og stort.

---

¹ Rostad 03.06.2014:3

Innhold

1 Innledning.....	7
1.1 Problemstilling	9
1.2 Begrep	12
2. Metode og kilder	15
2.1 Teori	15
2.2 Dokumentanalyse	17
2.3 Deltakende observasjon.....	18
2.4 Minnemateriale.....	20
2.5 Individuelt og kollektivt minne	21
2.6 Forestilte fellesskap.....	24
2.7 Litteratur.....	25
2.7.1 <i>Historisk</i>	25
2.7.2 <i>Annen</i>	28
2.8 Arkivmateriale.....	29
2.9 Aviser/mikrofilm.....	31
3. Solør	34
3.1 Motstandsarbeid	36
3.1.1 <i>Flyktningsfører Dalen</i>	40
3.2 Oppslutning om Nasjonal Samling	41
3.3 Nærheten til Sverige.....	45
4. Russiske krigsfanger	47
4.1 Antall og organisering.....	48
4.1.1 <i>Kategorier</i>	48
4.2 Behandling	49
4.2.1 <i>Genève-konvensjonene</i>	52
4.3 «Landssvikere».....	53
5. Haslemoen	54
5.1 Organisasjon Todt	56
5.2 «Lager Wagner»	57
6. Fangenes hverdagsliv	58
6.1 Fluktforsøk og represalier	61
6.2 Lokalbefolkningens innsats.....	63
7. Etter kapitulasjonen.....	64
7.1 «Maktvertakelsen» i Solør	64
7.2 «Tyskertøsene» på Hovelsåsen og Haslemoen	67
7.3 NS-oppgjøret i Solør-regionen	68
7.4 Organisering av leirene	71
7.5 Samhandling med lokalbefolkningen.....	74
7.6 Repatriering.....	77
8. Opprydning.....	79
8.1 Minnesmerker og graver	80
9. Oppsummering og konklusjon	84

9.1 Krigens skurker og helter – seierherrenes historie?	86
9.2 Konklusjon	90
10. Kilder og litteratur	91
10.1 Utrykte kilder	91
10.2 Trykte kilder	91
10.3 Referert litteratur	92
10.4 Aviser	96
11. Vedlegg	97
11.1 Vedlegg 1: Registrerte krigsgraver på Haslemoen	97
11.2 Vedlegg 2: Registrerte krigsgraver på Åsnes Kirkegård	100

1 Innledning

Rundt 35 millioner mennesker ble tatt som krigsfanger under andre verdenskrig, både menn og kvinner. Noen ble satt fri under krigen, noen døde i fangenskap av ulike årsaker og andre ble frigitt etter krigens slutt. Mange skal ha blitt behandlet horribelt i fangenskap og millioner døde. Fra historien vet vi at omtrent 7 millioner jøder ble torturert, sultet og drept under andre verdenskrig. Det som kanskje er mindre kjent er alle de sovjetiske krigsfangene som ble satt i tvangsarbeid av den tyske okkupasjonsmakten. Bare her i Norge var det ca. 500 leirer opprettet over hele landet, små og noen større. De var her for å utbedre infrastrukturen i Norge som var en stor del av nazistenes plan for «Festung Norwegen» og «Grossraumwirtschaft». Det skulle bygges veier, jernbaner og flyplasser. Nazistene hadde behov for arbeidskraft, mye arbeidskraft.² Gjennom Wehrmacht og Organisasjon Todt ble arbeidet organisert. I årene 1941-1945 var det omtrent 100 000 russiske tvangsarbeidere i Norge som nærmest ble behandlet som slaver. Av disse er det beregnet at omkring 13 000 døde under krigen.

Adolf Hitler skrev i *Mein Kampf*: «I den russiske bolsjevismen kan vi klart se jødernes forsøk på å erobre verdensherredømmet.»³ Hitler så på slaverne som «Untermenschen», undermennesker, på lik linje med jødene, romanerne og de funksjonshemmede. Ikke-angrepspakten som Josef Stalin og Adolf Hitler hadde inngått ble regelrett ignorert da nazistene natt til 22. juni 1941 gikk til angrep på Sovjetunionen, kalt «Operasjon Barbarossa». Sammen med tyske soldater var det også soldater fra Ungarn, Finland, Romania og Italia. Dette var ideologiens og politikken krig – kampen mellom nazisme og kommunisme. Hitlers «Lebensraum», om å ha nok landområder for sine ariske borgere, gjorde Sovjetunionen til et mål om å knuse bolsjevismen og å erobre landområde. I følge den franske historikeren Nicolas Werth døde omtrent 27 millioner militære og sivile sovjetborgere under andre verdenskrig, mens det til sammenligning døde omkring 5 150 000 tyskere, 331 906 briter og 292 100 amerikanere.⁴

Etter krigens slutt var det fortsatt mange russiske tvangsarbeidere igjen på norsk jord. Fangene skulle sendes tilbake, repatrieres, til Sovjetunionen ifølge avtaler gjort under Jalta-konferansen. Rundt 75 000 var sovjetiske krigsfanger og cirka 7000 var sivile sovjetborgere av de som fremdeles var her i landet. Det er tydelig at de sovjetiske krigsfangene og deres skjebner, også her i Norge, var et

---

² Tjelmeland 2004:64

³ Sitat hentet fra Haugland 2008:10

⁴ Haugland 2008:9-15

betydelig fenomen – så hvorfor har det blitt gjort så lite forskning på feltet? Ole-Jacob Abraham peker på det faktum at det var et tabuemne i Sovjetunionen og at krigsfangene først kunne debatteres åpent mot slutten av 1980-tallet, og først rundt 1990 ble sovjetisk arkivmateriale tilgjengelige for historikere.⁵

De sovjetiske krigsfangene må plasseres blant de emner som etterkrigstidens historieskriving har glemt, men ikke blant de emner som nordmenn har forsøkt å fortrenge. Hensikten med å transportere sovjetiske krigsfanger til Norge var først og fremst å utnytte deres arbeidskraft. Den stadig økende deporteringen av sovjetiske krigsfanger i årene 1941-1945 vitnet om en nærmest uuttømmelig ressurs for arbeidskraft til tyske prosjekter i Norge.⁶

Solør, som jeg altså tar for meg, har også sin egen krigshistorie. Det er påstått at det på Haslemoen leir var omtrent 1000 tvangsarbeidere fra senhøsten 1943 til kapitulasjonen i 1945. Leiren lå i kommunene Våler og Åsnes, hovedsakelig i Våler. Her skulle det bygges flyplass, etter ryktene skulle det blitt en av Østlandets hovedflyplasser. Et strategisk område med grense til Sverige og nærhet til Oslo.

Atter og atter kommer det bevis på tyskernes bestialske grusomhet overfor sine fanger. Her i vårt land er det særlig russerne som er blitt verst behandlet, og det er helt utrolig hva disse stakkars menneskene har gjennomgått i sitt fangenskap.⁷

Solør er et område i Hedmark fylke mot svenskegrensen som omfatter flere kommuner, og som også inkluderer *Finnskogen*, som også strekker seg inn i Sverige.⁸ *Solung* er betegnelsen både på dialekten som snakkes i Solør og en person som er fra Solør. Når det refereres til Solør i oppgaven, består det her av kommunene Våler og Åsnes. I nyere tid blir disse to kommunene, i tillegg til Grue, betegnet som Solør. Tidligere inngikk også Brandval i denne betegnelsen. I dagens politiske diskusjon angående kommunesammenslåinger blir også Våler og Åsnes foreslått til å danne en kommune, kalt Solør. De to kommunene hvor Haslemoen leir lå under andre verdenskrig blir det geografiske fokuset i denne oppgaven. Ved benevnelse av de enkelte kommunene vil deres eget navn bli brukt.

Som andre steder i Norge, var det mye aktivitet i Solør under okkupasjonen og den første tiden etter kapitulasjonen. Det var både motstandskamp og NS-medlemmer i Solør, det var grenseloser og diverse flyktningeruter, russiske krigsfanger, jenter som hadde forelsket seg i tyske soldater og mennesker som forsøkte å leve så normalt som mulig. Elementer en også kunne finne andre steder i landet. Etter kapitulasjonen skulle alle disse «elementene» forholde seg til hverandre. For Solør er dette deres «egen» okkupasjonshistorie, med alt det innebærer. I følge Glåmdalen skal det ha vært

---

⁵ Abraham 2009:293-296

⁶ Soleim 2005:9

⁷ Glåmdalen 30.05.1945:3

⁸ Thorsnæs og Askheim 2016:«Solør», lest 23.05.2017.

innkvartert 8000 tyske soldater på Haslemoen etter kapitulasjonen i påvente av å bli sendt tilbake.⁹ Det var også russiske krigsfanger igjen i Solør som ventet på sin repatriering til Sovjetunionen og som etter kapitulasjonen fikk sin frihet. Glåmdalen beskriver russerne som «kamerater» og viser til ulike arrangementer og festligheter som lokalbefolkningen tok del i.

1.1 Problemstilling

Med tanke på tema finnes flere ulike innfallsvinkler i valg av problemstilling. Kulturmøte kan også defineres på ulike måter, alt etter hva en legger i ordene *kultur* og *møte*. Kultur er et komplekst ord i seg selv, og det kommer helt an på hva en ser på som kultur. Ola Alsvik skriver om begrepet kultur at det er et komplisert ord som kan defineres og tolkes på mange ulike måter. På 1950-tallet kom to amerikanske antropologer opp med 162 ulike definisjoner av kultur, et antall som etter all sannsynlighet ikke har blitt mindre i dag.¹⁰ Sosialantropologen og professoren Thomas Hylland Eriksen og sosialantropologen Torunn Arntsen Sajjad skriver om kultur at: «Problemet er at et ord som kan brukes til å beskrive så mange forskjellige fenomener også må *bety* forskjellige ting.»¹¹ Videre skriver Eriksen og Sajjad at: «Kultur kan være et mystifiserende begrep, som tilslører like mye som det forklarer – derfor skal vi behandle det med varsomhet.»¹² I begrepet *kulturmøte* er kultur det sentrale og møte en slags fortsettelse av det mangfoldige ordet kultur. Ola Alsvik skriver:

«[...] at kulturer er de oppfatninger, ferdigheter og væremåter personer tilegner seg som medlemmer av et samfunn, og at kulturmøter følgelig er prosesser som oppstår når personer eller grupper som har tilegnet seg ulike oppfatninger, ferdigheter og væremåter, må leve sammen innenfor et lokalt samfunn.»¹³

Kriteriet for et kulturmøte er i bunn og grunn at det er to eller flere elementer som sammen utgjør en motsetning eller utfyller hverandre. De trenger ikke å være i samme tidsrom eller i samme sfære så lenge de kan kombineres av ulike årsaker. I så måte kan en hevde at okkupasjonstiden i Solør er et kulturmøte på flere nivåer. «Ofte beskrives kulturfagene som komparative. Dette gjelder stort sett deres metode og dermed det materiale som brukes for å gjennomføre en undersøkelse. Hastrup sier også at kulturer som sådanne er «implisitt komparative».¹⁴

De utenlandske krigsfangene står i en utsatt posisjon i det nasjonalt forankrede narrative. Som utenlandske borgere brakt til Norge av okkupantene tilhører de på ett vis ikke Norges krig. Det var storkrigen som førte dem til Norge, og det var stormaktspolitikken som etter krigen avgjorde deres videre skjebne. Samtidig bidro de til utviklingen av det norske samfunnet gjennom blant annet å bygge ut infrastrukturen med veier og jernbane. De

---

⁹ Glåmdalen 05.06.1945:2

¹⁰ Alsvik 2004:5

¹¹ Eriksen & Sajjad 2011:34

¹² Ibid:35

¹³ Alsvik 2004:6

¹⁴ Eriksen 1999:81

ble plassert i leirer som befant seg i norske lokalsamfunn, og de ble ofre for det nasjonalsosialistiske leirsystemet med alt det innebar.¹⁵

Denne oppgaven har som hensikt å se på ulike grupper innenfor et kort og spesifikt tidsrom i samme område tvunget sammen av en bestemt situasjon – andre verdenskrig i Solør. Hovedfokuset og det sentrale har hele tiden vært å finne ut mer om de russiske tvangsarbeiderne som var på Haslemoen leir. For seg selv kan dette utvikle seg til å bli en mer historisk oppgave, og i forhold til kulturmøteperspektivet kan en se på skjæringsfeltet mellom lokalbefolkning, okkupasjonsmakt og krigsfanger.

Hallvard Tjelmeland (professor ved Institutt for historie på Universitetet i Tromsø) skriver om okkupasjonstida som innvandringshistorie. Her skriver Tjelmeland at

«Okkupasjonstida var ein malstraum av kulturmøte og relasjonar, anten det var forholdet mellom lokalsamfunn og enklavar av tyske soldatar, nordmenns møte med tvangsarbeidarar og krigsfangar, mellom tyske menn og norske kvinner – okkupasjonstida skulle bli ei trengselstid for minoritetar i landet på grunn av okkupantmaktas rasepolitikk [...]»¹⁶

Dette er en formulering som godt på vei legitimerer valg av emne til denne oppgaven. Kulturmøte er helt klart til stede på flere nivå i et lokalsamfunn som blir invadert av helt andre mennesker, impulser, vaner og rutiner de ikke er vant til. Dette kan igjen splitte en relativt samkjørt bygd og skape nye former og allianser. Oscar Brattlie skriver om nåtiden: «Solør er et stort, homogent landdistrikt, både historisk, topografisk, næringsmessig og kulturelt.»¹⁷ Det er ikke helt riktig, alle solunger er ikke like. Men siden det er et relativt «lukket» område med en god del felles historie og lite tilflytting de senere år, kan en vel gi han rett i at det er noen felles kulturelle trekk i det henseende at Solør som område gir en slags fellesskapsfølelse. Men å kalle Solør homogent er å ta litt hardt i. Tilhørighet og slektskap er en ting, også det historiske, men det er allikevel ulike individ samlet på et område. Har denne «homogene» historikken påvirket solungenes etterkrigshistorie? Har minnene endret seg kollektivt til en felles historie som skapte samhold etter krigen trass i ulike ståsted? Marit S. Haugen og Mariann Villa skriver: «Lokalsamfunn representerer mangfold og variasjon, de er forskjellige og det finnes ikke én stor fortelling som passer alle. Lokalsamfunn opplever ulike utviklingsløp og utfordringer og de har ulike forutsetninger og ressurser både historisk, materielt og sosiokulturelt.»¹⁸

Solør er et lite sted hvor «alle kjenner alle», og «bygdedyret» og sladder er vel intet ukjent fenomen her som de fleste andre småplasser. I så måte er det viktig å passe inn i de normene som er satt, og helst skal man kunne vise til generasjoners tilhørighet. Fra langt tilbake har det vært hierarkisk med

---

¹⁵ Corell 2010:158-159

¹⁶ Tjelmeland 2004:63-64

¹⁷ Brattlie 2015:12

¹⁸ Haugen & Villa 2016:31

storbøndene øverst i næringskjeden. Frank Meyer skriver om «De etablerte og nykommerne» i *Kulturmøter*, etter teorien til Norbert Elias. Her er et av emnene sladder som sosial institusjon, om hvordan den kan være både positivt og negativt ladet. Sladder kan påvirke den sosiale posisjonen i samfunnet som igjen kan påvirke mennesker og grupper og deres plassering. Sladder gir også en pekepinn på hva som er rett og galt og kan skape en felles bevissthet. Norbert Elias er også inne på dette i sin studie av Winston Parma hvor sone 2, eller «Landsbyen», har en hierarkisk modell som Frank Meyer bruker som eksempel her.¹⁹ Men hvem var tilknyttet NS i Solør, og hvem drev aktivt med motstandsarbeid og gikk flyktningerutene over til Sverige? Solør trengte kanskje samhold og dugnadsånd? Folk husket nok, men livet måtte vel gå videre også etter krigen. Hvordan fordelte det lille lokalsamfunnet seg under andre verdenskrig, og ikke minst i opprydningsfasen i tidlig fredstid? Andre verdenskrig i Norge var i årene 1940-1945, men i denne oppgaven vil kjerneårene være 1943-1945. Selv om Sovjetunionen kom med i andre verdenskrig fra 1941, ble Haslemoen primært brukt som arbeidsleir for utbygging av flyplass fra desember 1943 og til kapitulasjonen i mai 1945. I prosessen har det også vist seg å være interessant å se på tiden rett etter kapitulasjonen og hvordan denne perioden artet seg. Det var fremdeles mye aktivitet i Solør hvor både russiske krigsfanger, tyskere, lokalbefolkning, NS-medlemmer, «tyskertøser», krigshelter og opprydning ble en del av den nye hverdagen. Det har vist seg at det er spennende historier og materiale også fra denne tiden. Dette igjen medførte et ønske om å se på de lokale historiene fra Solør som har blitt stående i ettertid. Det er interessant å se på hvilken måte krigshistorien fra Solør er gjenfortalt i ettertid sett i lys av det lokale kollektive minnet og det nasjonale narrative. Problemstillingen blir derfor bestående av to spørsmål.

Hvordan forholdt russiske krigsfanger på Haslemoen leir, lokalbefolkning og okkupasjonsmakt i Solør seg til hverandre under okkupasjonstiden og i første periode av fredstid? På hvilken måte er krigshistorien fra Solør gjenfortalt i ettertid – er det seierherrenes historie?

---

¹⁹ Meyer 2004:33

1.2 Begrep

Jeg har valgt å anvende termen «russiske krigsfanger» eller «russiske tvangsarbeidere» selv om det i mer moderne tid er benevnelsen «sovjetiske krigsfanger» som i større grad favner de ulike nasjonalitetene som tidligere var en del av Sovjetunionen. Det skal være registrert hele 55 etniske grupper. På den tiden var Sovjetunionen et moderne begrep som oftest ikke ble brukt i Norge. I avisartikler, bøker og annen dokumentasjon er det «russefangene» eller «russiske krigsfanger» som i all hovedsak er benyttet. Marianne Neerland Soleim skriver at tidligere krigsfanger påpeker at benevnelsen «russiske krigsfanger» ble brukt av nordmenn i den perioden da det ikke var utviklet et substantiv som tilsvarte sovjetisk i det norske språk enda. I tyske dokument kan en derimot finne både «Russische» og «Sowjetische» brukt som begrep.²⁰ I noen sitat og lignende vil ordet «sovjetiske krigsfanger» eller «sovjetiske tvangsarbeidere» tidvis dukke opp i denne teksten, men det er den samme gruppen krigsfanger det vises til. Krigsfanger og tvangsarbeidere blir løselig brukt om hverandre. I grunnen var de sovjetiske krigsfangene begge deler, men i all hovedsak var de i Norge under tvang for å arbeide.

Innenfor kategorien *krigsfanger* eller *tvangsarbeidere* finnes ulike grupper og nasjonaliteter. I denne oppgaven vil de russiske krigsfangene fra Haslemoen leir i all hovedsak kategoriseres som tvangsarbeidere. I sitat kan betegnelsen variere noe ut fra kildematerialet. Det var etter undertegnelsen av «ikke-angrepspakten» 23. august 1939 mellom Sovjetunionen og Tyskland det ble oppnåelig for Stalin å utvide mot vest. Dette omfattet Finland, Bessarabia, Latvia, Litauen og Estland. Med unntak av Finland ble alle innlemmet i Sovjetunionen. De russiske krigsfangene bestod av flere ulike nasjonaliteter som oftest gikk under denne fellesbetegnelsen. Neerland Soleim skriver at da krigsfangene skulle repatrieres etter krigsslutt var omtrent halvparten av stor-russisk nasjonalitet, men der var også tatarer, ukrainere, georgiere, hviterussere og andre mindre nasjonaliteter. En tredjedel av krigsfangene ble ikke oppført med nasjonalitet. I tillegg til inndelingen av nasjonaliteter ble krigsfangene også fordelt i kategorier. Flesteparten bestod av soldater fra Den røde armé, de som regnes som de vanlige krigsfangene. Den andre gruppen var sivile russiske tvangsarbeidere, sivil arbeidskraft, som gikk under betegnelsen *Ostarbeiter* eller *Fremdarbeiter*. (Østarbeidere og fremmedarbeidere.) Under andre verdenskrig var betegnelsen «Ostarbeiter» termen for sivile arbeidere fra det tidligere Sovjet. Under første verdenskrig ble benevnelsen brukt på russisk-polske arbeidere. «Fremdarbeiter» bestod hovedsakelig av de som ikke var sovjetiske utenlandske arbeidere.

---

²⁰ Soleim 2005:14

Begrepet «Fremdarbeiter» ble brukt tidligere, allerede i fredstid i Tyskland før 1914 ble begrepet anvendt. En tredje gruppe var *Hilfswillige*, frivillige, som ikke ønsket å bli sendt tilbake til Stalin. Disse fulgte med Wehrmacht og Waffen SS under tilbaketrekningen. Grunnet at de var frivillige hadde de bedre levekår enn de andre kategoriene, de var ikke tvangsarbeidere. *Zwangarbeiter* ble ikke vurdert som egen gruppe. Det refererer til leve- og arbeidsvilkårene deres innenfor det tyske riket. I tillegg fantes også politiske fanger, dette gjaldt de jugoslaviske fangene i Norge. For disse fangene var dødsraten meget høy før de ble anerkjent som krigsfanger av tyskerne i april 1943. Også tyske straffanger som tilhørte «Strafgefangenenlager-Nord» ble betraktet som politiske fanger. De var dømt for desertering eller sabotasje av Wehrmacht-domstoler. Det var den stadig fremskyndende mangelen på arbeidskraft som medførte at Hitler høsten 1941 bestemte at sovjetisk arbeidskraft skulle eksploateres.²¹ Heinrich Himmler påpekte i dette henseende at:

Vi er således nødt til å benytte oss av russiske mennesker. Det er klart at ikke hvilken som helst sovjetrusser kan komme i betraktning for en slik oppgave, ettersom russeren helt fra begynnelsen av tjuårene helt systematisk er blitt skolert og indoktrinert i bolsjevikisk retning.²²

Noe som fører frem til et annet aspekt ved det tyske synet på russerne. Bolsjevismen, eller kommunismen, var en motsetning til nazismen. Det slaviske folk ble sett på som *Untermenschen*, undermennesker. I motsetning til i første verdenskrig ble det i større grad et ideologisk preg angående krigsfangene under andre verdenskrig. *Weltanschauung* var Hitlers rasistiske verdensbilde grunnet overbevisningen om den ariske rasens overlegenhet over den slaviske. Hitler utviklet i boken *Mein Kampf* en omfattende rasistisk ideologi. Hitler hevdet at Sovjetunionen ble ledet av en «jøde-bolsjevikisk klikk», noe som betegnet alt nazistene hatet. Han antydte at bolsjevismen var jødedommens forsøk på å oppnå verdensherredømme, og med det at det var jødene som satt med all makt i Sovjetunionen. Hitlers *Lebensraum* hadde som mål å sikre det tyske folket den jorden de hadde krav på, og anskaffe landområder i henhold til folketallet. Kort sagt utvide det tyske riket østover. Utenrikspolitikken Hitler førte overfor Sovjetunionen bar preg av tanken om at russerne/slaverne var undermennesker og ikke del av det ekte ariske som de tidligere vikingene hadde hatt med seg da de på 800-tallet hadde grunnlagt den gammelrussiske staten.²³ I *Mein Kampf* skrev Hitler: «Organiseringen av russisk statsform var ikke et resultat av slavernes statspolitiske evner i

---

²¹ Ibid:14-17

²² Sitert etter Soleim 2005:17

²³ Soleim 2005:27-28

Russland, men tvert imot kun et vidunderlig eksempel på det germanske elements statsdannede virksomhet i en uekte rase.»²⁴

De tyske planene for *Russeneinsatz* i Norge trådte offisielt i kraft i november 1941. Det hadde frem til det punktet hersket forvirring rundt spørsmålet om russisk arbeidskraft skulle benyttes. Fritz Sauckel var Generalfullmektig for arbeidsinnsatsen i Tyskland og det var han som besluttet hvor fangene skulle ekspederes. Sauckel sørget for at betydelige mengder krigsfanger og tvangsarbeidere ble sendt til Norge. Allerede i august 1941 ble det sendt krigsfanger til Norge, noe som sterkt antyder uklare kommandolinjer angående *Russeneinsatz*. 5. august 1941 skal Wehrmacht ha fått «vedtatt» 20 000 krigsfanger selv om Wehrmachtleidelsen i Berlin var skeptiske til å benytte krigsfanger til arbeid i Norge. Avdelingen *Arbeit und Sozialwesen* skal ha vært ekstra ivrige på å få til en ordning med bruk av krigsfanger som arbeidskraft i Norge. Kun seks dager senere, 11. august, skal Wehrmacht ha fått innvilget 5000 nye krigsfanger. Størstedelen av krigsfangene ble satt til arbeid i Nord-Norge, særlig i Nordland. Her skulle Nordlandsbanen og riksvei 50 (E6) bygges ut.²⁵

På Haslemoen skal arbeidet med flyplassen ha påbegynt høsten 1943. I 1940 var det ingen flyplass foruten Fornebu på Østlandet som var i virke. Tyskerne startet tidlig med utbyggingen av Gardermoen etter okkupasjonen. Den tyske situasjonen endret seg i 1942/43. De tyske styrkene begynte å tape på frontene, Erwin Rommel sine styrker led nederlag i Afrika og på Østfronten hadde de tapt ved Leningrad og Stalingrad og var på tilbaketog. Det var fra tysk side forventet at det neste allierte trekket ville være et angrep mot Norge og innblanding fra svensk side. Dermed satte tyskerne i gang med flere forsvarstiltak. Herunder meldte behovet seg for en reserveflyplass på indre Østlandet, som også skulle være langt nok fra kysten. På bakgrunn av byggeplaner som var påbegynt til utarbeidelse av flyplass på Haslemoen i 1940, før invasjonen, kan tilgjengeligheten til planer og utredninger ha vært årsaken til at valget falt på Haslemoen. Den storstilte planen tyskerne hadde for utbyggingen medførte at de trengte arbeidskraft i form av krigsfanger, *russeneinzats*.²⁶

---

²⁴ Sitert etter Soleim 2005:25

²⁵ Soleim 2005:23-25

²⁶ Gamst 1983b:9-11

2. Metode og kilder

I denne oppgaven er det naturlig å benytte seg av komparativ og kvalitativ metode. Sigmund Grønmo skriver at kvalitative undersøkelser kan bestå av blant annet uformell intervjuing, deltakende observasjon eller kvalitativ innholdsanalyse. Denne metoden baserer seg på en helhetlig forståelse og analytiske skildringer av bestemte forhold hvor en kan utarbeide hypoteser og teorier. Grønmo mener at forskeren selv er et viktig ledd da analyse og tolkning går parallellt med datainnsamlingen. Det å sette seg inn i og forstå innhold og mening ved en stor mengde data, bearbeide dette og sette det sammen til sitt eget analyseresultat, kan være utfordrende. Tilgjengelighet og registrering av all relevant informasjon blir vektlagt og den vesentligste formidlingsformen er å nytte seg av sitater for å vise til resultater.²⁷ Ved å kombinere tilgjengelig kildemateriale, og til dels min egen lokale tilhørighet, er målet å kunne fortelle en mer helhetlig historie om Solør sin okkupasjonstid. For denne spesifikke oppgaven var intervju i utgangspunktet en metode som skulle benyttes, men ved liten tilgjengelighet til relevante intervjuobjekt ble det nødvendig å nytte andre fremgangsmåter. Dokumentanalyse ble i stor grad bakgrunn for dette arbeidet samt noe arkivmateriale.

2.1 Teori

Knut Kjeldstadli spør om forholdet mellom teori og empiri og hva som er de indre faglige og de ytre samfunnsmessige forventningene for fremstilling av kunnskap.²⁸ Bruk av teori varierer veldig i ulike forskningsarbeid, uansett hvilken metode en velger å bruke. Ofte bruker en forsker å ta utgangspunkt i en eller to teorier som legger en ramme rundt det arbeidet en skal presentere sammen med egen empiri. Dette er ikke en fasit for hvordan en oppgave kan presenteres. Det å referere til tanker og ideer fra ulike teorier gjennom forskningsprosessen kan også være et fungerende grep. Innenfor kvalitativ forskning ønsker en gjerne ikke at teorier skal styre forskningen, men teorier har i følge Aksel Tjora stadig en plass i empirisk forskning om det er presentert eller ikke. En forforståelse vil alltid ligge i bunn hos forskeren, noe som ubevisst/bevisst vil legge føringer i det empiriske arbeidet. Teorier er måter å begripe verden på. En totalt etnografisk fremgangsmåte hvor en samler data over lengre tid, vil ideelt sett være teorifri. Forskeren skal selv danne en oppfatning av samfunnet rundt seg og hvordan det fungerer. *Grounded Theory* (GT) har også et ideal om et teorifritt utgangspunkt for kvalitativ forskning, hvor teoriutvikling baserer seg på en metodisk ferd mellom datagenerering og fremstilling av konsepter. Ofte benyttes begrepene *induktiv* og *deduktiv* i denne sammenheng. Som

---

²⁷ Grønmo 1996:105

²⁸ Kjeldstadli 2000:48

en hovedregel kan en si at deduktiv benyttes i kvantitativ studie hvor en generell regel forklarer enkelthendelser og induktiv benyttes i kvalitativ studie hvor observasjon av noen enkelthendelser med allmenne forbindelser. *Abduktive* tilnærminger begynner med empirien hvor teorier og perspektiver spiller inn i forkant eller i løpet av forskningsprosessen. Det teoretiske aspektet dempes i undersøkelsene og forskerens faglige tilhørighet fremhever hva som er interessant. Det at GT forsøker å være teorifritt mener Tjora er en sannhet med modifikasjoner. Teorier former forskeren bevisst eller ubevisst og er med som et grunnlag i empirien. Poenget til Tjora er at i kvalitativ forskning skal ikke teorier styre.²⁹ Knut Kjeldstadli spør om vi trenger teorier og han skriver at vi i hverdagstale ofte bruker begrepene «teori» og «fakta» som motsetninger, hvor teori er noe usikkert og fakta er noe sikkert. Han påpeker også faren ved å velge teori på forhånd hvor en kan låse seg fast i et spor og overse det som er rundt, det er vanskelig å gi slipp på noe en har investert tid i. Ved å ha en bestemt vei å gå glemmer en stiene rundt som kan gi en helt annen og ny opplevelse av terrenget, det som kan berike hendelsen og gi et nytt perspektiv. Teorien kan bli et bur istedenfor en nøkkel. Det er nærmest påkrevd at en i større akademiske oppgaver skal støtte seg til en eller flere teorier, men dette trenger ikke nødvendigvis gagne hver en avhandling. Om det ikke finnes en spesifikk teori som kan støtte opp om de funn som er gjort, vil en da komme noen vei videre? I enkelte tilfeller kan veien utenom de store teoriene kanskje være vel så fungerende som med? Kjeldstadli viser til at vitenskap ikke er fri for personlig anseelse og et behov for å fremme status innad i en yrkesgruppe. Han synes allikevel ikke at en skal se helt vekk fra teorier.³⁰ «Teorier er både utgangspunkt og sluttprodukt. De er tilstede, bevisst eller ubevisst, systematisk eller hulter til bulter. Vi bruker dem når vi spør, når vi søker etter data. Vi bruker dem når vi svarer, når vi forklarer.»³¹ En god huskeregel kan være at i samband med de funn en gjør kan teori være en hjelpende rettesnor og teorier kan endres underveis. Teorier kan være aktivt deltakende i teksten eller de kan være med som sidekommentarer igjennom avhandlingen. I bunn og grunn finnes ingen fasitsvar på hva som er mest riktig, det avhenger av type oppgave, metode og kilder.

I denne oppgaven har ikke teori vært et fokus. Det å finne en passende teori har ikke gagnet oppgaven da jeg ikke har funnet en spesifikk teori som passer til dette temaet. Det er ikke brukt en eller flere spesifikke teorier som ramme for oppgaven. Det er som Knut Kjeldstadli skriver at det virker mer som et bur enn en nøkkel. Det har vært en viktigere oppgave å fortelle historien fra Solør og Haslemoen under okkupasjonen og rett etter kapitulasjonen. På lokalnivå har det vist seg vanskelig å

---

²⁹ Tjora 2010:23-27

³⁰ Kjeldstadli 2000:131, 138-140

³¹ Ibid:140

finne riktig teori og det er også en annen type forskning. Teori har derfor ikke vært til noen nytte for denne oppgaven.

2.2 Dokumentanalyse

Det er vanlig å kombinere skriftlige kilder med feltarbeid. Det være seg offentlige dokumenter og statistikker, avisartikler, dagbøker, organisasjonsdokumenter eller undergrunnsblader. Analysen av dokumentene kan være forskjellig. Det kan brukes deskriptivt, som utfyllende bakgrunnsmateriale, eller som mer detaljert undersøkelse.³² Kombinasjonen av ulike dokumenter kan beskrive virkeligheten slik den blir fremstilt for forskeren, sammensetningen kan gradvis danne et bilde av det som har skjedd. Samtidig har forskeren med seg sine egne hypoteser og antakelser selv før arbeidet begynner. Knut Kjeldstadli skriver at en er ikke forutsetningsløs, en har med seg sine egne antakelser og fordommer i form av akkumulert viten. Dette kan være noe en bærer med seg gjennom generasjoner eller kulturelt, eller begge deler. Det kan være et godt grep å tenke over hvilken forhåndsforståelse en har enn å ignorere den. En tolker alltid dataene rundt seg, både bevisst og ubevisst. En bærer med seg sin egen interesse og mening.³³

Det er også vanlig å kombinere dokumentanalyse med deltakende observasjon. Ofte blir observasjonsmaterialet hoveddatakilden med dokumentene som bakgrunnsmateriale på området en observerer. En kan også bruke deltakende observasjon som bakgrunnsmateriale ved å for eksempel være medlem av et samfunn, en familie eller deltakende ved å tilhøre det området en forsker på. Ved lokalhistorie kan en noen ganger skrive fra sitt eget miljø, om en enten er deltakende medlem eller har vært tilhørende. En viktig grunn til å kombinere, er at en får kontekstualisert stoffet bedre. Det er også viktig ved historisk materiale at en forsøker å lese det med tanke på samtiden.³⁴

Siden jeg har vokst opp i Solør vil mye av materialet være nært og kjent. Jeg kjenner til flere av de menneskene som er nevnt både i bøker og avisartikler, og jeg har også i oppveksten blitt fortalt noen av historiene som er nevnt. Allikevel er det utrolig mye av dokumentmaterialet som var totalt ukjent. Det å blande rollene fra egne minner til å få noe dokumentert har på et vis skapt en validitet i noe av materialet mens annet dokumentmateriale har utfylt de områdene som ikke var fullt så kjente. For denne oppgaven har det å fordype seg i det tilgjengelige materialet gitt et bredere bilde av historien til Solør fra okkupasjonstiden. Det å kunne sette sammen de ulike delene til det danner et bilde og finne

---

³² Fangen 2004:149-150

³³ Kjeldstadli 2000:133-134

³⁴ Fangen 2004:150-151

historier som samsvarer bør ha gitt oppgaven et bredere spekter. I forhold til de russiske krigsfangene og Haslemoen leir har ikke materialet vært av det største, men for et noe ukjent tema har det gitt en viss oversikt over forholdene også her.

2.3 Deltakende observasjon

Deltakende observasjon blir ofte brukt sammen med intervju, men en kan også observere ved å være en del av for eksempel en gruppe, et samfunn eller som medlem av lokalbefolkningen. Ved å vokse opp et gitt sted over mange år gir kjennskap og tilgjengelighet til kunnskap om hvordan et spesifikt lokalmiljø opererer, og ikke minst stedets historier og sladder. I så måte kan jeg som har vokst opp forstå menneskenes handlingsmønster, skikker, normer og fortellinger. En lokalkjent vil også kunne forstå dialekten, talemåten, og om det er vanlig å bruke sarkasme, humor eller en annen form for lokal vri når noen forteller om bygdas historie. En vil også kunne gjenkjenne historier fra folkemunnne som har blitt fortalt mange ganger, også ulikhetene og likhetene ut fra hvem som forteller og hvordan en historie blir fortalt. Noen historier vil være innad i en familie eller nabolaget, mens andre historier vil gjelde hele bygda og stedet. Som observatør i eget miljø kan en ha en fordel ved å skulle videreføre deler av det lokale stedets historie, samtidig kan det være utfordrende å holde seg nøytral og saklig i gjenfortellingene. Kanskje kan en også bli overivrig i søken på svar fra eget sted og videreformidlingen av dette, og en bør derfor ha selvsensur og gjøre en vurdering ut fra egeninteresse og fellesinteresse.

Katrine Fangen skriver om deltagende observasjon med tanke på intervju, men ved egen tilstedeværelse i distriktet der en vokser opp, kjenner jeg delvis til de menneskene som bor der, historiene fra Solør, de geografiske områdene og mentaliteten som ligger til grunn. Som solung forstår en det lokale språket, det er gjenkjennelig selv om en er utflytter. Allikevel må en lese mellom linjene og observere det som blir fortalt og det som er skrevet. En må observere i felten selv om en ikke konkret foretar et intervju, går inn i en situasjon, gruppe, arbeidsplass eller lignende. Ved å undersøke et lokalmiljø og en spesifikk periode som har vært, må en være observant på underliggende holdninger og skjulte budskap.³⁵ Fangen skriver blant annet:

Intervjudata bør ikke behandles som om det var handlingsdata, men mer ses som folks selvrepresentasjon. Det betyr at du ikke kan ta for gitt at det folk sier de gjør, er det de faktisk gjør. Snarere kan du se det de sier de gjør, som en historie som gjenspeiler hvordan de ønsker å fremstille seg selv.³⁶

---

³⁵ Ibid:141-147

³⁶ Ibid:141

Historiene på folkemunne er ikke nødvendigvis det som faktisk har skjedd, hva de gjorde og hva de opplevde, men det er en historie som fortelleren kan mene er sannhet eller det som sannsynligvis skjedde. Historiene springer ikke ut fra en intervjusituasjon hvor det blir stilt spesifikke spørsmål eller hvor intervjueren leder fortellingene i en viss retning, det er historier som har blitt overlevert fra forteller til tilhører. Mange av historiene kan være sanne og bygge på faktiske hendelser, derfor bør en se bakenfor og observere fortelleren og analysere de ulike historiene. Knut Kjeldstadli skriver at «Såkalt sunn fornuft er gjerne snusfornuft eller en epokes eller et miljøes kollektive fordommer.»³⁷ For bygda blir historiene gjerne en del av stedets identitet. Dette kan være representativt for forskningen, men det er viktig å forholde seg objektiv selv om materialet er gjenkjennbart. Historiene på folkemunne eller «minnemateriale» er en del av Solør og solungene, også i gjenfortellingen av okkupasjonshistorien. Dette kan eventuelt fungere godt som fyllmateriale til de skriftlige kilder som eksisterer.

I kraft av å være lokal og ha kjennskap til deler av menneskene, stedene og historiene har jeg vært deltakende observatør gjennom oppveksten og tilhørigheten min. Jeg har selv hørt på historiene mine besteforeldre og deres søsken og venner fortalte. Jeg har også sett og lyttet til hvordan de har fortalt disse historiene. På ungdomsskolen lærte vi masse om andre verdenskrig og historiene primært på det nasjonale plan, jeg fikk også danse med Gunnar «Kjakan» Sønsteby da han var på Våler ungdomsskole og fortalte sin historie fra krigen på midten av 1990-tallet. Arne Myklebust var en fantastisk kilde og lærer, det meste av min forkunnskap før denne oppgaven er fra det han lærte oss på ungdomsskolen i tillegg til de historiene jeg har vokst opp med. Denne lokalkunnskapen vil naturligvis være med i denne oppgaven, jeg kan ikke holde min forkunnskap helt utenfor. Når jeg har lest historier og avisartikler er det navn og hendelser jeg har kjent igjen, og det har ført til at jeg har hatt en nærmere relasjon til akkurat de fortellingene. Dette kan ha medført til at jeg har prioritert noe fremfor noe annet ubevisst, men jeg har forsøkt å forholde meg nøytral og ikke trekke inn egne relasjoner, følelser eller eventuelle fordommer. Det har vært tilfeller hvor jeg har tenkt at det er mer validitet i visse historier fordi jeg kjenner de igjen, men jeg har forholdt meg til kildene jeg har funnet på en saklig og nøytral måte etter beste evne. Et mål har vært at min egen nærhet til stedet og historien gir leseren en slags opplevelse av Solør gjennom en forteller som ønsker å sette fokus på et område som ikke så ofte er omtalt i historiebøkene eller det nasjonale mediet.

---

³⁷ Kjeldstadli 2000:134

2.4 Minnemateriale

Anne Eriksen (professor i folkloristikk ved Universitet i Oslo) har oversatt hva en gruppe historikere i Birmingham på 1980-tallet utviklet, en modell de kalte «popular memory» eller «den sosiale minneproduksjon» på norsk. Deres definisjon av innholdet i modellen går ut på å

Inkludere alle de måter å bygge opp en forståelse av fortiden på, som finnes i vårt samfunn. Disse har ikke nødvendigvis en skriftlig eller litterær form. Enda mindre er de i samsvar med akademiske kriterier for faglighet eller troverdighet. Akademisk historieskriving har sin plass i en mye mer omfattende prosess. Vi kaller dette for 'den sosiale minneproduksjonen'. I denne kollektive produksjonen deltar alle, men på hver sine måter.³⁸

Som sagn og muntlige overføringstradisjoner i et lokalmiljø vil dette overleve og skape konsensus i sannhet, overensstemmelser og autenticitet.³⁹ Historier overført gjennom generasjoner kan bli fortalt med en slik innlevelse at flere slektledd senere kan det oppfattes som fortelleren selv var til stede. Spesielt i lokalhistorie kan muntlige overføringer skape en slags felles identitet for plassen eller bygda, men også på det nasjonale plan kan slike historier skape konsensus. Nasjonsbyggingsperioden i Norge på 1800-tallet er et godt eksempel på hvordan deler av Norge og tradisjonen ble hentet frem og skapt som en felles norsk kulturarv. Ivar Aasen reiste rundt og samlet dialekter, Asbjørnsen og Moe samlet inn folkeeventyr og Bjørnstjerne Bjørnson som har blitt kalt «nasjonens far» med sitt forfatterskap, politiske engasjement og ikke minst teksten til Norges nasjonalsang er mennesker som har vært med på å skape nordmenns «felles» historie. Mye av dette er muntlige minnematerialer som har blitt en del av vår nasjonale historie. Som Dagfinn Slettan skriver: «Nasjonsbyggerne begrepsfestet og formidlet det de oppfattet som lokale verdier, og gjorde dem til nasjonal felleseiendom.»⁴⁰ I tillegg til den nasjonale krigshistorien har solungene fortalt sine lokale historier og sine opplevelser. Det er ikke noe unikt ved okkupasjonshistorien i Solør i så måte, men det er den lokale vrien og de nære historiene som gjør minnematerialet fra Solør annerledes enn det nasjonale. Noe minnemateriale besitter jeg selv fra hukommelsen av det som har blitt fortalt, men det meste finnes i lokalavisene, de lokalhistoriske bøkene og i arkivmaterialet som omhandler spesifikt Solør og Haslemoen. I boken til Rolf Rønning er det gjengitt intervju av mennesker som opplevde andre verdenskrig i Solør, noe som har vært av stor verdi da de fleste intervjuobjektene ikke lenger er i live og det ikke ble gjort egne intervju da det ikke var relevante tilgjengelige intervjuobjekt. Lokalavisene inneholder også store mengder informasjon etter kapitulasjonen, og det var i avisene en leste og fikk informasjon om hva som hadde skjedd under krigen andre steder i bygda og området, også nasjonalt og internasjonalt, i tillegg til historiene folk i mellom. Hvor mye dette har påvirket minnematerialet til

---

³⁸ Eriksen 1999:14

³⁹ Ibid:14-16

⁴⁰ Slettan 1999:9

lokalbefolkningen ønsker jeg ikke å spekulere i, men det er historiene som er igjen for ettertiden historikere har å forholde seg til.

2.5 Individuelt og kollektivt minne

Trond Thuen (var professor Emeritus ved Universitetet i Tromsø) skriver i *Fortidsforståelser* om at grunnlaget for individuell forståelse ligger et sted mellom det som faktisk har skjedd og det vi husker. Ting vi finner ubehagelig, som for eksempel skam, kan vi ubevisst fortrenge. Blir vi ikke påminnet hendelser eller de ikke gjentas, kan disse bli glemt. Glemselen er også en faktor for hva vi minnes. Mennesket kan bli påminnet minner fra fortiden, mens andre ting blir borte for godt. Men selv erindringer av tidligere hendelser kan bli forandret fra fortid til nåtid. Kronologien endres, menneskene er ikke de samme, stedene er annerledes og selve hendelsen blir i eget sinn til en ny historie av glimt i hukommelsen. Hvis en tenker seg en meget fuktig bytur, hvor en våkner dagen derpå og forsøker å rekonstruere hva som hendte dagen før. Små bilder dukker opp i hukommelsen, kronologien er usikker. Sakte, men sikkert trer hendelser, samtaler og ansikter frem og danner et bilde av byturen. Kanskje snakker du med en annen som var med, og nye brikker faller på plass. Men var det virkelig det som hendte eller har du, kanskje med hjelp fra den andre, konstruert din egen kveld på byen? Hva er sannheten og hvor spiller fantasien av egne minner inn? Husker du det samme som meg? Dette er interessante spørsmål, rekonstruksjoner av hendelser kan være individuell, men også påvirket av det kollektive ved et sted eller en gruppe.⁴¹ Anne Eriksen skriver at både hukommelse og glemsel må forstås som aktive prosesser. Rekonstruksjon av fortiden skjer ved å relatere hendelser til en kontekst som gir mening for enkeltindividet eller kollektivet. Dette kan foregå bevisst eller ubevisst, som Sigmund Freud henspilte på. Freud gjorde fortrenghingen av opplevelser til en vesentlig komponent i evolusjonen av den menneskelige psyke, kun det underbevisstheten aksepterer blir del av den bevisste hukommelsen. Vårt superego, vår bevissthet, tillater ikke det som gir oss skamfølelse eller føles uakseptabelt for vår bevissthet å komme til overflaten. Det kan komme til uttrykk i drømme ved metaforiske bilder, men ellers glemmer vi det. Dette er neppe kun fortrenghing, mye blir borte med tiden uansett skamfølelse eller ei. Det Freud antakelig mener er at det skambelagte lettere fortrenghes og glemmes fordi det er ubehagelig og er noe vi ikke vil eller orker å minnes. Historiene er ekskluderende overfor det som ikke passer inn, det som er forstyrrende elementer og ser heller til det som ettertiden spør etter. Dette for å kunne oppfatte et tidsforløp som

---

⁴¹ Thuen 2001a:8-11

meningsfullt, gjerne med et årsak-virkning forhold. Å tilpasse den samtidige selvforståelse, annet ignoreres eller absolveres. Forholdet mellom kollektiv og individuell identitet kan være kompleks. Hva er individuell og hva er kollektiv erindring? Når er det ene eller det andre? Felles forestillinger kan bygge på individuelle og motsatt, disse vekselvirkningene kan ses som gjensidig avhengige delprosesser.⁴²

Anne Eriksen skriver om kollektivt minne og individ, om at erindringen formidler et felles verdigrunnlag relativt uinnskrenket av om en selv har opplevd okkupasjonstiden eller ikke. En slags felles historisk norm nordmenn deler. Har et kollektivt minne først slått rot kan den igjen påvirke den enkeltes minne av egne opplevelser, den blir som en tolkningsramme. En persons minne trenger ikke av den grunn å forandre seg, men det felles minnet skaper en betydning og en forklaring som gir det overensstemmelse. Eriksen skriver at denne rammen illustrerer en beskyttende og varmende kappe om egne erindringer og egen tilhørighet for nordmenn flest.

For dem som fikk sin skjebne knyttet til NS, er situasjonen derimot en ganske annen. De ble tildelt forræderrollen, ikke bare under okkupasjonen, men også i etterkrigstidens nasjonale myte. For dem skaper det et ganske annet og langt mer problematisk forhold mellom egne minner og kollektiv erindring. Mens tidligere jøssinger – gode nordmenn – kan tillate seg et ganske avslappet forhold til samfunnets kollektive okkupasjonerindring, må de landssvikdømte og til dels også deres familier møte den samme erindringen med helt andre strategier.⁴³

I for eksempel selvbiografisk materiale kan variasjonene komme til syne ved at erindringene fra okkupasjonstiden blir forvandlet til en del av beretningen om det egne livet. Eriksen skriver at det blir tydelig at det kollektive minnet ikke bare virker på makronivå gjennom minnehøytideligheter, historieformidling, monumenter osv. Det går også tilbake til individnivå hvor den henter sin legitimitet og sitt råmateriale.⁴⁴ Den nasjonale fortellingen om gode og dårlige nordmenn og hvordan denne felles beretningen har farget etterkrigstidens fortelling om okkupasjonsårene i Norge. Enkeltmenneskets plass i den nasjonale beretningen, «helte- og skurkehistoriene», skapt fra eget minne i samsvar med den norske fortellingen.

Trond Thuen skriver at muntlige overleverte og lokale fortidsfortellinger gir en pekepinn på hvordan en befolkning definerer seg selv i lys av sine sosiale omgivelser. Thuen sikter seg inn på de kollektive minnene om lokaliserte, stedsavgrensede hendelser som på samme tid utgjør rammefortellinger. Det er følelsen av en felles skjebne ut fra de individuelle livshistoriene som utgjør påstander om hva som har preget menneskene i det lokale samfunnet. Det Thuen kaller for de store fortellingene, som

---

⁴² Eriksen 2001:8-10

⁴³ Eriksen 1999:103

⁴⁴ Ibid:103

okkupasjonstiden, er episoder i historien som har vært av avgjørende karakter for ettertiden for et regionalt eller nasjonalt fellesskap. Det finnes små og store fortellinger, og det finnes en slags dialog dem i mellom. Thuen skriver: «Vi har med andre ord å gjøre med et *hierarki* av fortellinger, fra de individuelle livshistoriene via de lokale og regionale fortellingene til den store nasjonale fortellingen om fortiden.».⁴⁵

Kan man stole på at minnene er ekte? Er solungene farget av tiden som er gått og den nasjonale fremstillingen av okkupasjonstiden? Dagfinn Slettan skriver i *Stedet som kulturell konstruksjon*, og om dette er problematisk for historikerne. Den avgrensede sosiale og kulturelle omgivelsen, i dette tilfellet lokalsamfunnet, som forskningsfelt. Hva er konstruert? Slettan skriver. «Stedet i denne sammenheng kan aldri være noe statisk, men er foranderlig og konstrueres kontinuerlig.».⁴⁶ Den felles historien vil endre seg over tid, mens noen ting vil vare i generasjoner. Her snakker han om tradisjon. Det felles minnet kan være konstruert over den tiden som har gått fra hendelsene faktisk skjedde.⁴⁷ Det er påfallende hvor lite det later til å være fortalt fra okkupasjonstiden i Solør. Det finnes historier og fortellinger som har gått på såkalt folkemunne, men den konstruerte kollektive sannheten kan ha overskygget det som var tilfelle. Et inntrykk en kan få når en snakker med sine sambygding er at det var mye som kan ha blitt utelatt fra den helhetlige fortellingen. Hvorfor vet vi så lite om de russiske krigsfangene? Hva med alle de som var tilknyttet NS og flyktningerutene over svenskegrensen? Ved første øyekast kan det se ut til at det har vært om å gjøre å gå tilbake til hverdagen og «glemme» det som hadde vært.

Skal en se på Solør sin krigshistorie som et individuelt minne og den nasjonale krigshistorien som et kollektivt minne? Solør sin historie er en del av den kollektive nasjonale historien som de andre små og store historiene er fra andre verdenskrig. Enkeltmenneskets historie er deres eget individuelle minne. På lokalt plan er det både individuelt og kollektivt minne sett i lys av det nasjonale eller ei. Menneskene som levde og opplevde okkupasjonstiden har sine historier som de som person minnes. Spørsmålet er hvor mye de har gjenfortalt som har blitt farget av den nasjonale og den lokale kollektive historien. Mitt eget minne er fra gjenfortellingene fra de som opplevde krigen i Solør, det jeg har lært på skolen og lest i historiebøker. Mine minner er også som deltakende observatør i lokalmiljøet. Denne rollen er både en fordel og en ulempe i utvalg av materiale.

---

⁴⁵ Thuen 2001b:93-94

⁴⁶ Slettan 1999:8

⁴⁷ Ibid:7-13

Når en skal rekonstruere fortiden er det tilnærming til ulike kilder som er tilgjengelig en forholder seg til. Hvor mye som er gjengitt varierer i stor grad ut fra ulike tidsepoker og hendelser. Fra andre verdenskrig er det skrevet masse både av historisk og personlig materiale. En skulle tro at det snart ikke var mer materiale og nye områder å gå inn på, men det er enorme mengder både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Ikke minst siden det stadig er arkiv som blir tilgjengelige som kan kaste nytt og annerledes lys over historien. Det er viktig å se på historier i nytt lys og sette spørsmålstegn ved de tilsynelatende fastsatte historiene. At de russiske krigsfangene ikke har vært snakket så mye om i Solør betyr ikke at det skulle glemmes, det er noen som husker og vet, det har bare ikke vært en del av den kollektive historiefortellingen. Det betyr ikke at den individuelle historiefortellingen har utelatt denne historien helt. At det var ukjent for meg betyr ikke at ingen i Solør vet noe om de russiske krigsfangene og har blitt fortalt historier. Jeg er bare en liten brikke i det kollektive minnet og det at de er nevnt i aviser, bøker og arkiv tyder på at de i høyeste grad har blitt husket. Ikke glemt, men heller ikke nevnt. Selve okkupasjonshistorien, «heltene og skurkene», «tyskertøsene» og tyskerne som var i distriktet har vært mer fremtredende i det kollektive minnet og er mer gjenkjennelig.

2.6 Forestilte fellesskap

Myten om at vi er et folk og en nasjon hvor alle er like med samme fortidshistorie skapt av oppfatningen om likhet tross individualitet. Ideen om både *jeg* og *vi* i den kollektive historien. Benedict Anderson skriver i boken *Forestilte fellesskap* om nasjonalisme og dens opprinnelse og spredning. Om begrep og definisjoner skriver han om det forestilte at det er nettopp det fordi gruppen mennesker i en nasjon kun vil kjenne til de færreste individene av medborgere. Sannsynligvis vil de fleste aldri møtes eller vite av hverandre, ei snakke sammen, allikevel vil denne gruppen av ukjente føle et fellesskap og en tilhørighet til hverandre ved en slags sammenvevd historie. Selv om dette er ment på et nasjonalt plan, kan det allikevel settes i lokal kontekst. Det forestilte kan like gjerne være på mikronivå i Solør hvor de lokale historiene og sagnene har overlevd generasjoner og blitt til en sammensveiset egen «sannhet» om bygda eller lokalmiljøet. Anderson skriver videre om *fellesskap*, at nasjonen er trass i de faktiske ulikhetene, store som små, en oppfattelse av enhet.⁴⁸ Det kan settes i kontekst med patriotisme. Som for eksempel store idrettsarrangement og feiring av Norges

---

⁴⁸ Anderson 1996:18-21

nasjonaldag. Sjelden føles det vel så nasjonalistisk som når det vaies flagg og ropes langs skisporet eller når bunadskledde og blide mennesker spiser pølse og is på 17. mai.

Ingar Kaldal skriver om hvordan minner ofte har handlet om at de er en del av et fellesskap og kollektiv. Ved å bruke termer som «imagined communities», «invented traditions» og «theatres of memory» har det individuelle fått mer plass. Det kollektive aspektet bunner i at de er kulturelt og historisk skapte. I Storbritannia satte Popular Memory Group fokus på erindringer fra marginaliserte grupper som stod på utsiden av fellesskapet og majoriteten. Som en motvekt til den «felles historien» dannet de sin egen. I diktatur er det kun en gjeldende felles historie som står i skolebøkene og vises på museum, et felles narrativ bestemt av det styrende organ for en hel nasjon og befolkning. Når et slikt regime bryter ned er det enkelthistoriene til menneskene, historier nedenfra, som er interessante og som kan gi en forklaring på selve livet under de forhold som regjerte. Kaldal kaller dette folkelige minneverasjoner hvor det kollektive og offisielle minnet skiller seg fra hverandre.⁴⁹ En skal være forsiktig med å implisere at dette er tilfelle ved Solør sin okkupasjonshistorie, men det er uansett interessant å se om noe skiller seg nevneverdig ut fra den offisielle historien.

2.7 Litteratur

Som kilde har litteratur sammen med lokalavisen bidratt til en stor del av oppgaven. Det å skulle fortelle historien til Solør og Haslemoen leir under okkupasjonstiden har ikke vært enkelt, jeg har måttet lese mye materiale for å kunne finne noe som var dekkende nok til å fortelle historien jeg ikke ønsker skal bli glemt. Etter søking og leting viste det seg allikevel at det fantes bøker og lignende som hadde tatt for seg deler av historien også fra Solør. Det lokale perspektivet har naturligvis vært til stor nytte i oppgaven, men også bruk av litteratur fra andre regioner i Norge eller fra den nasjonale okkupasjonshistorien har bidratt til å danne et mer «helhetlig» bilde av historien.

2.7.1 Historisk

Nils Christie skrev sin magisteravhandling *Fangevoktere i konsentrasjonsleire. En sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i «serberleirene» i Nord-Norge i 1942-43* i 1952. Boken ble trykt første gang i 1972 og ble på den tiden sett på som et «nyskapende og originalt» verk som markerte sosiologi som et moderne fag i Norge.⁵⁰ Christie selv skriver i forordet at han høsten 1948 og våren 1949 leste fra rettssaker mot norske fangevoktere, snakket med politifolk og andre som

---

⁴⁹ Kaldal 2016:89-93

⁵⁰ Omtalen av boken på baksiden av omslaget fra Christie 2010.

kjente til leirene og snakket uformelt med noen av de som selv hadde vært fangevoktere.⁵¹ Boken gir innsikt i hvordan fangeleire kunne fungere. Fra Haslemoen har jeg ikke funnet noen spesifikke kilder på hvordan forholdene var, derfor var det nyttig med eksempler på hvordan det fungerte andre steder som en pekepinn på hvordan det kan ha vært også på Haslemoen.

I 1985 kom boken *Hjem til Stalin: skjebnen til 83 000 russiske krigsfanger i Norge 1945* av Egil Ulateig ut. Ulateig er journalist og sakprosa-forfatter og bor på Lesja i Oppland. Fokuset her var hva som skjedde med fangene da de vendte tilbake til Stalin og sitt moderland. Det er ikke en bok som tar for seg Solør og Haslemoen i nevneverdig grad, men det har allikevel vært nyttig å lese boken.

I 2001 disputerte Marianne Neerland Soleim disputerte med sin doktorgradsavhandling, *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945: Antall, organisering og repatriering*, i 2009 kom den ut i bokform. I boken har Neerland Soleim kartlagt og beskrevet mye av forholdene til de sovjetiske krigsfangene, noe som er til god nytte for helhetsforståelsen om de russiske krigsfangene til denne oppgaven. Neerland Soleim sin avhandling har vært en god veiviser og gitt innsikt og oversikt i et for meg relativt ukjent tema. Selv om Neerland Soleim i stor grad har konsentrert seg geografisk om Nord-Norge og repatrieringen av de russiske krigsfangene, er det per nå den boken som gir best oversikt over emnet og er av nyeste dato.

Gunnar D. Hatlehol har også skrevet doktoravhandling fra andre verdenskrig, men her er fokuset Organisasjon Todt. «*Norwegeneinsatz*» 1940-1945: *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang* ble utgitt ved NTNU i 2015. En del av krigsfangene i Norge ble underlagt Org. Todt og har fått sin plass i denne historien. Det er ikke veldig relevant i forhold til Haslemoen og de russiske krigsfangene, men det gir en oversikt over Org. Todt sin bruk av ressursene. Ettersom de russiske tvangsarbeiderne ved Haslemoen leir var der i årene hvor de stort sett var underlagt Org. Todt sine arbeidsbataljoner, og oberst Th. Gamst nevner Org. Todt fra Haslemoen, var det nødvendig for meg å se på hvordan organisasjonen fungerte i praksis.

Boken *Who were the fascists. Social Roots of European Fascism* fra 1980 inneholder forskjellige artikler fra ulike forfattere, hvor Stein Uglevik Larsen, Bernt Hagtvat og Jan Petter Myklebust er redaktører. For å kunne se på eventuelle årsaker til hvorfor det angivelig var så mange NS-medlemmer i Solør-distriktet og oppslutning rundt valg, fungerte artiklene «Agrarian Fascism in Eastern and Western Norway: A Comparison» til Hans Hendriksen og «Who voted for Quisling?» av

---

⁵¹ Christie 2010:9

Sten Sparre Nilson meget godt. Begge omhandler innlandsområdet, og Våler er også nevnt som eksempel. I forhold til oppgaven var det viktig å se på årsakene for at det kunne bli såpass stor støtte til NS, og også for å nyansere bildet av hvorfor noen kunne velge å bli «nazist». Det er viktig å kunne se gråtonene i det som ofte blir fremstilt svart/hvitt.

Oberst Th. Gamst har skrevet et festskrift til Haslemoen for våpenets 300-års jubileum som et bidrag til artilleriets historie og for de som skulle komme senere. Festskriftet heter *Haslemoen – Historie* og ble utgitt i 1983. Haslemoen leir ble offisielt åpnet i 1955, og festskriftet var ment til å gi en oversikt over de 25 første årene til leiren sammen med militærhistoriske og andre beretninger fra Solør. Heftet er mer semihistorisk, noe Gamst selv skriver i forordet, og han understreker at det ikke har vært mulig å verifisere alle hendelser som er omtalt.⁵² I skriftet er det den militære historien som vektlegges, og de russiske krigsfangene har fått en liten plass. Det er også en kort oversikt over Solør sin historie jeg kunne nytte som innslag til lokahistorieperspektivet og en del om de russiske tvangsarbeiderne på Haslemoen.

En lokalt utgitt bok som har vært av stor nytte er *Fra overfall til frigjøring. Okkupasjonsårene 1940-45 i Åsnes og Hof* skrevet av Rolf Rønning. Dette ble gjort på bestilling fra kommunen til markeringen for 50-års dagen for kapitulasjonen. Rønning fortalte meg på telefon at han kun hadde noen få måneder på seg til å samle sammen materiale til boken, men den gir en god oversikt og et godt bilde av okkupasjonstiden i Solør. Her er det gjengitt og foretatt intervjuer, lokale historier, historisk materiale og bilder fra Solør, primært fra Åsnes og Hof, men også fra andre områder i Solør-distriktet som Våler. Det kan nok argumenteres hvorvidt dette er en historisk eller semihistorisk bok, men ut fra den informasjonen Rønning har samlet sammen, fungerer dette meget godt som lokalhistorie fra Solør til min oppgave.

Tre-binds verket til Jon Vegard Lunde som omhandler *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen*, har vært en god kilde til lokalhistorien under okkupasjonstiden i Solør. Spesielt bind II fra 1943 – juli 1944 og bind III fra juli 1944 – 1945, med titlene «Det har lett for å gå godt» og «Blod og tårer, men mest svette». Jon Vegard Lunde er journalist og forfatter bosatt i Lillehammer.⁵³ Lunde skriver detaljert og har samlet god og massiv informasjon i de tre bøkene. Det er både personlige beretninger og allmenne historier om hjemmestyrkene som har gitt fylde til min oppgave om Solør og de russiske krigsfangene.

---

⁵² Gamst 1983: Forordet

⁵³ Nygård 2016: https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Jon_Vegard_Lunde lest 22.05.2017.

På lokalt nivå fungerer bøkene av Rolf Rønning, oberst Th. Gamst og Jon Vegard Lunde godt som kilde til okkupasjonshistorien om Solør, men også om de russiske tvangsarbeiderne ved Haslemoen leir. De har gitt et godt og bredt bilde av okkupasjonstiden i Solør og har vært til stor hjelp for meg. Å navigere mellom de historiene jeg selv har hørt og det som står skrevet, ikke minst til å kartlegge deler av historien som var ukjent for meg. Boken til Marianne Neerland Soleim har i så måte ikke hjulpet i like stor grad i forhold til det lokale perspektivet og historien til Solør og Haslemoen, men det gav meg til gjengjeld oversikt og innsikt i et ukjent tema og lærte meg masse om de russiske krigsfangene i Norge.

2.7.2 Annen

Magne Haugland har skrevet boken *Do Svidanja – På gjensyn: Dokumentarberetninger om sovjetiske krigsfanger*. I forordet av Aleksej Perminow, en som var fange selv og ble igjen i Norge som en av få, skriver han at Magne Haugland ikke er historiker av fag, men av kjærlighet. Haugland ble grepet av historien til de sovjetiske krigsfangene og bestemte seg for å vie sin fritid til å samle informasjon og materiale om emnet. Dette ble det bok av. Her finnes mange vitnesbyrd og primærkilder samt historiske- og dokument-fakta. Haugland har skrevet en god og omfattende bok som gir et bredt, godt og annerledes perspektiv på historien til de over 100 000 sovjetiske krigsfangene som var i Norge og deres skjebne.

Nils Astrup Østbye, tidligere journalist i Østlendingen, var redaktør for boken *Åsnes kirke 250 år. 1744-1994*. Den ble utgitt på Flisa i 1994 for Åsnes Menighetsråd. Det er mye av boken som ikke har vært til nytte, men det finnes også deler av boken som omhandler de russiske krigsfangene. Siden det ikke finnes mye litteratur om de russiske krigsfangene på Haslemoen leir som jeg har klart å finne, er det viktig med alle små fortellinger som kan gi informasjon.

2.8 Arkivmateriale

Jeg besøkte Norges Hjemmefrontmuseum på Akershus festning ved to anledninger og fikk meget god hjelp av Frode Færøy. Her fikk jeg lov å bruke lesesalen og anledning til å se i en mappe de hadde tilgjengelig om Våler. *Mappe D243 Våler. Rapporter, notater m/r* inneholdt direktiv og rapporter som vedrørte administrasjon av fangeleiren på Haslemoen og hjemmestyrkene i Våler. Som utfyllende materiale til avisartikler og litteratur har denne mappen vært nyttig for min oppgave, mappen gir større legitimitet til det som står skrevet der.

På Riksarkivet så jeg gjennom flere mapper i «2. arkivdel 2. Hj Org. Todt. Avlevering fra NGU. L0012: Våler (Hedmark).» I: *RAFA-2188. Tyske arkiver, Org. Todt, Einsatzgruppe Wiking*. Her fantes det flere luftfotografier av områdene i Våler og på Haslemoen. Det var også masse nedtegnelser over jordsmonnet på Haslemoen. Alt var sirlig nedtegnet med tysk presisjon for ulike områder. Det gav indikasjoner om at det var nøye undersøkelser for hvor det var mest lønnsomt å grave ut og lage flyplassen. Grunnvann var også kartlagt i området samt kornlagre. Noe mer informasjon kunne dessverre ikke leses ut av denne mappen, men det viser at det var gjort grundig arbeid og undersøkelser på området.

Arne Langås, konservator ved Falstadsenteret, sendte meg syv dokumenter fra Riksarkivet på mail. Disse kom fra *RAFA-2018 Krigsgravtjenesten – DA 24 Saksarkiv*. Dette er syv rapporter som omhandler de gravlagte russiske krigsfangene i Solør distriktet. Det kommer ikke frem veldig mye mer informasjon i forhold til oversikten som Falstadsenteret har over gravlagte russiske krigsfanger i Norge, men det viser til at det ble tatt tak i og gjort i ordnede former etter kapitulasjonen. Rapporter i arkiv vil kunne gi større legitimitet og tyngde til andre typer kilder en bruker.

Landssvikerarkivet inneholder rundt 90 000 landssviksaker og bortimot 350 krigsforbrytersaker på 1200 hyllemeter i Riksarkivet.⁵⁴ De fleste av landssvikersakene er små, men i noen tilfeller er sakene omstendelige med masse opplysninger.⁵⁵ Under siste halvår av 1957 og første halvår av 1958 skulle alle de 54 politikamrene sende inn sine landssvikarkiv til Oslo politikammer på Victoria Terrasse. Arkivsystemene til de ulike politikamrene ble organisert på forskjellige måter selv om samtlige politikamre opprettet egne saksarkiv med tilhørende registre og protokoller for landssviksakene. Variasjonen går fra de enkleste løsningene til de mer finurlige løsningene. Dette ble gjort fordi det var

---

⁵⁴ Kolsrud 2009:9

⁵⁵ Thingsrud 2009:12

rettet kritikk og blitt debattert mot rettsoppjøret. Stortinget bad derfor regjeringen sette ned et utvalg i 1952 som skulle bearbeide og vurdere materialet og erfaringene fra rettsoppjøret. I 1955 sørget en komité under ledelse av tidligere justisminister O. C. Gundersen, Gundersen-komitéen, for at politikamrene skulle sende sine landssvikarkiv. I 1962 avsluttet Gundersen-komitéen sitt arbeid, men det skulle gå enda ti år før arkivet ble videresendt fra Victoria Terrasse. På grunn av manglende lagringsplass ved Riksarkivet ble arkivet midlertidig plassert på magasinet til Norges Hjemmefrontmuseum i bygning 19 på Akershus festning. Syv år senere ble arkivet flyttet til nybygget på Kringsjø. Ved rettsoppjøret etter okkupasjonen fikk omtrent 43 000 personer saken henlagt uten straffereaksjon, litt færre enn 29 000 personer ble idømt bøter og i underkant av 20 000 personer ble dømt.⁵⁶

«De fleste landssviksakene er små. Som oftest er det mindre enn fem tekstsider med opplysninger om hva den tiltalte var med på. Men i noen tilfeller kan sakene bli omfattende og gi rike opplysninger om krigshverdagen, motstandskampen og om okkupantenes aksjoner.»⁵⁷ Dokumentene er normalt nummerert i etterforskningsmappen. Fremst finner en ei dokumentliste som oftest ikke er lenger enn 15-20 nummererte dokumenter. I de mer omfattende sakene, som i de sakene det ble lagt ned påstand om flere års fengsel eller av økonomisk landssvik, vil en kunne finne over 50 nummererte dokumenter. Det vil være alt fra en tynn mappe til enkelte saker som fyller flere arkivesker. I tillegg kan det i de alvorligste sakene ha blitt såpass omfattende legg at det er egne lister over vedlegg. Deler av innholdet i en saksmappe kan ha enkeltdokumenter med mange undernumre, uten at dette kommer frem av dokumentlisten. Det kan være fra ett ark til flere hundre.⁵⁸ Mye tyder på at det er betydelig stoff i Landssvikerarkivet, men da jeg kontaktet Landssvikerarkivet i en tidlig fase av arbeidet, ønsket de konkrete navn og eventuelt personalia. Dette kunne jeg dessverre ikke opplyse om på dette tidspunktet og ble nødt til å se bort i fra dette arkivet som kilde. Å få tilgang til alle saker som omhandlet Våler og Åsnes via Kongsvinger politidistrikt var ikke tilstrekkelig nok informasjon til at de kunne finne frem mapper.

---

⁵⁶ Kolsrud 2009:9-11

⁵⁷ Thingsrud 2009:12

⁵⁸ Ibid:12-13

2.9 Aviser/mikrofilm

På 1800-tallet var samfunnet i stadig endring og innholdet i avisene ble med tiden gjerne samtaleemne innbyggerne imellom. Mot 1860-årene var avisene mer for eliten mens de neste generasjonene i stadig økende grad kunne lese avisen. Det at trykketeknikken ble forbedret med blant annet rotasjonspressen gjorde det mulig å trykke opp mange flere aviser, flere tusen i timen, var en medvirkende faktor til økningen mot slutten av 1800-tallet. I 1905 var de fleste vant med aviser og kirken var ikke lenger den største formidleren av informasjon og nyheter til det norske folket. Med avisene ble det skapt et fellesskap og en identitet for folk flest. I politiske spørsmål ble også avisene viktig. Mot slutten av 1905 var 184 aviser i drift i Norge og folketallet var på nesten 2,3 millioner mennesker. I forhold til Finland som hadde 87 aviser i drift i 1905 var antallet aviser i Norge ganske imponerende i internasjonal målestokk. Selv om det ikke finnes noen konkret statistikk over forbruket før i 1947, var etter all sannsynlighet de fleste erfarne avislesere i 1905. Det skjedde en tredobling av forbruket i Norge mellom årene 1880 og 1915. I samband med at folketallet økte jevnt, mortaliteten sank og utvandringen til Amerika avtok ble det stadig flere mennesker og husholdninger i Norge mot 1900-tallet. Samtidig ble det utarbeidet jernbanelinjer og veier, en fikk telegrafene, industrialiseringen tok til og det var byutvikling og urbanisering. Avisene så tidlig nytten av å informere leserne om reiseruter og priser, og de populære Amerika-brevene ble publisert. Om en ikke hørte fra sin egen slektning som var utreist kunne en lese andre sin beretning. Avisene skapte også en nasjonal bevissthet i folket og bandt landet sammen på en helt ny måte sammen med den øvrige samfunnsutviklingen.⁵⁹

Noe som kan virke litt sjokkerende i dag var hvordan avisene rapporterte kriminalsaker og ulykker. I dagens aviser ville personvernet trådt inn mens det tidligere kunne være detaljerte beskrivelser med full personalia. De første presseetiske retningslinjene trådte i kraft fra 1930, men det gjaldt i første hånd den innbyrdes striden avisene i mellom. Tidligere var de nasjonale avisene i større grad knyttet til politiske parti og en kunne se på avisen en kjøpte hvilket parti en ville stemme på. Det ble nødvendig med et egen organ som tok for seg klager på usaklighet og en hard tone i de ulike avisene.⁶⁰

Kari A. Hasle skriver at innholdet i avisene i 1905 gjerne bestod av lange referat av den politiske utviklingen og debattene i Stortinget, selv lokalavisene bar lite preg av lokalt innhold hvor mye var

---

⁵⁹ Hasle 2005:15-22

⁶⁰ Ibid:22-26

fra nasjonale og internasjonale aviser. Avisene hadde gjerne kommentarer, avisinnlegg hvor de fleste var anonyme og bekjentgjørelser av døde, fødte, giftermål og jubileum. Føljetonger kunne også være populært.⁶¹ Denne inndelingen i avisen kan en også se i 1940-1945. Allikevel er et annet aspekt gjeldende i denne perioden, sensuren av innholdet. En kunne ikke fritt skrive hva en ville under okkupasjonstiden. Selv om malen er relativt lik innholdsmessig som det Kari A. Hasle referer til fra 1905, er ikke innholdet fritt skrevet. Det bærer tydelig preg av «nazistisk propaganda» og hva som er ment for allmenheten og ikke. I utgangspunktet var det ikke meningen fra tysk side å styre pressen hverken i Norge eller Danmark ved innvasjonen, deres hovedmål var å kontrollere forsvar og sikkerhetspolitikken, samt å hindre britiske baser i Norge. Noe kontroll over utenriksstoffet skulle de ha, men ellers kunne de operere tilnærmet normalt. Forskjellen mellom Norge og Danmark var at det ble en «fredelig okkupasjon» i Danmark mens det i Norge ble motstand og nei fra regjeringen. Dette var en krigserklæring og dermed ble det strammere tiltak også for mediene, nyhetsdekningen ble dramatisk avgrenset. Dette medførte at pressen ble «underlagt full innholdsdirigering helt ned i den enkelte avis.»⁶² For å vokte denne innstramningen innsatte tyskerne tre organer. Tyske Wehrmacht kontrollerte den militære siden og hva som kunne trykkes både fra Norge og verden. Reichskommissar var den sivile vokteren som gjennom sin Presseabteilung bestemte det daglige innholdet i avisene, også pressens ressursbruk, som tildeling av papir, og bransjens oppbygning. Pressedirektoratet var en avdeling innunder Kultur- og folkeopplysningsdepartementet i det nye NS-styret, deres oppgave var å avgjøre innenrikspolitiske innholdspåbud og implementere Reichskommissariatets næringsdirektiver. Dette medførte at det ble utgitt omtrent 300 illegale aviser i Norge, men å være i bestittelse av en slik avis kunne i verste fall innebære dødsstraff. 9. april 1940 ble BBC Norwegian Section spontant dannet med hensikt å tjene som propagandakanal under krigen. «London-aviser» rapporterte fra BBC sine norske sendinger fra London. Disse type aviser ble også utgitt i Nederland, Danmark, Polen og Frankrike. Nyhetene fra BBC ble ansett som mer presise enn de tyskkontrollerte avisene, de presenterte også nyheter fra okkuperte Norge via kurerer i Stockholm. Pressen sviktet sitt publikum under okkupasjonstiden, men det er usikkert hvordan konkurransen mellom de illegale og rene avisene i Norge var. Sannsynligvis supplerte de hverandre.⁶³

---

⁶¹ Ibid:22-23

⁶² Bastiansen & Dahl 2008:276

⁶³ Ibid:275-282

Etter kapitulasjonen var det ikke bare å fortsette som før okkupasjonen for avisene. Det var indre oppgjør i avisbransjen og mange aviser var tvunget nedlagt eller fusjonert under krigsårene. Av 260 aviser ble 114 stanset, nedlagt eller tvangsfusjonert. Avisoppgjøret etter krigen skapte store indre vanskeligheter. Flere aviser hadde latt seg «nazifisere» og tjent penger på det. Hvor mye de skulle bøtelegges ut fra salg og inntjening var ikke et enkelt regnestykke, mange aviser hadde tapt inntekt og noen ble tvunget ut av markedet for godt.⁶⁴ Fra kapitulasjonen i mai 1945 ser en tydelig en forandring i innholdet i Glåmdalen. Nå blir historiene om de russiske krigsfangene skrevet både i leserinnlegg, kommentarer, i bekjentgjørelser og som nyhetsstoff. I forhold til landssvikeroppgjøret er det lite personvern og det er detaljert beskrevet i til tider oppsiktsvekkende ordelag sett med dagens øyne. I så måte er det viktig å se i forhold til tiden det ble skrevet, men at det allikevel er et bevart historisk minne i tid og sted. En kilde til datiden bevart for ettertiden.

«Lokalavisa har en sterk symbolverdi. Det handler om følelsen av trygghet og fellesskap, mulighet til identifikasjon og opplevelsen av å være en del av en større sammenheng.»⁶⁵ Birgit Røe Mathisen skriver om lokal identitet i lokaljournalistikken og hvordan den i moderne samfunn spiller en essensiell rolle i sosialiseringen av individene, hvordan media etablerer og fremhever forståelsen av oss selv og vår egen identitet. Identitetsskaping handler om å opprette en følelsesmessig forbindelse til et sosialt system. Ved å lese aviser forsterker en sin kulturelle tilhørighet mens en ved å lese nasjonale styrker sin identitet som nordmann. Mathisen skriver at nordmenn er opptatt av tilhørighet og opphav, og at lokalavisen spiller en sentral rolle for vår inkludering i det lokale samfunnet. De lokale elementene har et eget symbolmiljø, noe som gir det legitimitet og gir leseren anledning til å identifisere seg med nærmiljøene. Utfordringen til denne type medium ligger i balansen mellom den lokale identiteten og de kritiske spørsmålene.⁶⁶ Kan en alltid stole på at det er sannheten som er trykt eller finnes det noe skjult bakenfor? Som solung og tilhørende Solør vil de lokale nyhetene være med på å gi en viss pekepinn på hva som rører seg i bygda. Under okkupasjonen kan en anta at det hadde en viss verdi selv med sensuren, det ble allikevel oppdatert på nyheter, ulykker, iderettsarrangement, hendelser og lignende. Etter kapitulasjonen ser en i sterkere grad at innholdet endrer seg og det blir et friere språk og innhold i Glåmdalen. De russiske krigsfangene er ikke nevnt med et ord før i mai 1945, men da får en til gjengjeld flere beretninger. Det er takkenotiser, kommentarer, leserinnlegg, beskrivelser av den kritiske tilstanden og kameratskapet til de russiske krigsfangene. Det ble også

---

⁶⁴ Ibid:286-291

⁶⁵ Mathisen 2010:31

⁶⁶ Ibid:30-33

beskrevet i grove ordelag om «tyskertøser», angivere og «nazister». Noe er gjengitt med full personalia, spesielt fra landssvikeroppgjøret. De lokale og nasjonale heltene kommer også frem i nyhetsbildet. Hele krigshistorien på godt og vondt finner sin plass i mediene.

Som kilde har lokalavisene vært av største betydning for denne oppgaven. Det er her de fleste historiene om de russiske tvangsarbeiderne ved Haslemoen har blitt beskrevet. Det har gitt et innblikk i den lokale historien om de russiske krigsfangene sett gjennom øynene til solungene rett etter kapitulasjonen. Det er ekstremt mye sympati med fangene, kameratskap og glede. Hvis en ser forbi euforien kan en fremdeles forstå mentaliteten som ligger til grunn og det er tydelig at sympatien er ekte, også gleden og kameratskapet der og da. I retroperspektiv kan en lett ilegge sin egen forkunnskap og viten, eventuelt antakelser, om hvordan situasjonen senere utviklet seg. Men for å kunne fortelle okkupasjons- og kapitulasjons historien til Solør, og især historien til de russiske krigsfangene på Haslemoen, har lokalavisene gitt mye god informasjon.

3. Solør

Fra gammelt av var navnet *Soleyar* betegnelsen på landområdet mellom Kongsvinger og Elverum, det betyr «landet langs vannet/elven». ⁶⁷ Området bestod opprinnelig av fem kommuner som sammen ble kalt Solør. Kommunene er Brandval, Grue, Hof, Åsnes og Våler, fra sør til nord. Fra gammelt av bestod Solør av kun to prestegjeld – Grue og Hof. Åsnes og Våler var anneks til Hof. Åsnes var den største og viktigste i folketall og ressurser. 12. oktober 1853 ble Våler skilt fra Åsnes ⁶⁸ og begge ble egne kommuner. I 1963 ble Hof og Åsnes slått sammen til en kommune igjen med Flisa som administrasjonssentrum. Våler forble foreløpig egen kommune. ⁶⁹

For rundt 4000-5000 år siden formet istiden landskapet gjennom Solør, og senere Glomma som fylte hele dalbunnen. Landskapsbildet består ikke av høye fjell og dype daler, men relativt store sletter og tette barskogkledde åser. Glomma deler dalføret i to og langsmed finner en lett dyrkbar jord. Solør har 3095 km² landareal, og 2454 km² av dette er skog. I Våler og Åsnes er landarealet 1338,09 km², og skogen utgjør omtrent 961,8 km². Det er i høy grad skogen og Glomma som gir distriktet og landskapet form. ⁷⁰ Tømmerfløting var tidligere en stor del av distriktets inntektskilde, og

---

⁶⁷ Gamst 1983b:1

⁶⁸ Brattlie 2015:11-13, 80, 87

⁶⁹ Åsnes Kommune: «Lokalhistorie», lest 22.05.2017.

⁷⁰ Brattlie 2015:11-13, 80, 87

skogsarbeidere og bønder har «alltid» vært en del av Solør. For øvrig var innbyggertallet i Våler og Åsnes på henholdsvis 4880 mennesker og 6616 mennesker under folketellingen i 1946.⁷¹

Det er funnet spor fra yngre steinalder som stein og flint redskaper. Det vil si at det antakelig har vært en form for menneskelig aktivitet i Solør fra ca. 2000-1800 f.v.t. Solør skal være omtalt av Snorre hvor Solvar, forfar til Halvdan Svarte og Hårfagreætten, var småkonge i Solør på 700-tallet.⁷² Etter svartedaudens herjinger stod det mange tomme gårder rundt i Solør til langt ut på 1600-tallet da folketallet økte sakte. Utover 1500-tallet var ikke Solør en utkant lenger da det over en periode på omtrent 250 år ble ført kriger i området. Forholdet mellom Norge, Danmark og Sverige gjorde grensetrakten Solør til et trefningspunkt. Fra rundt 1650-1750 kom finneinnvandringen til distriktet, derav navnet Finnskogen. Dette var et øde skogområde uten tydelig grense til Sverige hvor det var plass til nye bosettinger. De hadde annet språk, egen kultur og holdt seg lite med lokalbefolkningen. De beholdt det finske språket til utover 1900-tallet. Nå er det kun noen stedsnavn og spredte bygninger igjen, men mange innbyggere i Solør stammer fra finneslekt.⁷³

Læreren og forfatteren Jon Flatabø skrev fortellingen *Solungsjenten* i 1892. Her skriver han: «Hun var en spillende livlig solungsjente, som førte bare moro og lystighet med sig, - liksom solunger i det hele er det norske folks livligste og mest lettlivede folkeferd.»⁷⁴ Dette vitnesbyrdet kan en håpe er rimelig plausibelt som et utenfra-perspektiv da Flatabø arbeidet som lærer både i Elverum og Odalen, og selv var han fra Kvam i Hardanger.

Etter godt over 100 år med fred i Norge skulle dette endre seg også for «de livlige» Solør-bygdene i april 1940. Det norske forsvaret var dårlig rustet til å forsvare et angrep. Tyskerne ønsket snarest å opprette kontakt med de landsatte styrkene på Østlandet og i Trøndelag. En stridsgruppe satte nordover over Hedmark og Gudbrandsdalen. En annen, kalt «Kongsvingergruppen», gikk gjennom Glommadalføret over Kongsvinger, Elverum og Østerdalen. 14. april 1940 startet Kongsvingergruppen fra Lillestrøm og første kamp i Glommadalføret var ved Skarnes, dernest Sander og Kongsvinger. Forsvaret bestod av Infanteriregiment nr. 5 sammen med frivillige og skytterlagsfolk. Det kom også norske og svenske Finlands-frivillige over fra Sverige og ble et viktig bidrag i forsvarskampen mot et forsterket tysk regiment bestående av blant annet tre infanteribataljoner, to artilleribataljoner og pionerer. For Solør sin del var det spesielt to kamper som var med på å sinke tysk framrykning. På Roverud 16. april falt tretten nordmenn og enda flere tyskere

---

⁷¹ Ssb.no, *Folketelling 1946:6*

⁷² Gamst 1983a:1

⁷³ Åsnes Kommune:«Lokalhistorie», lest 22.05.2017.

⁷⁴ Flatabø 1920:4

i nærkamp. Dette var en av de blodigste kampene som fant sted. 18. april falt kampen ved Sorma bru. Trass i det uforberedte angrepet ble det mange steder ytt motstand mot det som den gang antakelig var verdens sterkeste krigsmakt, og oberst Th. Gamst skriver at det i alle tider vil stå den største respekt av det heltemotet som ble vist mange steder.⁷⁵

Som vi skal se videre var Solør under og etter krigen et kontrastfylt område med både motstandsarbeid og trofaste NS-medlemmer. Det er ofte blitt fortalt på folkemunne at det ikke var tyskerne som var de verste, at det var angiverne en måtte passe seg for. Nokså vanlig er historier om at tyskerne gråt og ville hjem eller at en bare måtte jatte med så gikk det greit. Det sies også at på Finnskogen var det dyrehold og en var ofte selvberget og klarte seg. Noen måtte levere inn korn og lignende til tyskerne, men med dugnadsånd og gode naboer gikk det stort sett greit. En brukte av det en hadde og levde sparsommelig. «Hadde'n itte smær brukte'n bære flæskefett istelle og da svelt einn itte»⁷⁶, det gjaldt å bruke fantasien ut fra det som var tilgjengelig. Dette gjaldt også flyktningrutene og smuglingen av mennesker over til Sverige. Ofte trengte de overnatting og dette var en farlig geskjeft hvor en måtte vite hvem en kunne stole på og aldri hadde noen garanti for at det gikk bra hverken for los eller flyktning.

3.1 Motstandsarbeid

Med Solør sin grense mot Sverige ble det naturlig med organiserte flyktningeruter og grenseloser i distriktet. Det var store avstander og spredt bebygning med få veier på et stort område. Det var strengt forbudt å føre mennesker over grensa, men både tyskere og NS-medlemmer var bevisste at dette foregikk. Okkupasjonsmakten hadde ikke mulighet til å kontrollere hele området, kun deler av den. De hadde vakter som gikk langs grensen og kontrollpunkter ved de viktigste grenseovergangene, men de som var oppvokst her eller som hadde jobbet i skogen i årevis var lommekjente. Flyktningene ble fulgt både inn og ut av Sverige, men losene forsøkte å unngå kurér-rutene med flyktningene. Viktig post, radioer, våpen og fotografisk materiale var av det som ble ført via kurér-rutene.⁷⁷ Mye var organisert fra Oslo, der det meste av motstandsarbeidet foregikk. Dette var omstendelig og måtte planlegges da det var farlig og kunne ende i død. Ble feil mennesker involvert kunne det velte hele opplegget. Det gikk flere forskjellige flyktningeruter med ulike kodenavn gjennom Solør. Advokaten

---

⁷⁵ Gamst 1983a:9

⁷⁶ Sitat fra eldre i Solør om å bruke av det en hadde. Skogsarbeidere som trengte mye næring og kalorier til det tunge kroppsarbeidet kunne ha med «flæsk og nævagraut» i skogen. «Nævagraut», nesten det samme som «motti», er en melblanding som blir til en deig en kan bruke til å spise flesket med. Det er fremdeles vanlig å spise «flæsk, duppe og nævagraut» i Solør.

⁷⁷ Rønning 1995:66

Synnøve Stray Fischer startet høsten 1943 ei rute i Romedal som utgikk fra Stange, Hamar, Ilseng og Tangen stasjon med drosje til Malungen, før de måtte gå over til Solør. Denne ruta fikk navnet «Fisken». Stray Fischer hadde kontakter i Oslo via politimannen Rolf Nielsen, også kalt «Store-Rolf». Gjennom Nielsen sitt tette samarbeid med Aage Biering, som var eksportsjef for sivorg, antas det at «Fisken» var ei sivorg-rute. Synnøve Stray Fischer fikk gjennom skogvokter Arne Bretten på Malungen kontaktnett i Solør. Bretten fikk med seg skogassistent Tormod Stenersen som var kjent i Solør. Han tok en skitur til Våler og der fikk han etablert rute med Jens Berger som kontaktmann, assistert av Gudmund Gjerdrum, Gotmar Rustad, Otto Ruud, Kåre Sparby og Helge Hagen.⁷⁸

Solørgruppa møtte også flyktninger som kom med toget hver onsdag til Arneberg, men i hovedsak kom flyktningene gjennom skogen fra Romedal. I sommerhalvåret syklet en nordøst for Fallåsen, der Kynna renner ut i Flisa. På andre siden av Flisa kommer Krokåa inn, det er såpass nært grensa til Sverige at en kunne gå de tre kilometrene alene ved å følge Krokåa. «Fisken» møtte ei rute som kom inn ved gården Hovelsåsen Store, som beleilig ligger litt i periferien av bygda. Her kunne en gå fra Romedal gjennom skogen og flyktningene gikk fra Stange eller Espa. Det var Tormod Stenersen og Arne Bretten som ledet flyktningene til en posisjon i skogen, og Arne Berget (Arne Bredesen) bragte de videre til Monrad Hellesjø som var gårdsbestyrer på Hovelsåsen Store. Her trengte de hvile etter å ha gått fem-seks mil før Hellesjø ledet flyktningene videre gjennom grenda. Om vinteren anvendte de gjerne hest og om sommeren sykkel. Hellesjø hadde innarbeidet et system med hjelp fra medsamsvorne som passet på vakthold ved bruene. Han hadde lua hengende på sykkelstyret, var alt i orden fikk den henge der, men var det fare på ferde tok han lua på seg.⁷⁹ Var det mye aktivitet på Hovelsåsen ble andre ruter benyttet. Hellesjø kunne for eksempel føre flyktningene til vestsida av Flisaelva ved Skalbukilen til Sigurd Langerud eller til Kynndalen og Johan Gundersrud. Rutene kunne endres underveis om det var behov. Det var viktig at losene var forsiktige da det tok tid å etablere nye flyktningeruter.⁸⁰

I april 1944 var det med et nødskrik at doktor Rolf Fischer, ektemannen til Synnøve Stray Fischer, ikke ble arrestert. En dag i uken hadde han kontordag på Hamar og politiet stod utenfor kontordøren hans og ventet. De kjente ikke hans ytre og Fischer var snartenkt. Han spurte om ikke legen var kommet ennå. Politiet svarte at de også ventet på han, og da sa Fischer at han gikk noen ærend først. Fischer og familien rømte til Sverige og Arne Bretten sørget for at flyktningeruten fortsatte. En annen

---

⁷⁸ Lunde 2001:245-246

⁷⁹ Ibid:245-246

⁸⁰ Rønning 1995:68

rute som gikk over Solør ble kalt «Larsruta». De mest kjente og anvendte losene fra denne ruta var Knut Silkoset, Lars Larsen og Johan Gundersrud. Silkoset og Gundersrud hadde hver sin del av ruten. Gundersrud førte den sørlige om Kynndalen og Silkoset den nordlige om Risberget og Smalberget. Smalberget, mellom Gravberget og Knappen, fungerte som en mellomstasjon i rutenettet på Finnskogen. «Skolen» og «Larsruta» var begge milorgruter. «Astrarutene» over Elverum hadde ruter over Solør, og i 1944 ble blant annet Braskereidfoss innlemmet i denne ruta. Rutene gjennom Finnskogen ble brukt helt til kapitulasjonen, mens «Fisken» var i full gang til våren 1944. Det har etter all sannsynlighet også gått mange ukjente ruter over Gravberget, uorganisert aktivitet kan ha foregått. Lunde nevner at Rolf og Marius Madsberg samt Magne Halberget fra Gravberget ble arrestert for å ha hjulpet flyktninger.⁸¹ I følge Rolf Rønning gikk det en rute over Våler Finnskog nord for Hestberget. Rønning skriver også at hele 12 prosent av befolkningen i Hedmark, ca. 15 000 mennesker, dro over til Sverige under krigen, men han skriver også at dette ikke kan tallfestes eksakt. Det var mange som ble fulgt de organiserte losrutene, men det var også de som kom seg over grensen selv via uorganiserte ruter.⁸²

Milorg hadde en egen avdeling på Flisa. Ledelsen for denne gruppen var også involvert i flyktingetrafikken. Dette var Kaare Sparby, Gotmar Rustad, Helge Hagen og Jens Berger.⁸³ En mer hemmelig og dominerende etterretningsorganisasjon i Norge ble kalt XU som var underlagt Forsvarets Overkommando (FO2) i London og med Militærkontor 2 (Mi2) i Stockholm som forbindelse, og de skulle operere bak tyskernes linjer. I det okkuperte Norge var lederne sivilister uten sans for den hierarkiske militære praksisen.⁸⁴ Hvorfor navnet ble XU er ikke helt bekreftet, men det antas at det står for «**X** for **U**kjent». Høsten 1941 ble XU skilt fra Milorg og ble sin egen organisasjon. De var med på å kartlegge store deler av Festung Norwegen og fotografier, kart og rapporter ble smuglet til Stockholm med flyktninger og kurerer. De skaffet lokale forbindelser rundt i landet og innenfor politiet, NSB og veivesenet.⁸⁵ I Hedmark og østre del av Oppland (Lillehammer og Gudbrandsdalen) var Brynjulf Sjetne fast leder. Her skal det ha vært stabilitet i arbeidet, men også her inntraff tragedier. Sjetne var forbundet til XU-sentralen i Oslo med ansvar for Hedmark og Oppland. Etter en mirakuløs unnamanøver fra Gestapo i påsken 1943 reiste Sjetne til Stockholm og styrte Indre Østlandet derfra, og avdelingen fikk navnet ØXU. Siden Hedmark grenser til Sverige ble det en selvfølge at de trengte en rekke kurerer blant lokalbefolkningen, blant annet Ole Johan Østvedt på

---

⁸¹ Lunde 2001:20-23, 26, 245-246, 253-256

⁸² Rønning 1995:66-69

⁸³ Ibid:68

⁸⁴ Sæter & Sæter 2007:Forord

⁸⁵ Dahl, Hjeltnes, Nøkleby, Ringdal & Sørensen 1995:453-454

Kirkenær.⁸⁶ Jon Vegard Lunde skriver at ØXU er et sjeldent eksempel innenfor okkupasjonshistorien. Ofte hersket det nag, misforståelser, misunnelse og lite innsikt i den andres problemer og personlige motstykker som førte til friksjoner mellom «hjemmefront» og «utefront». Spesielt gjaldt dette relasjonen mellom XU-ledelsen i Oslo og Stocholmskontoret. Men i ØXU var det et godt forhold, mye takket være god ledelse av Brynjulf Sjetne.⁸⁷

Spionvirksomhet var en viktig del av motstandskampen. Selv om det forelå planer om å bygge flyplass på Haslemoen før krigsutbruddet ble ikke arbeidet fra tysk side startet for fullt før i januar 1944. Det skulle oppføres to rullebaner på 2000 meter hver og i august samme år stod det en ferdig rullebane med betongdekke på 1800 x 60 meter. For de allierte vakte dette både uro og interesse. Dette kunne bety at de ønsket å ta i bruk reaskjonsdrevne fly, senere også kjent som jet-fly. For svenskene skapte dette frykt for angrep så nært deres egen grense. Skulle det ende med et armert avgjørende slag i Norge ville flyplassen spille en sentral rolle. Dette gjorde Haslemoen til et viktig militært mål, det vesentligste i Hedmark. Einar Tøsanger tilknyttet XU var mannen som skulle skaffe nødvendig informasjon fra innsiden. Tøsanger arbeidet som oppmåler i Norsk Forbund for Byggeindustrien og kunne bevege seg fritt i leiren. Han ble spurt av Ove Kraft-Lund i juni 1944, som kjente til at Tøsanger tidligere hadde levert skisser fra Terningmoen i Elverum. Tøsanger skaffet informasjon om bombe-, bensin- og ammunisjonslagere. Han rapporterte også om antall og hvilke fly som var på Haslemoen, inkludert bokstaver og tegn som kunne indikere hvilke avdelinger de tilhørte. Tøsanger hadde fått «låne» et kart fra Bauleitung Haslemoen som han kopierte om natten og skulle ta med seg til Hamar. Hans vanlige fremgangsmåte var å smugle i røret under setet på sykkelen, men denne gangen var kopien for stor til å få plass. For å gjøre situasjonen enda mer risikabel ble han nødt til å ta toget sammen med «der Baurat», byggelederen, som skulle til Elverum. På grunn av de mange kontrollene bestemte Tøsanger seg for å legge kartet og tegningene i bagasjehyllen til byggelederen mens han selv forlot kupeen. Det ble ingen kontroll den dagen. Han måtte bli med til Terningmoen med byggelederen, derfor la han sakene sine trygt bevart hos tyskerne i vaktbua.⁸⁸ Etter all sannsynlighet fikk Tøsanger bragt videre innholdet i veska da det ikke er fortalt hvordan det endte.

---

⁸⁶ Sæter & Sæter 2007:279-281

⁸⁷ Lunde 2001:295-296

⁸⁸ Ibid:295

3.1.1 Flyktningsfører Dalen

Johan Gundersrud, eller Dalen som han var bedre kjent som, er den mest kjente flyktningsføreren i Solør. Glåmdalen skrev et portrettintervju om han etter kapitulasjonen. Her fortalte han om livet som grenselos, fengsling, dagliglivet under okkupasjonen og hvordan han opplevde krigsårene. Først beskriver avisen sitt bilde av Gundersrud, som den heltemodige og gode jøssing. Han må ha vært litt av en helt også, for han skal ha ført 1000⁸⁹ - 2000⁹⁰ personer over grensen. Opprinnelig var Gundersrud fra Sørskogbygda, men ved giftermål bodde han på gården Kynndalen i Åsnes kommune da krigen brøt ut. Han var en viktig brikke i flyktningstrafikken på Finnskogen. Gundersrud skal ha vært den som avsluttet minst fire av rutene over til Sverige – Haslevs «Zero»-rute over Løten, den sørlige delen av «Larsruta», «Fisken» over Romedal og Malungen og Ludvig Øvrebøs rute. Broren hans Einar var flyktingelos og milorgleder i Sørskogbygda. Johan Gundersrud skal ha vært en nøkkelperson i flyktningstrafikken og har selv regnet ut at han var med og hjalp omkring 1500 mennesker over til Sverige. Første gang han ble arrestert var i februar 1942 da noen tidligere kamerater hadde røpet at han var i besittelse av radio og våpen. Noen advarte om det forekomne og han fikk gjemt radioen, men våpnene fant politiet. Gundersrud satt på Møllergata 19, Grini og ble sendt på arbeidsleir i Kvænangen. I 1943 under det såkalte 17. mai amnestiet ble han satt fri og holdt frem som tidligere.⁹¹ Johan og kona Olea gjorde en enorm innsats under krigen. Gundersrud hadde også med seg ammunisjon, våpen og kurér-post.⁹² I følge Jon Vegard Lunde skal Johan Gundersrud selv ha sagt «at han aldri hadde kjent frykt. Og at han kjente seg sjøl og visste at de aldri ville få noe utav ham, om han ble arrestert. Alt tyder på at han hadde rett.»⁹³ Det er menn som Dalen en kjenner fra krigshistorien, den modige flyktingelosen som reddet mennesker over grensen til Sverige. Det var uten tvil en heltemodig handling og det er ikke rart at dette har blitt stående i historiebøkene som eksempel på den modige nordmann som jobbet mot okkupasjonsmakten. Spesielt i et område hvor det skal ha vært stor oppslutning om NS og hvor det tilsynelatende har vært mye aktivitet, især etter den massive opptrappingen ved Haslemoen leir.

---

⁸⁹ Glåmdalen 23.06.1945:4

⁹⁰ Rønning 1995:68

⁹¹ Lunde 2001:26-28

⁹² Rønning 1995:68

⁹³ Lunde 2001:27

3.2 Oppslutning om Nasjonal Samling

«Våler og Åsnes «nazibygdene» i vårt distrikt.», er en av overskriftene i Glåmdalen 4. juni 1945. Våler tronet øverst av Solør-bygdene med over 200 innmeldte medlemmer i NS under krigen og omtrent like mange stripete. Stripete var en betegnelse på de som ikke meldte seg inn i NS, men som allikevel samarbeidet med okkupasjonsmakten og skaffet seg fordeler eller var med medlemmer av partiet. Åsnes kom også høyt opp med et medlemstall mellom 125 og 150. Også i Åsnes var det omtrent like mange stripete som medlemmer. Av de øvrige grendene i området var det Eidskog som utmerket seg med et relativt høyt antall medlemmer, mens Hof og Nord-Odal var ganske «reine» bygder, skriver Glåmdalen. Hof utmerket seg spesielt ved å være en av kommunene med færrest antall medlemmer per innbygger i Norge. Opplysningene til disse medlemstallene har Glåmdalen fått via fylkesgartnerassistent Moen som kunne fortelle at agenter i hemmelighet hadde samlet inn navn på nazister, tyskertøser og stripete under okkupasjonen i de ulike bygdene rundt om i landet. Agenten hadde gode lokalkunnskaper, og man strøk heller et navn om man var i tvil. En kunne anta dette skulle kunne være helt pålitelig.⁹⁴

Allerede før invasjonen i 1940 hadde Våler et høyt antall medlemmer i NS på landsbasis. Politiske regionale forskjeller var ikke et nytt fenomen i Norge under 1930- og 1940-årene. Helt siden de første politiske partiene tok form på 1880-tallet har denne variasjonen vært tydelig mellom øst, vest, nord, sør og Midt-Norge. Kultur, religion og sosial klasse er noen av elementene som spiller inn i politiske valg i de ulike områdene av landet. Dette var intet unntak innen oppslutningen til Nasjonal Samling og fascismen før og under andre verdenskrig. Den beste rekrutteringen fant sted i Oslo og områdene rundt Oslofjorden. I følge Jan Petter Myklebust og Bernt Hagtvat var det flertall i NS i de urbane strøk. Også i østre del av innlandet, som deler av Hedmark, hadde partiet overveldende nesten to tredeler av medlemmene. Sørlandet og Vestlandet rekrutterte omtrent 15 prosent, Midt-Norge 10 prosent og Nord-Norge kun 7 prosent.⁹⁵

Hedmark var det fylket hvor NS generelt stod sterkest, spesielt i områdene ved svenskegrensen. Chris Nyborg har skrevet på *lokallhistoriewiki* at i kommunevalget i 1937 havnet Våler kommune som nummer to i landet prosentmessig, allikevel med under halvparten så mange prosentstemmer som nummer en, Torpa. Blant antall stemmer som innbyggerne gav, var det allikevel kun 14 stemmer som skilte. Valgoppslutningen i Åsnes har det dessverre ikke vært mulig å få tak i.

---

⁹⁴ Glåmdalen 04.06.1945:4

⁹⁵ Myklebust og Hagtvat 1980:621

Rangering	Kommune	Fylke	Prosent	Antall stemmer
1	Torpa	Oppland	12,1	119
2	Våler	Hedmark	5,8	105
3	Tynset	Hedmark	5,5	95
4	Nordre Land	Oppland	5,0	75
5	Trysil	Hedmark	4,8	155
6	Elverum	Hedmark	4,0	202
7	Gjøvik	Oppland	3,9	109
8	Frogn	Akershus	3,7	36

Det interessante er at fire av åtte kommuner ligger i Hedmark, mens det var tre i Oppland og en i Akershus. NS hadde gått tilbake fra de tidligere valgårene 1933 og 1936, og de fikk aldri noen stor oppslutning i fredstid i Norge.⁹⁶ Men dette styrker inntrykket av at NS hadde større støtte på innlandet, Hedmark og Oppland, i forhold til andre regioner. I forhold til valget i seg selv er det ikke snakk om store tall, men mer som en pekepinn på hvor det var størst oppslutning om fascismen, viser det seg at innlandsfylkene når høyt opp. I Sør-Østerdal, som innbefatter kommunene Åmot, Trysil, Elverum, Stor-Elvdal og Engerdal, var det en mye høyere prosentandel enn de fleste andre steder i Norge.

Hans Hendriksen skriver at under okkupasjonen forholdt denne prosenten seg høy. Dette skyldtes blant annet at de laget sitt eget program og fokuserte på det nasjonal sosialistiske. For det meste bestod medlemsmassen her av middelklassen som langet ut mot de store selskapene de mente hadde skylden for krisen i skogsindustrien. Det hadde gått hardt utover økonomien under den internasjonale krisen i Sør-Østerdal utover 1920-tallet frem til 1932. Prisene på tømmer hadde sunket og etterspørselen på arbeidskraft gikk kraftig ned. Prisen per kubikkmeter tømmer i 1920 var 47,59 kroner mens det i 1932 hadde sunket til 11,62 kroner per kubikkmeter. I tillegg fløitet de i Sør-Østerdal tømmeret over til Sverige hvor de måtte akseptere 25 prosent lavere pris. Fra 1860-årene frem til 1920 hadde det vært en økonomisk vekst, men området var avhengig av eksporthandel og var

⁹⁶ Nyborg 2015:«Nasjonal Samling», *lokalhistoriewiki.no* lest 09.04.2016.

sårbart for syklusene i markedet. Områdene langs svenskegrensen i Hedmark livnærte seg primært av skogsdrift og selv bøndene var avhengige av inntekten fra skogen. Industriarbeid var nærmest ikke-eksisterende, anslagsvis jobbet kun fem prosent innenfor industri i området. I tillegg var det ofte ikke-lokale bedrifter som eide store skogsområder. Dette medførte at det ble trange økonomiske kår i området, noe som i sin tur skapte relativt desperate tilstander. Sør-Østerdal var i økonomisk ruin og ble ute av stand til selvstyre. Et resultat av den økonomiske krisen ble økende støtte både politisk og via fagforeninger til arbeiderbevegelsen. Arbeiderpartiet fikk sterk støtte ved valgene i 1924 og 1936 med henholdsvis 36,5 prosent og 59,6 prosent av stemmene i området. Kommunistpartiet hadde også relativt god oppslutning i denne perioden på rundt 5 – 10 prosent av stemmene. Organisering av skogsarbeiderne skulle derimot vise seg å bli vanskelig, i 1933 var fortsatt halvparten av skogsarbeiderne uorganiserte. Tradisjonelt sett hadde de fleste skogsarbeiderne røtter tilbake til den landlige bondekulturen. Mange drømte om en dag å eie sin egen gård, gjerne i samband med skogsarbeid. Det å tilhøre en sosialistisk bondeforening ville for mange skogsarbeidere bety det endelige nederlag og anerkjennelse av nettopp det. Det var heller inget alternativ med LO sin Forening for bønder og skogsarbeidere som ble dannet i 1927 da de var dominert av kommunister, hvor idealene og samfunnssynet var ukjent for skogsarbeiderne i Sør-Østerdal. Rundt 1930 forsøkte organisasjonene med lønnsforhandlinger, noe skogsarbeiderne ikke helt forsto poenget med da de så på det som innblanding fra Oslo og deres frie arbeidsmarked. Dette skapte splittelser i arbeiderklassen og skogsarbeiderne ble delt i to motstående grupper, de som var fagorganiserte og de som «ønsket å jobbe». Det er verdt å merke seg at den økonomiske krisen i Norge endte i 1935 da Arbeiderpartiet og Bondepartiet inngikk en politisk avtale kalt *Kriseforliket*. I følge Hendriksen hadde den økonomiske krisen i Sør-Østerdal skapt bitterhet og radikalisme i området. Noe som i sin tur gjorde at denne gruppen så muligheter i det nydannede partiet Nasjonal Samling i 1933 som ønsket endringer i samfunnet, selv om de ikke spesifiserte hvilke tiltak de ønsket å ta i bruk i programmet sitt. Dette medførte at arbeiderne i Sør-Østerdal tolket innholdet som de ønsket. I tillegg var arbeiderne i Sør-Østerdal og NS enige om interessen for det landlige livet og deres felles fiende var det sentraliserte storby-samfunnet med den sentraliserte fagbevegelsen og «big business» i spissen. Til sammenlikning har Hendriksen sett på Sogn og Fjordane hvor en mobilisering av partiet var nesten umulig, selv i 1936 da de fikk satt opp partiliste til kommunevalget, oppnådde de kun 0,2 prosent stemmer. I Sør-Østerdal var NS organisert helt frem til krigsutbruddet, dog med noen indre stridigheter, og september samme år proklamerte Josef Terbhoven at det var det eneste lovlige partiet i Norge. Vel og merke var det en liten organisasjon, men ikke ukjent for menneskene i Sør-Østerdal. I Sogn og

Fjordane derimot var partiet NS nesten ukjent og det ble heller mer fokus på nasjonalistiske tanker og egen samfunnsstruktur som en motreaksjon. Som Hendriksen nevner i konklusjonen sin, så var dette utypiske eksempler i Norge. Jevnt over landet ble den «fascistiske faren» sett på avstand og lest om i aviser.⁹⁷

Sten Sparre Nilson skriver om nazi-støtte i Hedmark fylke, han trekker frem Sør-Østerdal og i tillegg Våler. Nilson mener at selv om støtten i antall ikke var av den største, var den allikevel av en holdbar karakter. De som ble medlemmer av NS var trofaste og overbeviste medlemmer. Nilson ser de mer som en sekt. I de fire kommune til sammen fikk Nasjonal Samling i 1933-valget 380 stemmer, i 1936-valget 988 stemmer og i 1937-valget 542 stemmer. Dette utgjorde totalt 3, 7,5 og 4,5 prosent. Selv om dette kan se ut som lave tall var det sammenlignet med de fleste andre steder av merkbare karakter. I 1937-valget utgjorde de 542 stemmene en tredjedel av de totale stemmene. Etter valgnerlaget i 1936 var Trysil, Åmot, Elverum og Våler av de få kommunene på landsbasis som fremdeles hadde noe som liknet organisering. Sten Sparre Nilson går også inn på de samme grunnene som Hans Hendriksen i forhold til bakgrunnen for den relative suksessen Nasjonal Samling hadde i dette området, politisk og kulturelt. Nilson skriver også at det nasjonalistiske alltid har stått sentralt i dette området og at dette kunne være noe av grunnen til at noen avviste fagforeningene og deres internasjonale sosialistiske ideologi. Både for rike gårdseiere med store skogområder og skogsarbeidere appellerte NS, den sosiale forutsetningen bestod av to ytterpunkter.⁹⁸

En skal være forsiktig med å trekke forhastede slutninger om hvorfor noen valgte som de gjorde og hva som lå til grunn for de enkelte personlige valg. Det er også uvisst i hvilken grad og utstrekning medlemskapet er brukt eventuelt aktivt eller passivt. Einar og Svein Sæther har skrevet om lensmann Gunnar M. Kveseth som virket på Kirkenær. Han gikk inn i NS for å hindre at hans nevø som var «ekte» NS-mann tok over vervet som lensmann og potensielt kunne skape store vanskeligheter for kurér- og flyktingetrafikken. Kveseth skal ha varslet om planlagte inspeksjoner og arrestasjoner. XU skal også ha gått god for han under rettsoppgjøret etter krigen og sørget for at han ikke ble straffet som landsforræder trass i NS-medlemskapet og vervet han hadde.⁹⁹ Dette er et eksempel på et NS-medlem som etter all sannsynlighet meldte seg inn for bygdas beste og hadde som intensjon å yte hjelp til lokalbefolkningen når han kunne.

---

⁹⁷ Hendriksen 1980:651-656

⁹⁸ Nilson 1980:657-665

⁹⁹ Sæter & Sæter 2007:233

3.3 Nærheten til Sverige

Under er et kart over Våler og Åsnes. Deler av Elverum, Grue og Sverige kan også ses på kartet.

På kartet kan en se områdene i Solør og grensen til Sverige over Finnskogen. Øverst i venstre hjørne ligger Elverum sentrum. Følger en veien, Riksvei 2, sørover kommer en til Heradsbygda, Jømna og så til Braskereidfoss som ligger i Våler kommune. Våler sentrum ligger til venstre i kartet mellom Braskereidfoss og Flisa. Haslemoen er plassert mellom Våler og Flisa. Når en kjører på Haslemostrekka, som er Norges lengste rettstrekte vei, vil en kjøre over kommunegrensa mellom Våler og Åsnes. Jømna og Heradsbygda hører til Elverum kommune, og det var for øvrig en russerleir på Heradsbygda også. Våler Finnskog er i området rundt Gravberget, Risberget og Haldammen omtrent midt på kartet øverst. Åsnes Finnskog ligger nesten midt på kartet mot svenskegrensen. Hof er også med nederst på kartet, dette regnes som en del av Åsnes kommune i dag, og Hof nevnes også i noen sammenhenger i forhold til de russiske krigsfangene.

Finnskogen strekker seg som en åre både på norsk og svensk side langs grensene i Våler og Åsnes, og det er flere mil skog mot grensen til Sverige. I Åsnes var det tre grenseoverganger med tollstasjon og bom, og her kunne ikke hvem som helst passere uten riktig dokumentasjon. Selv i fredstid var det vanskelig å krysse grensa uten. Åsnes tollstasjon lå ved Linna som gikk langs Glomma-dalføret og svenske Klarälvdalen via Medskogen, Letafors og Bograngen. Fall lå på Hof Finnskog og gikk over til Røjden og Bjurberget, og videre til Nyskoga og Torsby. Posåsen på Åsnes Finnskog gikk over til Järpliden og videre til Bograngen. Vanligvis var det tollstasjon både på norsk og svensk side, og den svenske stasjonsbestyreren som jobbet på Medskogen ved Linna var «nazi-sympatisør» og meget vanskelig. Her var det også plassert en 10-20 tyske vakter og det ble bygget brakker ved Gretviken. Vaktholdet her varte gjennom hele krigen. De to andre tollstasjonene hadde ikke fast vakthold, men det ble patruljert jevnlig her. Selv hvor mye okkupasjonsmakten ønsket å stenge grensa over til Sverige, var ikke dette fysisk mulig. Mange av de lokale var lommekjent i skogen og området, her jobbet flere som tømmerhoggere og fløitere. De norske lokale NS-medlemmene var en større fare, de kjente også til stiene og veiene i skogen. Allikevel gikk mange av flyktningerutene gjennom her, og smugling av varer med naboene i øst hendte det også foregikk. Mange klarte å komme seg over grensa og flykte, men det er usikkert hvor mange det var.¹⁰¹

En historie som er gjengitt i Glåmdalen 8. juni 1945, som også går på folkemunne i Solør, er om en av de mer kjente NS-medlemmene i Solør. Han ble senere skutt og drept, men skal ha vært med på «Gravberg-slaget». Gravberget ligger i Våler Finnskog og dette foregikk omtrent fem kilometer fra

---

¹⁰¹ Rønning 1995:40-43

Sveriges grense. «Slipp» fra luften med våpen til de «norske underjordiske organisasjoner» ble foretatt over alt i grensestrøkene. En del av våpnene ble smuglet over til Sverige. Akkurat denne dagen var noen NS-medlemmer, inkludert denne mannen, ute og jaktet i nærheten og kom over den hytta hvor guttene som hadde tatt i mot våpnene lå. De fornemmet at noe ikke stemte og hentet forsterkninger. Her skal det ha oppstått kryssild da vaktmannskapet ble overrasket og var uforberedt. En av milorg-guttene ble drept og en annen stygt såret og tatt til fange. Den sårede ble tatt med til Elverum sykehus og det reddet mest sannsynlig livet hans. Det ble flere ganger forsøkt å hente han ut til avhør, men legen nektet. De andre kom seg over til Sverige og reddet livet. Når og hvor mange involverte det var, viser ikke artikkelen til.¹⁰² I følge lokalhistorien var han meget tro i tjenesten til NS og skal ha blitt sett på som en «skikkelig jævel». Akkurat hva han skal ha gjort og vært med på, foruten «Gravberg-slaget» og at han visstnok skapte trøbbel for mange i bygda, finnes det lite informasjon om hva mer han skal ha vært involvert i.

4. Russiske krigsfanger

Marianne Neerland Soleim skrev i sin doktorgrad om sovjetiske krigsfanger i Norge, som en av få her i landet som har forsket på dette emnet. Hun skriver blant annet tidlig i sin avhandling om sovjetiske krigsfangers hverdag i Norge, noe som gir et bilde av deres situasjon.

Fornedrelse, umenneskelig slit, sult og død skulle prege tilværelsen til de sovjetiske krigsfangene som ble tvangssendt til Norge som arbeidskraft. Men fangetilværelsen inneholdt også lyspunkter i form av samhold blant fangene og kontakt med nordmenn som etter beste evne prøvde å hjelpe de sovjetiske krigsfangene på ulike måter. Det store antallet sovjetiske krigsfanger som ble sendt til Norge, resulterte i et brutalt møte med tysk krigsfangepolitikk for nordmenn. En brutal krigshverdag som i utgangspunktet utviklet seg på Østfronten, med mishandling og utsulting av sovjetiske krigsfanger, ble overført hit til landet.¹⁰³

Ideologi og politikk blandet sammen hvor bolsjevisme stod mot nazisme, eller kommunisme mot fascisme. De russiske krigsfangene var tyskernes egne «arbeidsdyr». Hitlers planer om å bygge ut Norge sin infrastruktur, modernisere, og synet på Norge som et skjebneområde, kostet mange sovjetiske krigsfanger livet på norsk jord. Den tidligere alliansen mellom Josef Stalin og Adolf Hitler ble brutalt brutt da Tyskland invaderte Sovjetunionen 22. juni 1941. «Operasjon Barbarossa» trakk norsk område nok en gang direkte inn i krigføringen. Tyske og finske enheter kjempet samlet under General von Falkenhorst under Armee-Oberkommando Norwegen i angrepet på det nordligste frontavsnittet. Hitler undervurderte Den røde armé og antok at han skulle få en knusende seier i løpet

---

¹⁰² Glåmdalen 08.06.1945:2

¹⁰³ Soleim 2009:8

av fem måneder, de tyske troppene hadde dermed ikke god nok utstyr for den kalde vinteren i Sovjetunionen. Tyskerne angrep bredt og massivt med 19 panserdivisjoner, 153 hærdivisjoner og 3,3 millioner menn. Grunnen til at Hitler undervurderte Stalin og han armé var grunnet de dårlige resultatene i begynnelsen av Vinterkrigen.¹⁰⁴

4.1 Antall og organisering

Ut fra Soleim sine statistikker og tabeller, kan man gå ut fra at det var 90 000 – 100 000 sovjetiske krigsfanger som ble sendt til Norge under årene 1941-45. Disse er fordelt per år og antall fanger:

År:	1941	1942	1943	1944	1945
Antall:	3253	20 156	33 227	17 924	9758

I tillegg er det oppført 9000 sivile sovjetiske «Ostarbeiter» og noen «Fremdarbeiter», henvist til som «displaced persons».¹⁰⁵ Nøyaktige tall finnes ikke, men dette er en god pekepinn på et omtrentlig antall. Det ble ikke katalogisert og ført oversikt like nøysomt i alle fangeleirene i Norge, noe ble også destruert rett før kapitulasjonen. Hvordan organiseringen foregikk på Haslemoen leir vet vi ikke.

4.1.1 Kategorier

Magne Haugland gjengir hva den norske Auschwitz-fangen Erling Bauck anså som nazistenes rangeringsliste av levende vesener. Øverst tronet tyskerne, dernest nordmenn og dansker, så hollendere, schæfer-hunder, hester, belgiere, franskmenn og spanjoler, polakker, italienere og griser. Helt nederst på rangstigen kom russere, ukrainere og jøder. Russere ble, på like linje med jøder, homofile, sigøynere og motstandsaktivister, vurdert som en mindreverdige rase. 3,3 millioner sovjetiske krigsfanger tatt ved Østfronten ble av tyskerne sultet, om de ikke døde av sykdommer eller ble drept. Nazistenes planer var i følge «Generalplan Ost» å rydde plass for den ariske kolonisering ved å drepe eller fordrive 30 millioner mennesker i den vestlige delen av Sovjetunionen. Vi kan også her snakke om «holocaust», folkemord, av den sovjetiske befolkningen, som Haugland er inne på.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ Dahl et al. 1995:34-35

¹⁰⁵ Soleim 2009:43

¹⁰⁶ Haugland 2008:28

Marianne Neerland Soleim har skrevet om kategoriseringen tyskerne brukte blant de ulike nasjonalitetene i Sovjetunionen. Russiske krigsfanger som fra tysk side ble sett på som pålitelige og egnet i tyske fangeleire og større arbeidskommandoer, ble satt i arbeid som «Lagerpolizei». Tyskerne trengte mannskap til vakthold og ønsket å håndheve disiplin og orden blant krigsfangene. Nasjonalitet ut fra det tyske rase-hierarkiske systemet spilte inn i valget. Utvalget til opplæring som hjelpevakter ut fra nasjonalitetskategoriene var: Volgatyskere, ukrainere, hviterussere, latviere, estlendere og litauere. Da prøvetiden var over gikk de fra krigsfanger til «Heeresgefolge», dette kunne være både Vlasov-soldater og hjelpevakter. Jugoslaviske krigsfanger i Norge ble behandlet som politiske fanger, og de ble ikke anerkjent som krigsfanger slik de sovjetiske og polske krigsfangene ble av tyskerne. Også tyske straffanger i «Strafgefangenenlager-Nord» var politiske fanger som var dømt av Wehrmacht-domstoler for desertering og sabotasje, og de var uønsket som soldater i Wehrmacht. Blant disse fangene fantes også mennesker som var dømt for bedrageri, underslag, homoseksualitet, tyveri fra medsoldater, voldekt og andre forbrytelser.¹⁰⁷ Det later ikke til at det var tyske politiske fanger ved Haslemoen leir. Jeg har heller ikke funnet noen kilder som viser til om det var et hierarki på Haslemoen, men det er registrert ulike nasjonaliteter fra massegraven ved Haslemoen leir. Falstadsenteret har registrert russisk, ukrainsk, tatar, sibirsk, hviterussisk, basjkirsk og sovjetisk nasjonalitet blant de henrettede fangene ved Haslemoen leir.¹⁰⁸

4.2 Behandling

Ulrich Herbert skriver i sin bok *Hitler's Foreign Workers* om hvordan Nazi-Tyskland kunne ha realisert sin Sovjet-politikk om de hadde vunnet og om hvordan den sovjetiske befolkningen hadde blitt likvidert i hopetall om Hitler og nazistene hadde fått fortsette som de ønsket.¹⁰⁹ Magne Haugland skriver i boken sin: «Sovjetrussernes holocaust skjedde likevel langt på vei. I Hviterussland ble hvert fjerde menneske drept – bombet, skutt, hengt, utsultet eller pint i hjel som slavearbeidere. Hele landsbyer ble nedbrent og innbyggere skutt eller innesperret i kirker og hus som ble satt fyr på.»¹¹⁰ Det første forsøket på å gasse i hjel en gruppe mennesker skjedde også i Hviterussland, noe nazistene senere videreførte til blant annet Birkenau og Auschwitz. Dette kjenner vi fra historien ved at de brukte metoden på jøder i hopetall.

---

¹⁰⁷ Soleim 2009:10-11

¹⁰⁸ Stiftelsen Falstadsenteret: *Database over utenlandske krigsgraver i Norge/Haslemoen*. (Se vedlegg 1.)

¹⁰⁹ Herbert 1997:150

¹¹⁰ Haugland 2008:14

Tyskerne så på sovjeterne som «*Untermenschen*», undermennesker. Dette fenomenet oppstod da nazismen fikk fotfeste i Tyskland og var ikke tilfelle under første verdenskrig. Den politiske og ideologiske forskjellen mellom nazisme og bolsjevisme, eller fascisme og kommunisme, skapte et propagandistisk bilde av de røde i øst. Det var en politisk og militær motstander til nasjonalsosialismen, og ifølge tysk overkommando opererte de sovjetiske soldatene med alle midler av propaganda, sabotasje, brannstiftelse og mord. De fortjente derfor ikke å behandles som anstendige soldater og hadde ikke krav på å bli behandlet etter Genève-konvensjonen.¹¹¹

Angrepet på Sovjetunionen var ikke kun av militær art, Gunnar D. Hatlehol skriver at «Den forestående eksistensielle kampen skulle ta form av utplyndringskrig, verdensanskuelseskrig og utryddelseskrig.»¹¹² Her gjaldt kun triumf eller nederlag, det var ikke plass til barmhjertighet i denne bestialske krigen ispedd ideologi. Hitler selv skal ha proklamert at «Kommunisten er ingen kamerat på forhånd, og ingen kamerat etterpå.», nedtegnet av Oberkommando des Heeres (OKH) generalstabssjef Franz Halder.¹¹³ Soldater i Den røde arme var ikke bare soldater av fienden, de var også våpenbærere for bolsjevismen og erkerivaler til døden. Dette banet vei for umenneskelig behandling av de sovjetiske soldatene. 16. juni 1941 sendte Oberstkommando der Wehrmacht (OKW) ut en bestemmelse om at russiske krigsfanger måtte behandles som en trussel og at all samhandling med sivilbefolkningen og vaktmannskapene måtte avverges, all type motstand måtte forhindres av den tyske militære staben. I tiden etter angrepet mot Sovjetunionen vant tyskerne terreng trass i hard motstand og trengte innover. Dette medførte at sovjetiske soldater ble tatt til fange og ført vestover til mottaksleire, noen ganger flere hundre kilometer unna fronten. Mange nådde ikke frem til leirene, de fikk tilnærmet ingen hvile og sårede fikk nesten utelukkende ingen medisinsk hjelp. Krigsfanger som falt fra eller brøt sammen ble oftest skutt. Tilhørte fangene «intelligentsiaen» eller hadde høye stillinger i stat eller parti skulle disse identifiseres og sendes til Gestapo eller Sicherheitsdienst (SD) for henrettelse. Lidelsene for krigsfangene hadde så vidt begynt på vei til leirene, de som overlevde hadde flere prøvelser i vente. Ikke minst var innlosjeringen av krigsfangene av meget provisorisk art, gjerne bak piggtrådgjerder ute på et jorde eller lignende overgitt til seg selv. Rasjonene var av det sparsommelige slaget og uhygieniske forhold forårsaket sykdommer. Dette var av de hyppigste dødsårsakene.¹¹⁴

---

¹¹¹ Soleim 2009:26

¹¹² Hatlehol 2015:202

¹¹³ Ibid:202

¹¹⁴ Ibid:202-205

Ole-Jacob Abraham skriver at krigsfangene generelt sett ble dårligere behandlet enn de sivile tvangsarbeiderne.¹¹⁵ I Glåmdalen 14. mai 1945 skriver de om *Umenneskelig behandling av russiske krigsfanger i Norge*. Dette gjaldt Madlamoen ved Stavanger. Her ble det gjort et fryktelig funn av forkomne russiske fanger i en tysk fangeleir. De hadde filler til klær, der var nesten ikke sengetøy og ni av fangene var så utsultet og mishandlet at de ikke var i stand til å stå på bena og lå til sengs. Disse ble fraktet til det katolske sykehuset i Stavanger for forpleining. Noen var unggutter mens andre var i 50-60 års alderen i leiren. Fangene kunne fortelle at de kun fikk utlevert et brød delt på seks mann frem til klokka fem og at de da fikk en halv liter med kålrotssuppe. Denne lille matrasjonen skulle de jobbe på, for om noen falt om eller forsøkte å hvile, ble de mishandlet.¹¹⁶ En annen beretning i Glåmdalen forteller om 320 syke russiske fanger som ankom Trondheim med sanitetstog 16. juli 1945. Av disse hadde omtrent 250 tuberkulose hvor det igjen var ca. 40 som var gitt opp av legene. Med på transporteringen var både norske og russiske leger. De hadde vært i en oppsamlingsleir ved Drevja. Den russiske overlegen Torbin fortalte «Adresseavisen» om den grufulle behandlingen fangene hadde vært utsatt for i fangeleirene. På små rasjoner var de tvunget til å jobbe, også om de var syke. Det hadde vært dårlig med legetilsyn og medikamenter fantes ikke. «De døde som fluer», sa Torbin, og at det bare i leiren Drevja skal ha dødd 700 fanger.¹¹⁷ En internasjonal historie gjengitt i Glåmdalen forteller om Obersturmführer Thumann som var leirfører i Neuengamme, en tysk konsentrasjonsleir som SS startet i 1938 i Hamburg. Thumann var en av de verste i konsentrasjonsleirene, det forelå beviser for at han personlig hadde skutt 27 000 russiske krigsfanger med maskingevær og pinte og plaget fangene. I følge beretningen skal han aldri ha gått gjennom leiren uten å være brutal overfor fangene. Under avhør skal han ha virket upåvirket og skjøvet fra seg alt ansvar.¹¹⁸ Lyngenfjorden i Troms skal ha vært en dødsleir, på lik linje med de verste i utlandet. De norske militære myndigheter gikk mange av de russiske fangeleirene nærmere etter i sømmene og oppdaget stadig verre og verre forhold, skriver Glåmdalen 26. mai 1945. Når fangene ble dårlig skal de ha blitt sendt til denne dødsleiren som lå oppe i et fjell. Noen skal til og med ha blitt drept ved innsprøyting. Leiren hadde plass til 2500 fanger og i løpet av få måneder skal det ha vært 1000 fanger som døde her. Major Dyckert fra distriktskommandoen i Tromsø fortalte: «Fra denne leiren vendte ingen tilbake. Fangene her fikk praktisk talt ingen mat, ble drevet til å hogge ved i et meget

---

¹¹⁵ Abraham 2009:303

¹¹⁶ Glåmdalen 14.05.1945:4

¹¹⁷ Glåmdalen 17.07.1945:1

¹¹⁸ Glåmdalen 18.06.1945:1

ulendt terreng. Etter få dager var det slutt, og de ble skutt ned når de ikke lenger orket å arbeide.»¹¹⁹ På Årnes i Hedmark, ikke langt fra Solør, skal en russisk krigsfange ha blitt stilt opp mot en vegg med hendene i været og spiddet til veggen med bajonetter. I tillegg hadde tyskerne tildelt han over 50 slag med lærrem. Han kunne vise til to store gapende sår på hendene etter bajonettene og på kroppen hadde han merker etter lærremen. Tyskerne hadde latt han slippe etter behandlingen og russeren kom seg over skogen til Vestmarka og en hjemmefrontmann hjalp han over til Sverige.¹²⁰

Det finnes mange slike beretninger fra både inn- og utland. Hvordan forholdene var på Haslemoen er ikke direkte beskrevet i annet enn fortellingene fra etter kapitulasjonen. Det har heller ikke vært mulig å finne noen konkrete kilder fra arkiv eller gjenlevende personer, slik at en kan kun gå ut fra de beretningene som er gjengitt i avisene og bøkene som har tatt for seg historiene i ettertid. Men det kan se ut til å ha vært harde kår og kummerlige forhold for de russiske tvangsarbeiderne på Haslemoen, og for øvrig i de mindre leirene i Solør.

4.2.1 Genève-konvensjonene

Dette er en felles benevnelse for en rekke internasjonale avtaler om vern av krigens ofre. På en internasjonal kongress i Geneve i 1864, som var den første, ble det bestemt å skulle gjelde alle sårede og syke soldater i landkrig. Denne ble revidert og utvidet i 1929 til å gjelde behandling av alle soldater i krig. Det ble også gitt forordninger om behandling av krigsfanger.¹²¹ Denne forordningen lød: «Krigsfangene skal til enhver tid behandles med humanitet og skal beskyttes mot voldshandlinger, forhånelser og offentlig nysgjerrighet. Represalier overfor dem er forbudt.»¹²² Sovjetunionen hadde ikke skrevet under på denne avtalen, noe som gjorde at tyskerne mente de ikke var bundet til den når det gjaldt sovjetiske/slaviske soldater. Hitler og Tyskland bandt seg til avtalen i 1934, og det står klart i avtalen at dette også gjaldt selv om en stat i krig ikke hadde bundet seg til denne avtalen. Tyskerne skulle i grunnen ha fulgt denne retningslinjen også overfor de sovjetiske krigsfangene, noe de valgte å se bort ifra. Det skal nevnes at Sovjetunionen sendte et notat via Sverige til Tyskland som nådde Berlin 17. juli 1941. Dette ignorerte tysk UD som mente at det ikke

---

¹¹⁹ Glåmdalen 26.05.1945:4

¹²⁰ Glåmdalen 30.05.1945:3

¹²¹ Helgesen 2013: «Genève-konvensjonene» hentet fra *Store Norske Leksikon*.

¹²² Abraham 2007:66

kunne regnes som en faktisk overensstemmelse med konvensjonen. Mest sannsynlig trengte nazistene en unnskyldning for å fullbyrde den planlagte utrydningskrigen på Østfronten.¹²³

4.3 «Landssvikere»

I 1941 og 1942 ble det sendt ut to ordrer, henholdsvis nr. 270 og nr. 227, som medførte at de sovjetiske krigsfangene fryktet sovjetmakta og ønsket å skjule hvorfor og hvordan de havnet i fangenskap. Disse ble lest opp i alle avdelingene slik at alle soldater i Den røde arme visste hva de hadde å forholde seg til. Ordre nr. 270, også kalt «Ikke ett steg tilbake!», gikk ut på at soldater og offiserer som overgav seg eller overlot våpen til fienden selv stod til ansvar. Også deres familie kunne bli straffet for at de lot seg bli tatt til fange og for tap av krigsmateriell. Denne ordren kom fra Overkommandoens stab for Den røde arme med underskriften til Stalin, Molotov og generalene Timosjenko, Zjukov, Budjonnyj, Sjaposnikov og Vorosjilov. Krigslitteraturen viser til dette som et eksempel på de drastiske tiltakene ledelsen i Sovjetunionen brukte overfor egne for at de skulle gi alt ved fronten og ikke overgi seg til tyskerne. 28. juli året etter kom en utvidelse av ordren, ordre nr. 227 ble gitt av Stalin i virke som folkekommissær for Forsvaret. Denne skjerpet inn disiplinen ved militæravdelingene ved å intensivere bruken av straffebataljoner og straffekompani bak linjene. Hvis noen nølte eller fikk panikk og forsøkte å gå bakover, skulle disse skytes. Hvis større hærstyrker ble trukket tilbake uten at det var gitt spesifikke ordre, ville offiserer og politiske kommissærer stilles for krigsrett. Stalin mente en skulle ta lærdom av sine fiender, slik som forfedrene. Tyskerne hadde hatt stor fremgang og hadde nyttet straffeavdelinger vinteren og våren 1942.¹²⁴ Ordrene Stalin brukte som for ettertiden gav navnet til ordre nr. 270 lyd:

Av dette følger det, at det er på tide å avslutte retretten.
Ikke ett steg tilbake! Det bør nå være vårt viktigste kall.
Det må kjempes hardnakket og hver stilling, hver eneste meter av sovjetisk territorium må forsvares til siste bloddråpe, hver eneste sovjetiske jordlapp må holdes fast og forsvares til siste slutt.¹²⁵

For Stalin var soldater og offiserer som «lot seg» bli tatt til fange omtrent som landssvikere å regne. Hver eneste del av Sovjetunionen skulle forsvares med livet som innsats, det var ikke rom for tvil eller overgivelse. Mens de satt fanget under kummerlige forhold skulle de russiske krigsfangene i tillegg føle på at de sviktet og at familien kunne være i fare.

---

¹²³ Ibid:66

¹²⁴ Ibid:30-32

¹²⁵ Ibid:32

5. Haslemoen

Mellom elvene Hasla og Glomma, sør for Spulsåsen og nord for jernbanelinjen og riksveien, ligger området som kalles for Haslemoen. Området bestod av slettelandskap og skog før andre verdenskrig. Opp gjennom årene ble Haslemoskogen delt opp i smale teiger på grunn av arveoppgjør og skifte, omtrent 65 skriver oberst Th. Gamst.¹²⁶

Videre skriver Gamst at Hærens flyvåpen var de første som viste interesse militært på Haslemoen, utvikling av flyvåpenet krevde bedre øvingsmuligheter og en bedre flyplass. De store skogslettene på Haslemoen var utmerket til dette formålet. Et skogsareal på ca. 5700 dekar skulle kjøpes, ble det vedtatt på Stortinget i februar 1940. Planen var at det skulle bli Østlandets militære hovedflyplass. Byggemøte som skulle vært 9. april 1940 på Flisa ble stoppet av Tysklands angrep på Norge.¹²⁷

Quisling opprettet i september 1940 et nytt departement - ungdomsdepartementet. Å gjennomføre organisert og obligatorisk arbeidstjeneste (AT) for vernepliktig ungdom ble innført våren 1941. Jord- og skogbruksarbeid og fysisk fostring var i fokus, antakelig for å kontrollere ungdommen for eventuell senere regulær militærtjeneste. Antall gjennomførte arbeidstjenester økte både i 1942 og 1943. Tjenestetiden i 1941/42 i AT var tre måneder, senere seks. I 1942 ble det planlagt bygget nye leirer i Kongsvinger, Våler (Haslemoen) og Trysil (Kjernmoen). I Hedmark var det sommeren/høsten syv kompanier, eller sveiter, i arbeid. Hver sveit hadde vanligvis tre tropper med 40-50 mann i hver.¹²⁸

Gamst skriver også at det ikke fantes noen større, brukbar flyplass på Østlandet i 1940 foruten Fornebu. Det ble derfor tidlig i okkupasjonstiden satt inn krefter på å bygge ut Gardermoen. I løpet av 1942/43 endret situasjonen seg kraftig for tyskerne. De led nederlag både i Afrika og ved Østfronten. Dette medførte at tyskerne satte inn store forsvarstiltak. De forventet et alliert angrep fra vest mot Norge og samtidig en innblanding fra Sverige. Valget falt på Haslemoen da de trengte en reserveflyplass på indre Østlandet, antakelig på grunn av de allerede påbegynte planene i 1940. Derfor satte tyskerne inn store krefter i Våler høsten 1943 for å planlegge og starte utbyggingen av flyplass. De la beslag på anselige områder, ikke bare selve Haslemoen. Sivile hus ble beordret etter behov, og byggeledelsen tok Heia pensjonat som boligkvarter. Kommunelokalet, den gamle skolen og aldershjemmet ble også rekvirert. Det krevdes stor innsats å bygge flyplass, det ble derfor bestemt at sovjetiske krigsfanger skulle stå for grovarbeidet under ledelse av tyske byggetropper tilhørende Organisasjon Todt. Her måtte skog hugges og arbeidsleirer, hangarer, lagerhus, start- og rullebaner

---

¹²⁶ Gamst 1983b:1

¹²⁷ Ibid:1

¹²⁸ Ibid:3

med mer bygges.¹²⁹ Som nevnt tidligere inneholdt mappen fra Riksarkivet *RAFA-2188* luftfotografier og nedtegnelser av jordsmonnet som indikerte på nøye undersøkelser i forhold til bygging av flyplassen.¹³⁰

Forfatteren og gartneren Jørgen H. Gresby fra Furnes beskrev flyplassen slik han så den etter kapitulasjonen i Glåmdalen.

Vi forlater leiren. Det bærer mot flyplassen. Fra skogkanten gaper en kjeller mot oss. Det blåner i bombelageret ned i halvmørket. Femti meter lenger framme, en ny kjeller, også fra denne gløder det matt i «den blå død». Så lyser det i en grå kjempeflate foran oss i skogen. Vi passerer en 15 meter brei startbane for jagerfly, en 50 meter brei en for større fly. De strekker seg som kjempeasfaltgater så langt øyet når til begge leirer. Et teknikkens storverk til livets forderv. Hist og her ligger de blå bombene skjult under granbusker. I går lå de klar til å bære dødens bud. I dag ser vi på dem med nysgjerrighet som på rare museumsgjenstander.¹³¹

Det er rart å forestille seg at det etter krigen lå en nærmest ferdig utviklet flyplass på Haslemoen, men dette vitnesbyrdet gir en bekreftelse på at dette var et faktum. Også at det i høysete grad var stor aktivitet i leiren. Utbyggingen av flyplass var et strategisk grep fra Tyskland sin side i kampen om å holde stand mot svenskegrensen og de allierte som kunne angripe også fra denne kanten. Med tanke på den lange skoggrensen Norge har mot Sverige i dette området, er det ikke helt overraskende at det ble forsøkt gjennomført. Tyskerne anla en rekke nye flyplasser og forbedret de allerede eksisterende til militære formål. Guri Hjeltnes skriver at Våler i Hedmark var av de flyplassene som ble forbedret¹³², men oberst Th. Gamst skriver at det kun var utarbeidet planer på Haslemoen før krigsutbruddet og at det er sannsynlig at tyskerne brukte disse planene som allerede lå klare for Haslemoen til å bygge flyplass som et ledd i Festung Norwegen.

---

¹²⁹ Ibid:9-11

¹³⁰ Riksarkivet: RAFA-2188

¹³¹ Glåmdalen 02.06.1945:4

¹³² Hjeltnes 1986:79-81

5.1 Organisasjon Todt

I Norsk krigsleksikon 1940-45 står det om Org. Todt at de kom til Norge tidlig på sommeren 1940 for å bygge ubåt-bunker i Trondheim. Navnet er etter grunnleggeren Fritz Todt, men ble ledet av Willi Henne som fikk en vesentlig stilling i norsk økonomi. «Einsatzgruppe Wiking» ble en del av denne organisasjonen hvor de fikk stadig flere byggeoppdrag i Norge og Danmark. I oktober 1941 ble det etter befal fra Hitler og overenskomst med Reichskommisariat og hæreledelse bestemt at OT skulle stå for bygging av forsvar, vei- og jernbanebygging. På grunn av Hitlers overbevisning om at alle oppføringer satt i gang i Norge var viktig for krigens gang, måtte de fullføres på kortest mulig tid og «med alle midler». Grunnlaget skulle bestå av norsk, dansk og tysk arbeidskraft, men grunnet mangelen på norsk arbeidskraft førte det prekære behovet for arbeidere til at stadig flere krigsfanger og tvangsarbeidere ble nyttet i virket. De norske arbeiderne hadde tidvis bedrevet passiv sabotasje og behovet for å bruke i hovedsak russere, polakker og jugoslaver i arbeidet ble større.¹³³

Gunnar D. Hatlehol skriver at generaloberst Nikolaus von Falkenhorst tidlig i 1941 satte en stopper for planene om å hente krigsfanger til Norge. Wehrmacht tok krigsfanger under sine felttog og ethvert forslag om å nytte krigsfangene til arbeid måtte godkjennes av militæret. Falkenhorst så utfordringer med dette da Norge var et operasjonsområde og at et angrep mot Sovjetunionen var på trappene nord i landet i retning Murmansk. Falkenhorst anså at det å ha krigsfanger på norsk jord kunne innebære en sikkerhetsrisiko. I juli 1941 ble det allikevel satt inn russiske krigsfanger i arbeidet med veibygging i nord. Initiativet ble tatt av generalmajor Georg Rosenbusch. Fra senhøsten 1943 ble majoriteten av russiske krigsfanger disponert av Organisasjon Todt i Norge.¹³⁴ Det er uvisst hvor mange krigsfanger Organisasjon Todt disponerte under okkupasjonen. Hitler «bevilget» i en ordre den 22. mars 1944 krigsfanger som ble sendt direkte til Wehrmacht leirer hvor Org. Todt hadde ansvaret for byggeprosjektene. Marianne Neerland Soleim skriver at det i så tilfelle mest sannsynlig var Org. Todt som hadde det overordnede ansvaret for krigsfangene, og at Wehrmacht hadde ansvar for bevoktningen. En kan gå ut fra at en stor del av krigsfangene ikke ble plassert i egne Org. Todt leire. Dette kan indikere at tvangsarbeiderne på Haslemoen var underlagt Organisasjon Todt da arbeidet med flyplassen tok til i desember 1943/januar 1944.

---

¹³³ Dahl et al. 1995:318

¹³⁴ Hatlehol 2015:200-201, 205, 214

5.2 «Lager Wagner»

Like ved Svenneby Gård i Våler ble det bygget en fangeleir for 3-500 sovjetiske krigsfanger, denne fikk navnet «Lager Wagner» etter leirkommandanten. Denne leiren lå mellom Glomma og jernbanelinjen, litt vest for den militærleiren som ble brukt i nyere tid. På folkemunne og i følge boken til Rolf Rønning¹³⁵, også gjengitt i doktorgraden til Marianne Neerland Soleim¹³⁶, skal det ha vært opp mot 1000 sovjetiske krigsfanger på Haslemoen i årene 1943-45. Dette kan virke litt i overkant og overdrevet, men hvis en ser på hva Aftenposten og Glåmdalen skriver i mai og juni 1945, virker dette allikevel sannsynlig. Aftenposten nevner 14. mai 1945 at det var 170 mann på Haslemoen¹³⁷, mens de 30. mai skriver at det er 289 sovjetiske fanger som var takknemlige for norsk overtakelse av leiren.¹³⁸ I tillegg skriver Glåmdalen 20. juni 1945 at det var 800 sovjetiske fanger i 1943 eller i 1944,¹³⁹ samt at de nevner det var rundt 300 fanger da Haslemoen ble overtatt av norske myndigheter.¹⁴⁰ I Birgit Koch sin hovedoppgave står det at det var omtrent 700 fanger før februar 1945, men at en del ble flyttet etter det. Koch skriver også at rundt 400 fanger jobbet på flyplassen.¹⁴¹ Dette kan tyde på at det antallet russiske fanger Glåmdalen nevner i forkant av 1945 var det opprinnelige antallet før flere av fangene ble overflyttet, og at det derfor var et mindre antall fanger igjen ved kapitulasjonen. Det virker overbevisende at det kan ha vært omkring 1000 krigsfanger innom Haslemoen i disse årene.

Det skal også ha vært en mindre, og trolig midlertidig, leir for de russiske tvangsarbeiderne kalt «Lager Wilhelm» som lå ved Haslaåa og gikk over i Åsnes kommune. Kommunegrensa mellom Våler og Åsnes gikk langs denne åa.¹⁴² Et diesellokomotiv skal ha gått gjennom leiren på en smalsporet jernbane for frakting av byggemateriell til flyplassen og «Lager Wilhelm».¹⁴³

I Falstadsenterets arkiv over døde russiske soldater i Norge finnes navn og opphav, også noen fra Haslemoen/Våler og Åsnes. Denne oversikten kommer senere i oppgaven. I følge deres register skal det ha vært russiske fanger fra ulike områder. Om dette har skapt interne konflikter blant fangene er uvisst, men ifølge benevninger fra andre leirer i Norge, kan det ha vært uenigheter og rangering mellom de ulike nasjonalitetene. Blant de døde som ble gravd opp er 37 personer fra fem ulike

---

¹³⁵ Rønning 1995:45

¹³⁶ Soleim 2009:225

¹³⁷ Aftenposten 14.05.1945:1

¹³⁸ Aftenposten 30.05.1945:1

¹³⁹ Glåmdalen 20.06.1945:2

¹⁴⁰ Glåmdalen 12.05.1945:2

¹⁴¹ Koch 1988:140

¹⁴² Rønning 1995:45-49

¹⁴³ Gamst 1983b:15

nasjoner registrert fra Haslemoen, og på Åsnes Kirkegård er det begravd fire russiske tvangsarbeidere som døde i Åsnes.

6. Fangenes hverdagsliv

Nils Christie foretok intervjuer av tidligere norske fangevoktere i det som kalles serberleire i Nord-Norge. Et av elementene Christie tar opp er vakttjenesten. Det har ikke vært gjennomførbart å frembringe dokumentasjon fra Haslemoen leir og om det var norske fangevoktere tilstede, men det ville være forunderlig om dette ikke var tilfelle. Det sies lokalt at det skal ha vært det, men det har ikke vært mulig å fremkalle noen vitner, beretninger eller dokumentasjon som bekrefter dette. Derfor kan en bare anta ut fra andre historier, som fra Nils Christie sin bok, hvordan norske fangevoktere behandlet tvangsarbeiderne. Her finnes nok ingen fasitsvar, dette var antakelig differensiert i de ulike leirene. Det var i begynnelsen av 1942 at Hirdens vaktbataljon ble opprettet. Oppgavene bestod i å bevokte sivile norske bedrifter og befalet skulle være norsk. Tjenestetiden var seks måneder, og i utgangspunktet hadde de ingen forpliktelser til å utføre fronttjeneste eller oppdrag for tyske myndigheter. Dette endret seg etter hvert og det gikk ikke lang tid før bataljonen ble underlagt tysk leirkommandant. Bataljonen ble omgjort til «SS-Vaktbataljon» og totalt underordnet tysk kommando og tyske krigslover. Dermed ble også tjenestetidens tidsrom annullert og de fikk valget mellom å melde seg til fronttjeneste eller å tjenestegjøre så lenge krigen måtte vare. For å unngå dette meldte mange seg inn i Legionen isteden. De resterende ble beordret til vakttjeneste ved serberleiren i Nord-Norge.¹⁴⁴

Mange har i ettertid hevdet de ble plassert som vakt ved fangeleirer mot sin vilje, og dette kan se ut til å være riktig i noen tilfeller. Hirdsjef Møystad skal ha sendt et brev til Quisling hvor han begjærer en slutt på tvangsplassering ved leirene. Et eksempel er fra en av hans hirdgutter som kommer innom hans kontor under permisjon fra sin vakttjeneste ved en serberleir og kan meddele at han er blitt utdannet morder. Han kunne videre fortelle Møystad at de serberne de var satt til å vokte var alle dødsdømte i Serbia og ført til Finnmark for å dø der. I den tiden hirdgutten hadde vært i denne serberleiren skal det ha blitt henrettet så mange som 700 mann ved henging eller skyting. Det kan se ut til at de fleste som vervet seg i denne første perioden var uvitende om hvilke oppgaver de skulle bli utdelt. I desember 1942 til april 1943 skal forholdene ha vært annerledes. Her skal vervingen ha

---

¹⁴⁴ Christie 2010:84-87

skjedd etter annonsering hvor det ble spesifisert hvilken rolle du ble tildelt ved søkning.¹⁴⁵ Fra en annonse i Aftenposten fra 12. august 1942 gjengir Christie et eksempel på en annonsering: «Vaktmannskaper søkes for en norsk vaktbataljon som blir innsatt til bevoktning av fanger innen Norge. De som forplikter seg, blir ikke innsatt i hærtjeneste, men er utelukkende forpliktet til sivil tjeneste.»¹⁴⁶

Det var ikke i alle annonser at ordet «fangevoktertjeneste» ble brukt og at det kom tydelig frem hva en vervet seg til. Det var også mye individuell motivasjon, som igjen førte til ulik praksis overfor fangene. Medlemmer av Hirdvaktbataljonen skal ifølge Christie ha hatt ideologiske motiver og flestparten var medlemmer av NS. Noen meldte seg for å slippe fronttjeneste, andre var blitt forkastet fra fronttjenesten og alder spilte inn. Eldre og yngre ble ofte flyttet til vakttjeneste. En annen årsak var de som søkte etter bedre økonomi, rømte fra vanskeligheter på hjemstedet eller ønsket om å oppleve noe nytt.¹⁴⁷ Hvilke forhold, ønsker eller motiver til de som eventuelt kan ha vært norske vakter på Haslemoen blir kun spekulasjoner da det ikke foreligger noen bevis for at det har vært noen tilstede eller hvordan de har behandlet de russiske tvangsarbeiderne som var der.

De russiske tvangsarbeiderne stod til disposisjon for Wehrmacht og Organisasjon Todt og ble plassert rundt i 500 leirer, del-leirer, underleirer og arbeidskommandosteder, over hele Norge. I Nord-Trøndelag, Nordland, Troms og Finnmark var brorparten av fangene plassert, rundt 75 000 av de nesten 100 000 krigsfangene som var i Norge. Det skal også ha vært disse leirene som var de verste og forholdene som regjerte der. Over to tredjedeler av alle de sovjetiske krigsfangene som omkom på norsk jord døde her. Det var også meget høy dødsrate på fangeleirene som hadde tilknytning til festningsanleggene langs kysten. Her ble fangene drevet hardt. I leiren i Ervik på Stadlandet døde 21 russere, som tilsvarer hele 17,5 prosent av de 120 fangene som var der.¹⁴⁸

Marianne Neerland Soleim skriver at det er vanskelig å si hvor mange krigsfanger som arbeidet under Organisasjon Todt, men ifølge rapporten fra den norske etterretningstjenesten i Storbritannia skal 30 000 personer ha vært tilknyttet Organisasjon Todt. Selv om ikke Haslemoen leir står blant de fem leirene tilhørende Org. Todt som er nevnt i listen over Stalagene og tilhørende leire fra 1. april 1945¹⁴⁹, så skriver oberst Th. Gamst at «Selve grovarbeidet skulle utføres av russiske krigsfanger under ledelse av tyske byggetropper tilhørende Org Todt (OT)». Gamst skriver videre at tyskerne

---

¹⁴⁵ Ibid:84-87

¹⁴⁶ Ibid:87

¹⁴⁷ Ibid:87-89

¹⁴⁸ Haugland 2008:17

¹⁴⁹ Soleim 2005:94-95

foruten selve Haslemoen la beslag på store områder. Ledelsen rekvirerte sivile hus etter behov og byggeledelsen, *Bauleiter*, tok Heia pensjonat som boligkvarter i tillegg til Kommunelokalet, aldershjemmet og den gamle skolen. Da Plasskommandanten ankom i løpet av 1944 ble Prestegården opprettet som hovedkvarter.¹⁵⁰ Det kan tyde på at de russiske tvangsarbeiderne var underlagt Org. Todt ved Haslemoen. Stalag 303 tilhørende Lillehammer hadde sortert 1635 krigsfanger til O.T. Ob. Bauleitung i Bergen, ifølge listene nevnt i forsvarsstudiene til Marianne Neerland Soleim.¹⁵¹ Med tanke på den geografiske nærheten mellom Lillehammer og Solør, er det ikke utenkelig at det kan ha blitt sortert noen fra Stalag 303 til Haslemoen leir. Dermed er det nærliggende å anta at de var underlagt Org. Todt.

Det er lite som er gjengitt av hvordan Haslemoen ble drevet som leir, og enda mindre om hvordan det var for de russiske krigsfangene å være tvangsplassert her. Hvis en ser på hvordan livet var i andre leire i Norge, har dette variert fra sted til sted. Det kom an på hvem som hadde kommandoen og hvilket formål leiren var til for. På Haslemoen later det til å ha vært ganske harde kår, og det finnes beretninger om rømninger og straff som fant sted i leiren. Åsnes Kirkes 250 års jubileumsskrift forteller om de russiske fangene på Haslemoen slik:

«Mange russere kom til Haslemoen, der tyskerne satte i gang stor utbygging med flyplass og trengte arbeidskraft. De russiske krigsfangene var sterkt forkomne allerede ved ankomsten til Haslemoen, og det var ikke mulig å komme seg der. Dårlig og lite mat, dårlige klær og boforhold og stadige avstraffelser førte til mange døde. Noen forsøkte å flykte og noen klarte det også.»¹⁵²

Det later til å ha vært harde kår for de russiske krigsfangene på Haslemoen. Fangenes tilstedeværelse og deres tilstand skal heller ikke ha gått upåaktet hen i lokalsamfunnet. Det skal ha vært forsøkt å hjelpe de selv om det var trusler om strenge straffer, også dødsstraff, for dette.

---

¹⁵⁰ Gamst 1983b:9

¹⁵¹ Soleim 2005:94

¹⁵² Østbye 1994:86

6.1 Fluktforsøk og represalier

Det antas at omtrent 2000 russere klarte å rømme fra leire i Norge og over til Sverige. Ble en fange tatt etter å ha flyktet ble han skutt eller pint og torturet. Magne Haugland har en beretning om en russerfange som rømte fra Skagestad på Engeløya i Nordland. Her fikk han mat, klær og lånt en båt av en familie, og senere havnet han på Lundøya. Her fikk han ly i ei hule mens innbyggerne vurderte situasjonen. Uheldigvis ble han angitt av en nordmann og tyskerne fant han. Da skar de genitaliene av ham og lot han ligge i en båt til han døde.¹⁵³

I følge festskriftet til oberst Th. Gamst, ble det under krigen gravlagt 17 russiske krigsfanger i «Lager Wagner». Disse døde angivelig både på Haslemoen og i Åsnes. I 1944 ble 20 krigsfanger skutt på Haslemoen som represalier for rømningsforsøk.¹⁵⁴ Rolf Rønning har også nedskrevet vitnesbyrd om denne hendelsen. Her er det beskrevet i videre lag om hvordan to russiske krigsfanger overmannet og drepte en tysk sjåfør og en tysk vakt da de skulle til Elverum og hente varer sammen i en lastebil. De tyske likene gjemte de i en veigrøft, men de ble senere oppdaget. På sin sedvanlige måte ville tyskerne hevne dette ved represalier. Det var vanlig prosedyre å henrette ti mann per en drept tysker – en tidobling av antallet. Da tyskerne gav beskjed om at 20 stykker skulle melde seg frivillig, blir det sagt at alle sammen meldte seg. De 20 som skulle henrettes måtte dermed plukkes ut av tyskerne selv og de ble kommandert til å grave sine egne graver, for så å stille seg på rekke slik at de ramlet nedi da de ble skutt. De to fangene som rømte skal ha kommet seg over til Sverige, ifølge Rønning.¹⁵⁵

Glåmdalen nevner også denne historien, som opprinnelig ble omtalt i en Oslo-avis etter at en fellesgrav ble gravd opp på Haslemoen. De nevner også at 20 sovjetiske krigsfanger skal ha blitt henrettet etter at to tyske soldater ble drept på vei til Elverum for å hente proviant. De er usikre på om dette skal ha skjedd i 1943 eller 1944, men med tanke på at leiren ikke ble opprettet før sent i 1943 er det riktig å gå ut fra at dette hendte i 1944 som Gamst skriver. I denne artikkelen skriver Glåmdalen at det var fire sovjetiske fanger, ikke to. Også at bilen og likene ble funnet i nærheten av svenskegrensen. Noe som styrker teorien om at de rømte fangene kom seg over til Sverige. Folk fra distriktet som jobbet i leiren på denne tiden har oppgitt at det var 40 fanger som ble plukket ut, og at det var 20 av disse som ble skutt. Glåmdalen utelukker ikke at det kan ha hendt andre grufulle ting i leiren, men det er kun denne ene massegraven som er funnet der.¹⁵⁶ Det later til at denne hendelsen er

---

¹⁵³ Haugland 2008:24-25

¹⁵⁴ Gamst 1983b:11

¹⁵⁵ Rønning 1995:47, 114

¹⁵⁶ Glåmdalen 20.06.1945:2

reell, og det var som nevnt en vanlig fremgangsmåte med denne type gjengjeldelse da tyske soldater ble drept.

En annen beretning av Rolf Rønning forteller om hvordan noen av fangene gravde seg ut en tunnel og rømte tidlig i september 1944. Marianne Neerland Soleim nevner også dette i sin avhandling, og at antallet rømte er angitt å være 37 fanger.¹⁵⁷ Hendelsen er også omtalt i noen av intervjuene som er gjengitt i Rolf Rønning sin bok. Flere av de ulike beretningene kan virke å stamme fra det samme rømningsforsøket ut fra antallet og omstendighetene det er snakk om. Utgravingen var mest sannsynlig et møysommelig og tålmodig arbeid. Første gang de forsøkte skal de ha bommet og kommet rett på innsiden av sperringen. Neste gang lyktes de og kom seg opp inn i skogen hvor de ikke kunne ses fra leiren. De skal ha vært forsiktige og gjemt jorden utover slik at tyskerne ikke skulle finne ut av fluktplanen. De gravde til og med igjen tunnelen etter første forsøk og fikk fjernet spor. Antallet fanger skal ha blitt betraktelig mindre, og da det ble oppdaget hadde de spredt seg utover. Dette medførte strengere sikkerhetstiltak, som mer vakthold, og det ble sendt ut soldater og hird i alle retninger. Dette påvirket igjen lokalbefolkningen, ikke minst for flyktingetrafikken over til Sverige. Trass i den overhengende faren, skal flere ha huset, matet og hjulpet fangene over grensen.¹⁵⁸

Jørgen H. Gresby skrev i Glåmdalen 2. juni 1945 om denne flukten. Etter et besøk på Haslemoen beskriver han hvordan det fremdeles kan ses et hull i mosen omtrent tretti meter utenfor piggrådgerdet i skogkanten, så vidt stort nok til en mann. Han skriver videre at det var en kveld rundt juletider at 20 menn kom opp av hullet, en og en lydløst, mens de forsvant inn i skogen. Rømningen skal ha startet fra sykehuset hvor de først skal ha gravd seg to meter ned i jorda før de fortsatte femti meter bortover under stubber, røtter og i tele. Denne tunnelen skal ha endt opp rett utenfor piggråden med både vaktårn med geværvakt og vakthunder. Dette arbeidet skal ha tatt tre måneder, og jorda bar de bort i lommene.¹⁵⁹ En nærmest mirakuløs og imponerende rømningsaksjon, noe Gresby også er inne på. Gjenfortellingen er nok glorifisert en liten smule og blandet med sympati for krigsfangene, men allikevel nok en bevitnelse om at denne hendelsen fant sted. Om det var 20, 37 eller et ukjent antall fanger som rømte, så var antallet uansett merkbart i leiren og må ha satt i gang reaksjoner hos tyskerne.

Det er umulig å si hvor mange russiske fanger som faktisk mistet livet, hvor mange som rømte eller ble skutt ved rømningsforsøk.

---

¹⁵⁷ Soleim 2009:225, 437

¹⁵⁸ Rønning 1995:49, 101, 151, 227

¹⁵⁹ Glåmdalen 02.06.1945:4

Han [Ole Roger Korsmo] tror det er store mørketall i hvor mange fanger som mistet livet i byggeprosjektet. Mot krigens slutt brant tyskerne det de hadde av dokumenter, så bortsett fra fortellingene som har overlevd på folkemunne, finnes det i dag ingen oversikt over omfanget.¹⁶⁰

Det som virker sikkert er at det var et betydelig antall fanger på Haslemoen under andre verdenskrig i forhold til innbyggertallene i Våler og Åsnes, og på den relativt korte tiden de var der. Det var også forlegninger plassert rundt i distriktet som Festiviteten på Flisa, leirene på Sønsterud og på Bjerkely. Dette har etter all sannsynlighet vært russiske krigsfanger som opprinnelig har vært disponert på Haslemoen og blitt omplassert til andre formål etter okkupasjonsmaktens instruks. Da krigen var over og leiren skulle overtas av de norske myndighetene i mai 1945, befant flere hundre russere seg fremdeles i distriktet. Disse menneskene måtte forpleies, innkvarteres og gjøres klare til eventuell hjemsendelse.

6.2 Lokalbefolkningens innsats

I følge Nils Astrup Østbye kom det russiske fanger til Flisa fra Haslemoen de siste månedene av krigen. De skal ha blitt tatt godt vare på av lokalbefolkningen. De ble først ført forkomne og slitne etter en lang reise til Folkets Hus, noen hundre meter fra Flisa stasjon, før de senere ble overflyttet til Åsnes Forsamlingslokale, også kalt «teten» på folkemunne. Her satt de frem til frigjøringen i mai 1945. Flere av fangene skal ha falt om mens de gikk mellom stasjonen og Folkets Hus, og fangevokterne skal ha skreket på tysk og stukket og slått de med bajonetten for å drive de fremover. Dette skal ha prentet seg inn i hukommelsen til de som bevitnet opptrinnet. Kanskje var dette synet som vekte noe i lokalbefolkningen, for de trådte hjelpende til med mat og forpleining til fangene, i følge beretningen. Det var i hovedsak kvinnene. I følge beretningene var innsatsen stor blant befolkningen og de forskjellige kretsene i bygda hadde ulike dager med ansvar for maten. Fra utsiden av nettinggjerdet ble maten gitt til russerne mens tyske vakter skulde i nærheten. Selv om det egentlig ikke var lov å gi mat til fangene, lot de overraskende nok dette foregå på Flisa.¹⁶¹

På Haslemoen ble det også forsøkt å gi fangene mat ved å kaste matpakker ut fra toget. Dette gjorde det også vanskelig for tyskerne å finne ut av hvem som gjorde det. Også ved røminger skal noen ha huset russere selv om det var farlig. Noen ble også fulgt over grensen til Sverige og i frihet.¹⁶² Selv med trusselen om straff, og i verste fall dødsdom, var noen villige til å forsøke å hjelpe de russiske krigsfangene.

---

¹⁶⁰ Rostad 03.06.2014:5

¹⁶¹ Østbye 1994:3, 86-87

¹⁶² Rønning 1995:49

7. Etter kapitulasjonen

Da frigjøringa kom, var mange av de russiske fangene i en elendig forfatning. Utsultede, lusete og plaget av sykdommer som kommer av underernæring og sult. Det var da også noen russere som døde her i Åsnes like etter frigjøringa. De russerne som var friske nok til det, viste tydelig sin takknemmelighet for den hjelpa de hadde fått fra befolkningen i Øvre Solør i den tida de satt som fanger.¹⁶³

Beretninger om de russiske krigsfangene og i hvilken forfatning de var er beskrevet i vide ordelag både i avisene og i bøkene. At de var et sørgelig skue er det liten tvil om, underernærte, slitne og mange veldig syke. Det var heller ikke alle som overlevde etter kapitulasjonen. I Åsnes var det for eksempel to stykker som døde 15.05.1945, Mikhail Pavlov Pavlovitsj og Kulikovskij (Kotsjenskij). Begge er registrert med sovjetisk nasjonalitet.¹⁶⁴ Hvordan fortonte den siste tiden i Norge seg for tvangsarbeiderne fra øst?

7.1 «Maktvertakelsen» i Solør

I en rapport datert 22. mai 1945 undertegnet Omraadesjef G. M. Kristensen skriver han at Finn Unneberg ble innsatt som lensmann i Våler etter beskjed fra politimesteren i Kongsvinger, Bottolf Engebretsen. Kristensen hadde jobbet under Engebretsen. Nå måtte en organisasjon i all hast utbygges. Våpen ble anskaffet ved beslagleggelse av «nazistenes» våpen og andre bortgjemte våpen. Totalt 25 rifler og karabiner og en maskinpistol, står det i rapporten. I alt ble det arrestert 43 NS-medlemmer og frontkjempere. Det ble fordelt vakthold oppdelt i tre lag. En på Braskereidfoss Bru med tolv mann, tre vaktkommandører og en ordonans. I Våler bestod det av ni mann, en vaktkommandør og en ordonans. Den siste var Svenneby ved russerleiren med atten mann, tre vaktkommandører og en ordonans. Det ble utført razzia av biler og personer og ellers etter instruks. Det ble også foretatt våpenrazziaer og ransakinger i samarbeid med politimesteren og lensmannen.¹⁶⁵

14. mai 1945 melder Glåmdalen om *Arrestasjoner av de unasjonale elementer i Øvre Solør*. Natt til 10. mai ble en rekke mennesker i Våler og Åsnes tatt i forvaring av hjemmestyrkene. Det skal ha vært en hektisk, men metodisk natt da NS-medlemmer skulle arresteres i de Øvre Solør-bygdene. I Hof ble en person arrestert denne natta, ordføreren. I Våler og Åsnes ble ordførere og lensmenn samt andre høytstående NS-medlemmer siktet i løpet av natten. Dette skal ha funnet sted uten motverge eller besvær. «Heimevernet viste disiplinert og mønsterverdig holdning og arbeidet med dyktighet og

---

¹⁶³ Ibid:49

¹⁶⁴ Se vedlegg 2 om Falstadsenterets oversikt over gravlagte krigsfanger i Norge, Åsnes Kirkegård.

¹⁶⁵ Hentet fra *Mappe D243 Våler. Rapporter, notater m/r* fra Norges Hjemmefrontmuseum. Signert Hjemmevernet avsnitt 3 – Distrikt 23 til Distriktsjefen D24 Elverum. Fra 22. juni 1945 blir hjemmestyrkene i Våler eget område/avsnitt under D 24 Elverum som avsnitt 3.

presisjon som beviste at de ikke var helt uten trening og opplæring. Karene hadde påtatt seg en krevende oppgave.».¹⁶⁶ Hjemmestyrkene i Våler var, etter Glåmdalen sine beskrivelser, en «blindtarm» for hjemmestyrkene i distriktet og hadde ingen fast tilknytning til ledelsen. Men da dagen for mobilisering kom, viste det seg at det allikevel var menn som stille hadde forberedt seg på å ta sitt ansvar i den aktive Hjemmestyrken. Det var hele tiden arbeid hver for seg med etterretningsvesenet og med flyktningstransport, også en hjemmestyrke ble raskt stablet på beina. Glåmdalen skriver om Våler: «Dette at det skulde bli et «missing link» i Hjemmevernorganisasjonen nettopp i Våler var ganske eiendommelig. Våler var ikke nettopp det «landet Gud glemte» når det gjaldt nazismen, men kan snarere betegnes som selve nazismens arnested i Solør.».¹⁶⁷ Som tidligere vist til, så kom Våler høyt opp på lista over NS-medlemskap. Kun Tolga hadde statistisk sett flere medlemmer.

Christian Astrup fra Våler blir beskrevet i Glåmdalen som «en brutal og uforfalsket nazist etter tysk mønster som Våler hadde æren av å fostre».¹⁶⁸ Astrup var NS-politiker og ble fra høsten 1940 til våren 1941 Propagandaleder i Hedmark. Fra sommeren til høsten 1941 ble han fylkesfører på Sunnmøre, og så i Bergen til 1. juni 1944. Fra denne datoen ble han både fylkesmann i Bergen/Hordaland og riksfullmektig for den nasjonale arbeidsinnsats. Fra oktober 1944 ble Astrup fungerende statsråd for Sosialdepartementet. Hans tid i Bergen skal ha båret preg av visse personkonflikter fordi han ble sett på som et fremmedelement, selv om han utvilsomt skal ha vært partiets dyktigste fylkesfører. Astrup meldte seg inn i NS i 1935 og hadde sitt utgangspunkt i den sosialradikale Elverums-gruppen. I 1948 ble han dømt til åtte års tvangsarbeid.¹⁶⁹ Med andre ord befant Astrup seg sannsynligvis lite i Våler under selve okkupasjonstiden. Visstnok skal nazismen i Våler før krigen ha ført til at lensmannen og andre ble skutt av unge «nazifanatikere med våpen».¹⁷⁰ Denne historien har det ikke vært mulig å bekrefte eller avkrefte da det ikke er funnet andre kilder enn denne avisartikkelen. Glåmdalen skriver også at en ikke skal dømme Vålersokningene på bakgrunn av mange tilhengere, det fantes store motsetninger i bygda. Det skulle vise seg at mange jobbet i det skjulte under hele krigen. Dette kom til uttrykk etter kapitulasjonen.¹⁷¹

---

¹⁶⁶ Glåmdalen 14.05.1945:4

¹⁶⁷ Glåmdalen 01.06.1945:4

¹⁶⁸ Glåmdalen 01.06.1945:4

¹⁶⁹ Dahl et al. 1995:31

¹⁷⁰ Glåmdalen 01.06.1945:4

¹⁷¹ Glåmdalen 01.06.1945:4

I et intervju med områdesjef Kristensen, som var jernbanemann og hadde bodd i Våler noen år, forteller han at det i Våler var få menn som stod klare til mobilisering den dagen freden kom. Det eneste de hadde av våpen var noen pistoler, en maskinpistol og en del kragere (gevær). Deres første oppgave etter kapitulasjonen var å reise rundt og beslaglegge våpen. Våler var et utfordrende område for hjemmestyrkene med flyplassen på Haslemoen hvor flere hundre russiske fanger i en leir like ved området hvor 8000 tyskere fra det tyske luftvåpenet ble samlet. Fra tid til annen fikk Hjemmevernet besøk av tyskere som ønsket beskyttelse. Det verserte ikke direkte god stemning mellom tyskerne og fangene som var «pint, mishandlet og sultet gjennom mange år.».¹⁷² Jon Vegard Lunde skriver at det ikke var organsert noen avdeling av milorg i Våler. Han viser til tre årsaker som kan ligge til grunn. Første årsak er at de motstandsvillige i Våler hadde fullt opp med å holde nettet av flyktninge- og kurerrutene gående. Den andre årsaken kunne være den tyske tilstedeværelsen med Haslemoen flyplass og russerleiren, som Lunde skriver at «kunne legge en demper på lysten til å engasjere seg i militær motstand» og som tredje årsak trekker han frem at den tyske anleggsvirksomheten ble en betydelig næring for kommunen.¹⁷³

Solør er et område som normalt har hatt en god del romanis, men under okkupasjonen ble minoritetsgruppen tvunget til å gå i dekning. Med freden dukket også noen av de opp igjen. Glåmdalen skriver at *Taterne fram i dagslyset igjen*.

Med freden kom også våre heimlige sigøynere, romanis sønner taterne, fram i lyset igjen etter sin lange dvaletilstand, - hvor de nå kan ha tilbrakt den. Det var iallfall ikke rådelig under tyskerherredømmet for denne vår minoritet å befinne seg på landevegen.

I den seinere tid har en imidlertid observert store og små følger av dem på Flisa hvor de gjerne raster som mellomstasjon på veg mellom mer permanente bosteder. To og tre hester med kjerrer, kjerringer, unger, filler, sekker og annet tilbehør er igjen blitt et dagligdags syn.¹⁷⁴

---

¹⁷² Glåmdalen 01.06.1945:4

¹⁷³ Lunde 2005:448-449

¹⁷⁴ Glåmdalen 30.06.1945:2

7.2 «Tyskertøsene» på Hovelsåsen og Haslemoen

På Haslemoen skal det ha fulgt norske jenter med de tyske soldatene som ble innkvartert her etter kapitulasjonen. På Hovelsåsen i Åsnes samlet de alle jentene de mente var «tyskertøser» og hadde en egen leir for jentene her. Beskrivelsene av dem er ikke av den hyggelige sorten i avisartiklene. Fra intervjuet med områdesjef Kristensen i Glåmdalen står det at

«et annet faremoment er alle tyskerjentene som har sett sitt snitt til å følge med tyskerne inn i leiren og så har skjult seg der. Heimevernets oppgave blir da også å søke å få finkjemmet leiren for disse. Etter ordre fra lensmannen samlet sjefen for tyskerne sammen en hel lastebil full av disse damene og overleverte dem til Hjemmevernet en dag.»¹⁷⁵

En annen artikkel i Glåmdalen har tittelen *Vidløftig tyskerjente i Våler*. Her beskrives hvordan hun blir funnet av Hjemmevernet på natten i seng hos tyskeren hun har holdt det gående med gjennom en lengre periode, og for andre gang samme dag. Hun skal også ha vært forlovet med en gutt i bygda. Hun skal ha vært «en av bygdas mest kjente av dette slaget». De tok henne med til Hovelsåsen hvor hun skulle få tenke over adferden.¹⁷⁶ Glåmdalen skriver også om «*Celeber*» leir på Hovelsåsen i Åsnes. De refererer til de 45 tyskertøsene som er samlet der fra ulike kanter av landet. Det var Hjemmevernet som samlet jentene som hadde fulgt med tyskerne til Haslemoen på Hovelsåsen. Dr. Backe på Flisa forteller om sitt møte med jentene etter en legeundersøkelse. Da han skal fortelle Glåmdalens journalist om hvordan han likte selskapet, om hvordan de oppførte seg og om det forekom veneriske sykdommer sier Dr. Backe dette:

Det var en lite tiltalende forsamling, men når en tar i betraktning at det er tyskertøser fra nær sagt alle kanter av landet, kan en jo ikke vente bedre.
Det er ikke mors beste barn akkurat – frekke og nesevise som det verste taterpakk. Jeg vil ihvertfall ikke gjenta glosene de brukte.
Man frykter for at det er en god del syfilis, men det kan jeg ikke uttale meg om før resultatet av blodprøvene foreligger.¹⁷⁷

På Haslemoen, hvor omtrent 8000 tyskere var plassert i påvente av hjemsendelse, ble det hentet ut en god del jenter og sendt til Hovelsåsen. I et intervju med lensmann Unneberg i Glåmdalen kan han fortelle at det har blitt hentet ut vel 100 jenter som ble fraktet til Hovelsåsen. Unneberg sier videre at en skulle tro leiren nå var tom for jenter, men at det stadig ble gjort forsøk på å komme til Haslemoen fra over hele landet. «Fra Hammerfest i nord til Kristiansand i Sør samt fra Øst- og Vestland har

---

¹⁷⁵ Glåmdalen 01.06.1945:4

¹⁷⁶ Glåmdalen 16.06.1945:2

¹⁷⁷ Glåmdalen 29.05.1945:2

tyskerkvinnfolkene etter hvert havnet i Oslo, og nå prøver de å komme seg på Haslemoen disse også.», sa lensmann Unneberg.¹⁷⁸

Muntlige historier fortalt fra okkupasjonstiden har også omhandlet «tyskertøsene». Slik disse er fremstilt har de ikke vært preget av det synet som avisartiklene viser til. Spesielt er det en episode som bemerker seg. I fredstid ble jentene snauklipt og tvunget til å gå kanossagang gjennom «Kaffegata» på Flisa. Her stod det tilskuere på begge sider av veien og noen skrek skjellsord og spyttet på jentene, de skal også ha kastet ting på dem. En fortalte at han syntes dette var ubehagelig og vemmelig. «Der stod stor-nazistene som slapp unna og hånte de stakkars jentene som ikke hadde gjort annen ulovlighet enn å forelske seg.»¹⁷⁹ Det gjengse er også at de ikke snakker så stygt om tyskerne i Solør. Det var mange tyskere i området, men noen av tyskerne gråt og savnet hjemme, de ville ikke være der. Det var nordmennene som skal ha vært verst. De som var angivere og «nazister». Og de var det mange av. Det var angiverne en spesielt skulle passe seg for, de var farlige. «Nazistene» visste de stort sett hvem var, men angiverne kunne være nesten hvem som helst.¹⁸⁰ Dette har ikke vært mulig å dokumentere på annet vis enn egen hukommelse.

7.3 NS-oppgjøret i Solør-regionen

19. mai 1945 kunne politisjefen i Kongsvinger bekrefte at det var 332 NS-medlemmer og samarbeidsmenn arrestert i distriktet. Arrestasjonene var ikke fullstendig overstått enda, men størstedelen var tatt i forvaring.¹⁸¹ 30. mai 1945 skriver Glåmdalen at 400 NS-medlemmer og stripepete var arrestert i distriktet foreløpig. Flesteparten av de var på dette tidspunktet fengslet. 330 satt på Kongsvinger festning mens det var 70 på Kongsvinger hjelpefengsel. Kongsvinger politikammer bekreftet at brorparten av de som skulle tas i forvaring nå var fengslet, men at det fremdeles gjensto nærere gransking. De største «nazistene», ifølge Glåmdalen, er ramset opp med fullt navn, noe jeg har valgt å utelate. Fra Hof var det ordføreren, fra Åsnes nevnes lensmannen, ordføreren, en doktor og fem andre og fra Våler var det seks personer og en dyrlege.¹⁸²

---

¹⁷⁸ Glåmdalen 05.06.1945:2

¹⁷⁹ Personlig oppfatning fortalt av et mannlig familiemedlem som var tilstede ved «Kaffegata» på Flisa. Første gang jeg ble fortalt denne historien var til et skoleprosjekt på ungdomsskolen som omhandlet andre verdenskrig, hvor vi skulle intervju noen vi kjente som hadde opplevd krigen selv.

¹⁸⁰ Dette har det ikke vært mulig å dokumentere på annet vis enn fra egen hukommelse. Det er verdt å merke seg at det har gått noen generasjoner siden kapitulasjonen og at historiene kan ha mildnet med årene fra den tid til de ble fortalt.

¹⁸¹ Glåmdalen 19.05.1945:3

¹⁸² Glåmdalen 30.05.1945:2

En politifullmektig i Kongsvinger uttaler seg til Glåmdalen da politimesteren er for opptatt angående fengslingskjennelsene over NS-medlemmer i distriktet. Glåmdalen ønsker å vite når dom faller og fengsling skjer av de anholdte quislingene og landssvikerne. Fengslingskjennelsene skulle falle innen 30 dager etter arrestasjon. Justisdepartementet kunne forlenge fristen i særstilte tilfeller hvor fristen ikke kunne bli nådd i tide. For Glåmdalsdistriktet var det to sorenskriverkontor i Vinger og Odal og Solør som skulle avsi fengslingskjennelse. I første hånd gjaldt dette alle anholdte som var NS-medlemmer. Sakene skulle opp for meddoms og lagmannsrett ved Solør herredsrett, Vinger og Odals herredsrett og Eidsiva lagmannsrett. I tillegg kunne det bli aktuelt med en egen politisk avdeling med dommer. De større sakene skulle gå for lagmannsretten mens de mindre for herredsretten. De regnet med å få unna mange fengslingskjennelser på dagen. Sorenskriver Faye-Hansen hadde ikke mottatt noen saker fra påtalemyndigheten da Glåmdalen henvendte seg til han 5. juni, men det var ventet saker dit i løpet av uken. Dommerfullmektig Ekre skulle etter all sannsynlighet få arbeidet med domsavsigelsene. Igjen antas det at en vil kunne avsi adskillige vedtak på dagen. De regnet med at størstedelen ble sortert under sorenskriverkontorene. Det viste seg at 70 saker ble oversendt påtalemyndighetene for behandling senere samme dag.¹⁸³

«Nazibygdå Åsnes. Ikke så ille likevel når en ser nøyere etter», skriver Glåmdalen 23. juli 1945. Ved Vinger og Odal forhørsrett var det avsagt 190 fengslingskjennelser over landssvikere og 197 i Solør forhørsrett. Solør fremstod som den klare leder i Glåmdalsdistriktet og Åsnes, ved siden av Våler, ble stemplet som «nazibygdå per excellence». Ved nærmere ettersyn kom Glåmdalen frem til at diverse faktorer både innenfra og utenfra bidro sterkt til det høye antallet. Allerede fra begynnelsen av okkupasjonstiden skal det ha vært noen meget aggressive NS-medlemmer som førte til at bygda ble et ufrivillig sentrum for «nazismen» i Solør. Dette var blant annet fordi to større gårder ble kjøpt til AT-landbruksskole og fordi Hovelsåsen ble «Norges første landtjenesteskole».¹⁸⁴

Formålet med landtjenesteskolene var at ungdommen kunne hjelpe bøndene med onna og i tillegg utdannet de ledere som kunne videreføre dette arbeidet. Landbruksfag og gårdsarbeid inngikk i en to måneders opplæringsfase. Dette skal ha vært landets eneste skole for leirledere, og det var ansatt en landbrukskandidat som var undervisningspliktig med ansvar for gårdsdriften. I tillegg var det to assistenter og en husmor der. Gårdsbruket var på 170 mål dyrket mark med mulighet for å dyrke mer

---

¹⁸³ Glåmdalen 06.06.1945:2

¹⁸⁴ Glåmdalen 23.07.1945:3

mark, atten kyr og fire hester. Tidligere var Hovelsåsen Gård brukt til hjem for alkoholikere.¹⁸⁵ Glåmdalen skriver at som ventet medførte dette at flere NS-medlemmer kom til Åsnes, og ved oppgjøret etter okkupasjonen fikk innflytterne adresse Åsnes i rettsprotokollene. Av de 59 arresterte «åsnessokningene» var kun 23 opprinnelig fra bygda. Fem barn av de 23 hadde også foreldre som var innflyttere, selv om foreldrene hadde bodd i Åsnes i lengre tid. Av de 31 innflytterne som var fengslet, var 17 kommet til Åsnes under krigen som «nazister». Enten til AT-skolen på Sønsterud eller Hovelsåsen, som lærere i folkeskolen eller annet. 14 av innflytterne bodde i bygda i mange år før krigen som gårdbrukere, lærere eller var gift med NS-medlemmer. Samtidig nevner Glåmdalen at det fremdeles var NS-medlemmer som ikke hadde blitt arrestert. Som «nazistfruer», men de skal også ha vært innflyttere. Det skal visstnok ha vært normalt med innflytting til Åsnes, og da spesielt Flisa. Under normale omstendigheter ville et sted i vekst, som det later til at Åsnes var på den tiden ut fra artikkelen, opplevd gjennomtrekk av mennesker. De skriver at også under slike forhold vil uønskede individer dukke opp, men at det under krigen var i en særstilling. Glåmdalen mener de hadde vært bedre tjent uten innflytterne, da bygdas egne folk led under dette. Det hadde ikke alltid vært like enkelt under okkupasjonen for åsnessokningene selv. I tillegg fikk Åsnes et dårlig rykte i fredstid, som Glåmdalen synes viser seg uberettiget. Samtidig nevner de at Åsnes også hadde sin del av NS-medlemmer utenfor bygda. En del av de rømte til Sverige mot slutten av krigen og ventes hjemsendt. De nevner spesielt en uten å tilkjenne identiteten, men som visstnok også var innflytter. Han fikk ikke så lang herjetid i Åsnes, og det kunne de prise seg lykkelige for.¹⁸⁶ Det virker viktig for Åsnes å rette opp i sitt rykte og henviser til «de nye» og «de gamle» i bygda. Generasjoner og tilhørighet var tydeligvis viktig for å definere hvem som faktisk var bygdas «nazister» og ikke. Som Norbert Elias sin Winston Parma modell, hvor du har riktig sosial rang i landsbyen, men ikke i sone 1 og sone 3. Innflytterne står i utkanten av den ekte åsnessokningen. Det blir viktig å markere et tydelig skille mellom «dem» og «oss» og opprette et bedre ettermæle for de «ekte» solungene. Våler får ikke noen oppreisning i denne artikkelen, selv om de i begynnelsen av artikkelen også referer til Våler som sin like i NS-oppslutning. Formodentlig ble det for skambelagt at Solør, og spesielt Åsnes, skulle huskes som en «nazi-bygd»? Kanskje den felles identiteten for ettertiden ikke kunne bli farget av nazismens grep, og superegoet tok over den felles okkupasjonshistorien til Åsnes? Små samfunn lever ofte tett på hverandre, og det står også i artikkelen at det hadde vært hardt for bygdas egne folk. De skulle sameksistere i tiden etterpå, og mange ulike elementer skulle flettes sammen til å bygge opp

---

¹⁸⁵ Johnsen 2014:16-17

¹⁸⁶ Glåmdalen 23.07.1945:3

samfunnet i fredstid. De hadde også de sovjetiske krigsfangene i mente, og det hadde vært store motsetninger i Solør. Veien videre skulle stakes ut og livet skulle gå videre.

7.4 Organisering av leirene

De drøyt 100 000 utenlandske krigsfangene skulle etter planen befris av hjemmestyrkene som også i samarbeid med fangenes tillitsmenn overtok styringen. De tidligere krigsfangene som orket jublet med over friheten. Det var ikke i alle leire de små allierte styrkene nådde frem i tide og derfor fortsatte det tyske vakholdet noen dager til eller enkelte steder styrte fangene seg selv. I følge Knut Einar Eriksen og Terje Halvorsen var det 83 000 russiske krigsfanger i tillegg til flere tusen polakker og 2500 jugoslaver samt fra andre europeiske okkuperte stater på norsk jord. En bølge av sympati skal ha strømmet fra det norske folk. Sverige sendte mat og medisinsk hjelp. Nå var situasjonen endret, fangevokterne var selv blitt fanger og delte ut mat istedenfor kommandoer og vold. Både tyskerne og hjemmestyrkene fryktet hevntørst fra krigsfangene, men de oppførte seg og det forekom nesten ikke. Blant de tidligere krigsfangenes egne angivere og torturister ble det drept flere på brutal måte. Tilsynelatende virket alt idyllisk for de tidligere russiske krigsfangene, men under overflaten lurte konflikten mellom de som var stalinister og de som var imot regimet i Sovjetunionen.¹⁸⁷

12. mai 1945 skriver Glåmdalen at fangeleiren på Haslemoen er frigitt, det samme er forlegningen på Bjerkely ungdomsskole i Åsnes hvor det skal ha vært 40 mann. Norske myndigheter overtok ansvaret for rundt 300 fanger på Haslemoen og gleden skal ha vært stor blant de russiske krigsfangene. Lokalbefolkningen fra Våler og Gjesåsen skal ha valfartet til leirplassen for å møte fangene.¹⁸⁸ *Fangeleirene – et trist bilde av sult, sjukdom og forkommenhet*, skriver Glåmdalen. En av journalistene har vært i fangeleiren Åsnes Festivitetslokale, eller «Teten», på Flisa. Rundt 170 russiske krigsfanger holdt til her, og de skal ha vært et trist skue. Gulvet tjente som senger og sengetøyet var sekkefiller, var de ekstra heldige dekte sekken hele lengden. Noen sov, andre spiste og det er de som var syke med feber og lå rett ut på magen uten å røre seg. Mulighet for å vaske seg skal ha vært minimal og de skriver at det er mennesker fra ulike deler av Sovjetunionen, eller Russland som de skriver i Glåmdalen. Det var slaver, mongoler og folk med typiske nordiske trekk. Gleden over endelig å være frie var stor, år med sult, savn og slit var endelig forbi. De var fremdeles bak piggråd, men uten tyske forbud. «De herjede, utsultede, grimete ansiktene lyser opp i et smil da vi

---

¹⁸⁷ Eriksen & Halvorsen 1987:202-207

¹⁸⁸ Glåmdalen 12.05.1945:2

hilser på hverandre. Og da vi hilser hverandre med Tovarich, blir smilet bredt.»¹⁸⁹ Journalisten, som kun kaller seg «Pandora», snakket med Ivan Falko som skal ha vært kjent for hele Flisa. Han var løytnant og sjef i leiren som russerne selv hadde overtatt kommandoen for. Opprinnelig var han fra Kiev, med blonde krøller og nordiske trekk og han jobbet som folkeskolelærer i det sivile liv. Det befant seg mange unge menn i leiren, den yngste kun 18 år og hadde vært fange i tre år. Ivan forklarte at dette var gutter som frivillig dro ut i krigen da de var 15-16 år gamle. Fangene i leiren skal ha blitt ført bort fra Karelen for tre år siden. De skal ha blitt tvunget til å marsjere 950 kilometer. Ivan forteller også om de knappe rasjonene de fikk mens de måtte arbeide tungt med steindraing og annet i fjelltraktene hvor de ble satt for å bygge for tyskerne. Mange hundre døde underveis. Etter planen skulle de snart overføres til Sønsterud, noe de gledet seg til, for der var det bedre muligheter for å få vasket seg. Russerne hadde fortsatt tysk forpleining som var utstasjonert og skulle vare i fem dager. Befolkningen på Flisa og omegn var makeløse til å sørge for mat til russerne i den grad det har vært tillatt, skriver Glåmdalen. Når den norske forpleiningen skulle overta, skulle også rasjonene heves.

Så er også disse med på igjen å nærme seg en menneskeverdig tilværelse etter alle årenes mareritt. Også våre medmennesker i øst skal vende heim til sitt og sine og gjenoppta oppbyggingsarbeidet. Men som Ivan Felko sa: Det er enno krig. Og kanskje blir det enno ikke fred for en del av disse på en stund. Verdensfreden lar enno vente på seg.¹⁹⁰

I Glåmdalen tolv dager senere skriver de om *Atskillig sjukdom i fangeleiren på Sønsterud. En bønn til bygdefolket fra heimestyrkene*. På Sønsterud i Åsnes var 6-7 russere svært dårlig og 3-4 var helt sengeliggende. De spurte om noen kunne avse egg, melk og andre godsaker som de syke ville tatt i mot med takknemlighet. De kunne henvende seg til Søster Martha og hennes medhjelper og tolk, frøken Anna Steffensen. De to arbeidet frivillig med fangene, og spesielt de syke. I artikkelen skriver de at krigsfangene sikkert kaller på enhver husmors medlidenhet.

Som vi har nevnt tidligere var det et panorama av sult, sjukdom og elendighet som ble rullet opp da de tyske fangeleirene for russere ble overtatt av heimestyrkene her i vårt distrikt. I alle leirene var det en rekke tilfeller av alvorlige sjukdommer, som helt ble neglisjert av de tyske slavedrivere. Selv om tilstanden for de fleste no har bedret seg, er det likevel nødvendig med noe bedre kost for disse sjuke enn den som blir utdelt daglig til fangene.¹⁹¹

Lørdag 2. juni kom en engelsk delegasjon fra War Office til Norge for å inspisere russiske fangeleire. 3. juni besøkte de Haslemoen og en journalist fra Glåmdalen snakket med lederen, en lege. Deres ærend i leiren var å undersøke forholdene til fangene og hvordan de kunne hjelpe dem. Tilbake i

---

¹⁸⁹ Glåmdalen 12.05.1945:2

¹⁹⁰ Glåmdalen 12.05.1945:4

¹⁹¹ Glåmdalen 25.05.1945:2

England skulle delegasjonen gi råd til War Offices om frigivelsen og hjemsendelsen av fangene. De kunne ikke på dette tidspunktet uttale seg om når de skulle sendes tilbake til hjemlandet.¹⁹²

Etter kapitulasjonen befant fremdeles omtrent 400 000 tyske soldater seg på norsk jord, i følge Glåmdalen. Disse skulle avvæpnes og senere sendes tilbake til Tyskland. Haslemoen skulle være et av samlingsstedene for tyskerne, det var ventet rundt 8000 tyskere fra ulike kanter av landet, skriver Glåmdalen.¹⁹³ En rapport datert 26. juni 1945 er titulert *Angående det tyske samleområde i Vaaler*. Her er det skrevet om at det tyske kommandatur på stedet har tegnet skisse over det tyske samleområdet i Våler. Skissen er på dette tidspunktet ikke bekreftet av Allied Sone Commander og at de i Våler ønsker en fra ASC for å kontrollere skissen.¹⁹⁴ En annen rapport fra samme dag omhandler også Haslemoen. Den viser til at oberst Leopold Edlich, kommandør for Våler etter frigjøringen, benekter at det finnes dokumenter eller kart over minefelt i Nord-Finland på Haslemoen.¹⁹⁵ Dette viser til at det har vært et samleområde i Våler kommune og sannsynligvis på Haslemoen. Med tanke på at innbyggertallet i Våler og Åsnes var på 11 496 mennesker i 1946, utgjorde dette et stort antall tyskere i forhold til den eksisterende folkemengden i bygdene.

Med det store antallet tyskere som var på Haslemoen for avvæpning og i påvente hjemsendelse, skriver Glåmdalen at det etter alt å dømme finnes de som ønsker å skjule seg også i leiren. Blant annet ble «sadisten» Fehmer og angiveren Kaas sammen med andre mer eller mindre kjente tatt i leiren på Haslemoen. «I de siste dagene er det ikke så få beryktede gestapofolk og annet pakk som er blitt fakkert på Haslemoen og sendt til Oslo hvor deres forhold blir nærmere gransket.»¹⁹⁶ Siegfried Fehmer kom til Norge 29. april 1940 med den første tyske polititroppen og ledet kontraspionasjen i Gestapo. Fra februar 1945 var han Gestapo-sjef i Oslo, avdeling IV. Fehmer var overbevist nasjonalsosialist og skal ha ledet en rekke forhør mot motstandsmenn. Under rettsoppgjøret ble han dømt for 20 forhør med tortur og henrettet i 1948.¹⁹⁷ Sæter og Sæter skriver at Siegfried Fehmer var beryktet.¹⁹⁸ Finn Knuting Kaas var tysk agent og angiver. Han var NS-medlem fra oktober 1940 og fra 1941 jobbet han som *Kommandeur der Sicherheitspolizei und SD* i Oslo. Senere ble han

---

¹⁹² Glåmdalen 04.06.1945:4

¹⁹³ Glåmdalen 29.05.1945:2

¹⁹⁴ Hentet fra *Mappe D243 Våler. Rapporter, notater m/r* fra Norges Hjemmefrontmuseum. Signert Hjemmevernet avsnitt 3 – Distrikt 23 til Distriktsjefen D24 Elverum.

¹⁹⁵ Hentet fra *Mappe D243 Våler. Rapporter, notater m/r* fra Norges Hjemmefrontmuseum. Signert avsnitt og stabssjef Hjemmevernet avsnitt 3 – Distrikt 23 til Distriktsjefen D24 Elverum. Oberst Edlich hadde tidligere vært sjef for Gardermoen flyplass frem til krigens slutt.

¹⁹⁶ Glåmdalen 05.06.1945:2

¹⁹⁷ Dahl et al. 1995:93

¹⁹⁸ Sæter & Sæter 2007:143

Hauptscharführer. Kaas var med på å infiltrere illegale grupper og var involvert i flere betydelige avsløringer av disse gruppene. Han skal ha vært med på å avsløre englandsfarten i Ålesund i 1941 hvor flere av de involverte ble henrettet av tyskerne. Kaas ble fast ansatt i Sipo etter fronttjeneste for Tyskland fra oktober 1941 til februar 1944 hvor han skal ha vært meget driftig og medvirket i tortur ved arrestasjoner og forhør. Det ble gjort flerfoldige forsøk på å drepe han. Etter frigjøringen plukket han ut personer fra Sipo i tyske fangeleire som forsøkte å gjemme seg blant ordinære fanger. Dødsdommen fra Høyesterett i 1947 ble omgjort til livsvarig fengsel og han ble forvist til Tyskland i 1957 etter løslatelsen. Tysk statsborgerskap besørget han under sin gjerning for tyskerne.¹⁹⁹

Ofte ble tyskere og russere samlet i de samme leirene. Dette gikk ikke alltid like fredelig for seg. I fangeleiren på Kirkenær kom det 26. mai 1945 en tysk lastebil for å hente en del utstyr. En russer i leiren gjenkjente øyeblikkelig den ene tykeren som steg ut, og russeren ville gjerne gi han en «hjertelig» mottakelse. Noen av de andre russerne som var der var velvillige til å hjelpe han. Men takket være hjemmestyrkene som gikk i mellom endte det uten større dramatikk.²⁰⁰ Det har ikke vært mulig å finne noen spesifikk historie hvor det har foregått hevnoppgjør eller lignende i Solør. Men det finnes beretninger fra andre leire i Norge hvor det skal ha skjedd.

7.5 Samhandling med lokalbefolkningen

Jørgen H. Gresby beskriver i Glåmdalen sitt første møte med sovjetiske tvangsarbeidere inne på Haslemoen ikke lenge etter den ble overtatt av de norske myndighetene.

I dag vaier frihetens flagg over den [sovjetisk brakke på Haslemoen], og vi møter bare smilende, lykkelige mennesker. Krigsfanger som har fått sitt menneskeverd tilbake. Magre, elendig kledd, men det ligger et forklart lys over ansiktene deres som om de har kjent en oppstandelse, en gjenfødelse.

Det er rovdyra, kannibalene, fra krigspropagandaen. Vi ser bare vakre, vennlige mennesker som i overstrømmende velvillighet vil dele med oss, gavene de fikk av sine befriere, de deler med begge hender ut sigarer og sigaretter under vår vandring i leiren. Uten påtrengighet vil de vise sin takk mot folket her, som i første rekke straks sørget for at de slapp menyen: potetskrell og tarmsuppe.²⁰¹

Det er en rørende, og samtidig trist, beskrivelse av de forhold som må ha regjert i leiren, og hvordan møtet for lokalbefolkningen med de sovjetiske tvangsarbeiderene må ha vært.

I Aftenposten 30. mai 1945 skriver de at fangene er satt i delvis arbeid rundt om på gårdene i bygda.²⁰² Glåmdalen skriver om at sovjeterne er akklimatisert og at de arbeider rundt på gårdene med

---

¹⁹⁹ Dahl et al. 1995:240

²⁰⁰ Glåmdalen 28.05.1945:2

²⁰¹ Glåmdalen 02.06.1945:4

²⁰² Aftenposten 30.05.1945:1

å sette poteter.²⁰³ Det er også nevnt at de generelt er satt inn i våronna, også med kålplanting.²⁰⁴ Grunnen til dette skal ha vært at det høsten 1944 var svært dårlige vilkår og mange som dyrket poteter ikke rakk å få opp avlingen før bakken fryste. Derfor fikk de russiske krigsfangene grave opp dette til mat etter frigjøringen i mai 1945. Det sier seg selv at dette nok ikke var matpoteter av ypperste kvalitet, men det var antakelig bedre enn det tyskerne hadde servert dem under fangenskap. Det skal ikke ha vært noe tvang over arbeidet.²⁰⁵

Fotballkamper og ulike tilstelninger, som konserter og fester, ble også arrangert. Glåmdalen skrev i juni 1945 om en fotballkamp mellom russerne og lokalbefolkningen. Første kamp spilte russerne mot Hjemmevernet²⁰⁶, og senere mot Grue idrettslag.²⁰⁷ Avskjedskonsert og fest både i Grue og på Sønsterud holdt av russerne blir beskrevet som underholdende. «Etterpå var det dans og god stemning til langt på natt.», står det i Glåmdalen 8. juni om festen i Grue.²⁰⁸ Avskjedskonserten på Sønsterud ble også annonsert på russernes henstilling. «Russerne ber om å få konserten bekjentgjort på denne måten og ber oss sette velkommen med store bokstaver, som hele Åsnes' gode venn Nicolai uttrykte det.»²⁰⁹ At solungen setter pris på en fest er ikke ukjent. Som Jon Flatabø skriver om «gamle dager»: «Et gaardmannsbryllup i Solør er en storartet affære, - og det koster mange penge. Men Ola Aashaug kvier sig ikke derfor denne gang, - han satte pris paa et lystig lag likesom solungen i almindelighet gjør [...].»²¹⁰ I fredstid var det nok ekstra kjærkomment å få dele gleden av frihet sammen.

Ved kapitulasjonen ble fangene fra «teten» på Flisa overført til Sønsterud og AT-brakkene der. Her ble de til de skulle repatrieres til Sovjetunionen. Det skrives at det ble «knyttet mange gode vennskapsbånd mellom russere og Åsnes-folk i denne tiden».²¹¹ Det kan nok være at euforien ved krigsslutt og den felles skjebnen ved å være under okkupasjonsmaktens grep førte til en kortvarig vennsksapsrelasjon, men det er litt merkelig at det ikke finnes vitnesbyrd hverken om det ble russere igjen i distriktet eller kontakt etterpå. I følge avisartikler i Glåmdalen om festligheter og annen interaksjon mellom lokalbefolkning og russere, så har det vært en form for omgang og mulig

---

²⁰³ Glåmdalen 26.05.1945:2

²⁰⁴ Glåmdalen 12.05.1945:2

²⁰⁵ Det har ikke vært mulig å finne konkrete skriftlige kilder på dette, men i mail fra Ole Roger Korsmo gav han meg dette svaret, da det var det han selv hadde hørt.

²⁰⁶ Glåmdalen 02.06.1945:2

²⁰⁷ Glåmdalen 18.06.1945:2

²⁰⁸ Glåmdalen 08.06.1945:2

²⁰⁹ Glåmdalen 19.06.1945:2

²¹⁰ Flatabø 1920:52

²¹¹ Østbye 1994:87

vennskap. Bare ikke av den langvarige typen, later det til. At solungen setter pris på en fest er ikke ukjent.

Torsdag 21. juni står det skrevet i Glåmdalen at *De russiske krigsfanger forlater Solør. 800 mennesker på Flisa stasjon ser Sønsterud-leiren vel avgårde*. I seks uker var de russiske krigsfangene frie mennesker som omgikk solungene fritt. Tirsdag var det avskjedsfest på Sønsterud hvor 1200-1300 mennesker var til stede for sang, taler, musikk og dans. Til og med elleve biler stod parkert utenfor, noe som under okkupasjonstiden var et sjeldent syn og skapte en helt egen fredsstemning. Det ble holdt taler på løpende bånd denne kvelden fra en lastebil som tjente som talerstol. Først ut var den 24 år gamle russiske kommandant.

Kjære norske kamerater.

Vi skal i dag ta avskjed med befolkningen i Åsnes. På alle de russiske fangers vegne vil jeg uttale vår store takknemlighet for all hjelp og vennlighet dere har vist oss. Den røde arme og de allierte armeer har tilintetgjort den tyske fascisme. De europeiske folk har igjen fått sin frihet. Vi russiske krigsfanger er også blitt fri her i et vennligsinnet land. I tre år har vi hatt et fryktelig liv i hunger og nød, og bare ved deres enestående hjelp har vi fort gjenvunnet vår sunnhet og kraft, og igjen fått leve et normalt liv. I morgen reiser vi til et annet sted, og vi tar med i våre hjerter de beste minner fra disse korte, men lykkelige dager. Våre beste ønsker for det norske folk i framtiden. Leve den røde arme og de allierte armeers undertrykkelse av fascisme. Måtte det norske folk leve i vennlighet med det russiske folk. Leve den sovjetrussiske union og lederen for arbeidere i hele verden, kamerat Stalin.²¹²

Den neste som holdt tale var Gotmar Rustad, hjemmevernets sjef for fangeleiren i Åsnes. Han betegnet den norske avskjeden med de russiske krigsfangene som en begivenhet i norsk historie. Rustad fortalte også at det norske folk hadde fulgt nøye med på tyskeres ødeleggelser og grusomhet i Russland. At krigen i øst fikk sitt vendepunkt ved Stalingrad og at folket begeistret så tyskerne bli jaget tilbake av Den røde arme. Rustad sa videre at

Norge og Russland hadde levet i forståelse med hverandre gjennom tusen år og håpet dette forholdet skulle fortsette. Når vi står her for å ta avskjed med dere, har vi inntrykk av at vi har hatt besøk av kulturfolk, stikk i mot hva den tyske propaganda har forsøkt å innbille oss, og vi håper da også at dere har fått et godt inntrykk av Norge og det norske folk.²¹³

Cand. Theol. Jens Johannessén hadde lært seg russisk på den korte tiden fangene hadde vært i Solør. Hans tale var av det kortere slaget. Johannessén innledet med «Russiske kamerater og venner» før han fortsatte med å uttrykke gleden over å ha møtt de russiske soldatene. Det var mange i bygda som følte sorg over at de nå skulle forlate dem. Tilslutt håpte han at det russiske folk måtte få fred for fremtiden.²¹⁴

---

²¹² Glåmdalen 21.06.1945:2

²¹³ Glåmdalen 21.06.1945:2

²¹⁴ Glåmdalen 21.06.1945:2

Siste person på talerstolen var Tobias Skjøthaug med hilsen fra det kommunistiske partiet i Åsnes. Han hyllet russerne for deres store innsats i krigen og nevnte at Norge skyldte de takk for dette. Ellers var det oppvisning i stepp, russisk folkedans, russisk sang og musikalske innslag fra Kjellmyra blandede kor, trekkspill og Åsnes hornmusikk. Dagen etter klokka 08:00 var det avmarsj fra Sønsterud til Flisa sentrum og togstasjonen. Mange mennesker hadde samlet seg for å ta følge på veien og Åsnes hornmusikk gikk i spissen. Langs veien i skogholt, grøfter og bak gjerder hadde mennesker samlet seg for å ta farvel «med sine nye venner fra øst». Da oppbudet kom til Kjølakrysset hadde flere hundre sluttet seg til og det ble bare lengre og lengre til det nådde stasjonen. Underveis fikk russerne blomsterbuketter, og de heslige og mangeartede fangedraktene var pyntet med russiske farger og blomster. Til og med toget var pyntet til ære for russerne med løv, russiske flagg og inskripsjoner. Flere av russerne skal ha uttrykt vemod over å forlate sine venner i Åsnes, men de skal også ha gledet seg over å få komme tilbake til sitt fedreland.²¹⁵

7.6 Repatriering

4. – 11. februar 1944 møttes «de tre store» - Storbritannias statsminister Winston Churchill, den amerikanske presidenten Franklin D. Roosevelt og Sovjetunionenens partisjef Josef Stalin – på Jalta på Krim. Tilstede var også rådgivere, utenriksministre og høyeste stabssjefer. Det mest kjente som kom ut fra erklæringen som ble sendt ut 12. februar 1944, var delingen av Tyskland. Det som også kom opp på dette møtet var spørsmålet om alle krigsfangene, og hva en skulle gjøre med de i fredstid. Her ble de enige om at alle krigsfanger skulle sendes tilbake til sine hjemland.²¹⁶

Etter kapitulasjonen og da freden var et faktum regjerte mye glede og optimisme, ikke minst blant norsk-russiske vennskap. Diktet under omhandler også Solør og Glomma.

«Det var en vakker kveld. Løvet var grønt og duftet sterkt. Glåma (dette var på Flisa) rant bred og stille. Snart skulle han (den russiske kameraten) få komme hjem til kameratkveldene som han hadde fortalt meg om. Snart skulle han igjen få låne bøker fra bibliotekene og lese sitt hjemlands klassikere, Tolstoj, Dostojevskij og Gorkij, men også de nye som er lite kjent i Norge, men som *må* bli oversatt på vårt språk når vi igjen har fått friheten – en fri presse og fritt ord.

Snart skulle han igjen i sitt eget land få synge «Internasjonalen» og Russlands vemodige folkesanger. Snart skulle han se sitt hjemlands floder.»²¹⁷

Glåmdalen skriver at *Historiens største fangeutveksling* skal finne sted og omfatter ikke mindre enn 2,5 millioner mennesker. I nærheten av Leipzig ble det i uke 20 i 1945 holdt en konferanse mellom representanter fra hovedkvarteret for de allierte militærmyndigheter og de russiske

---

²¹⁵ Glåmdalen 21.06.1945:2

²¹⁶ Greve 2015: «Jaltakonferansen» i *Store Norske Leksikon*.

²¹⁷ Deler av diktet «En russisk kamerat» i *Friheten* av forfatter Alf Martin Jæger fra Alta, sitert etter Ulateig 1985:73

militærmyndigheter hvor de ble enige om hjemsendelse av fanger. Fra Vest-Europa skulle det sendes 1,5 millioner russere tilbake til Sovjetunionen og mellom ¾ og 1 million vest-europeere og amerikanere sendes tilbake til sine respektive land. Mellom 15 000-20 000 amerikanske og mellom 25 000-30 000 engelske krigsfanger skal ha vært internert i soner som sovjet-russiske tropper okkuperte.²¹⁸ Overalt ble det sendt krigsfanger tilbake, etter avtalene gjort på Jalta.

Glåmdalen skriver de har fått opplyst at 30 000 russiske fanger som var i tysk fangenskap i Norge skal sendes over Kongsvinger via Sverige til Sovjetunionen i kommende framtid. Den svenske regjeringen skal ha akseptert gjennomreisen og det ble bevilget fem millioner kroner fra den norske regjeringen til å fullføre overflyttingen på norsk side. Senere ventes det at 44 000 russere blir sendt hjem over Storlien.²¹⁹ Dette gir et anslag på at ca. 74 000 russiske krigsfanger befant seg på norsk jord etter kapitulasjonen. Egil Ulateig har beregnet at det var omtrent 83 000 russiske krigsfanger som skulle sendes tilbake og Birgit Koch sitt antall er ca. 78 200 hvor omtrent 1600 var polske, rundt 1600 jugoslaviske og 75 000 sovjetiske borgere.²²⁰ Etter Marianne Neerland Soleim sine beregninger antas det at ca. 13 700 fanger døde og at 84 351 ble returnert til Sovjetunionen etter krigen.²²¹ Et helt nøyaktig tall er det ikke mulig å finne, men det virker mest fornuftig å gå ut fra Neerland Soleim sine beregninger som er av nyere dato og med tilgang til langt flere kilder. Fra Solør var det et ukjent antall fanger som ble sendt tilbake til Sovjetunionen.

4. juli 1945 gjengir Glåmdalen den offisielle meddelelsen at 46 000 russere er sendt hjem fra Norge, noe som har gått glatt og etter planen. I løpet av noen uker skulle alle russiske krigsfanger i Norge være sendt hjem.²²²

«I ettertid vet vi at hjemkomsten ikke ble så hyggelig for de russiske fangene. De hadde jo latt seg ta til fange av tyskerne og dermed ikke ydet den motstand som var ventet. Mange ble straffet med å sendes til Sibir, og nye harde tider ventet. Månedene de oppholdt seg i Åsnes og møtet med befolkningen der, fikk nok noe av eventyrets glans over seg.»²²³

Den 7. juni 1945 utstedte Sovjetunionen et dekret for ordrene 227 og 270 som da ble opphevet. Det ble gitt generelt amnesti for alle lovbrudd under krigen for krigsfangene med grad sjersjant eller lavere, med unntak av Vlasov-hæren, de som tjenestegjorde i tyske politistyrker eller lignende.²²⁴ Det

---

²¹⁸ Glåmdalen 26.05.1945:4

²¹⁹ Glåmdalen 12.06.1945:2

²²⁰ Koch 1988:1

²²¹ Soleim 2009:43

²²² Glåmdalen 04.07.1945:1

²²³ Østbye 1994:87

²²⁴ Abraham 2009:300

er mange spekulasjoner omkring hjemkomsten til de russiske krigsfangene. Noen mener at de fleste ble sendt i døden eller endte i Sibir, mens Soleim skriver at det ut fra opplysninger i avisene på 1950-tallet tyder på at en del av de russiske krigsfangene som ble repatriert fra Norge ble sendt hjem.²²⁵

8. Opprydning

I august 1945 ble det satt i gang oppgraving av likene som var begravd i massegraven på Haslemoen. Det var lensmann Zachariassen i Våler som skulle organisere dette arbeidet. Fremdeles oppholdt mange tyske soldater seg i Norge, inkludert på Haslemoen. Transporten tilbake til Tyskland tok tid å organisere. Derfor skulle tyske soldater som var igjen ble satt til dette uhyggelige arbeidet under ledelse av tysk befal, mens to britiske offiserer og to sovjetiske offiserer så til at det gikk korrekt for seg. Likene lå om hverandre i massegraven, de var ikke en gang lagt i kister. En lege var til stede for å granske likene og konkluderte med at de var blitt skutt. I første hånd skulle likene fraktes til Hamar, men det ble bestemt at de heller skulle til Oslo og Vestre Gravlund hvor de fortsatt ligger begravd. Det ble også gitt ordre om at Zachariassen skulle forsøke å finne den/de ansvarlige for henrettelsene. Det viste seg å være en tysk oberst som på det tidspunktet var internert på Eggemoen ved Hønefoss. Det er ingen kjennskap til hva som skjedde med obersten i ettertid.²²⁶

I et skriv av 31.10.1945 sendt fra Våler lensmannskontor av Leif Zachariassen kst. skriver han til Politimesteren i Kongsvinger. Dette omhandler et rundskriv fra Rikspolisjefen av 23.10.1945 som gjelder «Oppgave over sovjetrussere som under okkupasjonen er omkommet i Norge.». Her skriver Zachariassen at fellesgraven på Haslemoen er åpnet, og likene er bragt til Oslo. Navn m.v. finnes ikke og dødsårsaken er ukjent foruten for de 20 som lå fellesgraven. Videre skriver han at det har blitt gjort forespurnader blant de tyskerne som er igjen på Haslemoen, men at de ikke vet noe. De tyskerne som hadde med den russiske fangeleiren å gjøre oppholder seg etter all sannsynlighet i en leir ved Jessheim.²²⁷

Stiftelsen Falstadsenteret i Trondheim har en egen database over utenlandske krigsgraver i Norge. Her har de også en oversikt over noen av de russiske krigsfangene som er og har vært gravlagt på Haslemoen og i Åsnes. I vedlegg 1 er det oversikt over de russiske krigsfangene som er gravlagt på Haslemoen mens det i vedlegg 2 er de russiske krigsfangene som er gravlagt på Åsnes Kirkegård. Noen er fremdeles ukjente, men det finnes også noen som er identifisert. Fra Haslemoen er det 37

---

²²⁵ Soleim 2009:214, 320

²²⁶ Rønning 1995:47-49

²²⁷ Arne Langås, Riksarkivet RAFA-2018: Krigsgravtjenesten

personer og fra Åsnes er det 4. Fra massegraven på Haslemoen er det syv ulike nasjonaliteter knyttet til de russiske tvangsarbeiderne, mens i Åsnes er alle fire titulert med nasjonaliteten sovjetiske.

Hvis en ser på datoen de døde, er det påfallende at alle døde i 1944 og ikke minst så mange på samme dag – 24.05.1944. Dette skal ha vært de som ble drept etter fluktforsøket, represaliene som er nevnt tidligere, hvor to fanger rømte og tyve russiske tvangsarbeidere skulle skytes. Det gir sterke indikasjoner på at denne historien er sann og at det ble henrettet 20 fanger 24. mai 1944 på Haslemoen for to drepte tyske soldater.

6. januar 1947 sendes et skriv fra Åsnes Sogneprestembete til Det kgl. Kirke- og Undervisningsdepartement i Oslo. Saken gjelder utenlandske statsborgere gravlagt i Norge under okkupasjonstiden. Her bekreftes det at på Åsnes kirkegård er det begravet fire russere, hvorav to under okkupasjonen og to etter frigjøringen. På dette tidspunktet var kun to av russerne identifisert, Lavrentij Sidantsjuk som ble begravet 27. april 1945 og Konstantin Grisjonokov gravlagt 5. mai 1945. De to andre russerne ble gravlagt 19. mai 1945 og var ukjente selv etter forsøk på å skaffe til veie navn og andre opplysninger tross henvendelser både til tyske og norske myndigheter.²²⁸ Mikhail Pavlov Pavlovitsj har ved en senere anledning blitt identifisert av Russland og Falstadstiftelsen har opplysningene.

8.1 Minnesmerker og graver

Etter krigen ble det laget en krigsgravplass for de sovjetiske soldatene, og i 1950 reiste bygdefolket i Våler og Åsnes en minnestein over de falne sovjetiske krigsfangene fra Haslemoen.²²⁹ De fire unge russerne som døde på Flisa har fått sin egen grav på Åsnes kirkegård. I følge beskrivelser fra øyenvitner ble likene delvis dekket av sekkefiller som liksvøpe og kjørt i åpen vogn til kirkegården. De skal også ha blitt gravlagt uten kiste, noe som var vanlig prosedyre i gravleggingen av russiske krigsfanger. Det er reist en bauta over de fire døde krigsfangene på kirkegården i Åsnes, og denne bekranses samtidig som falne norske soldater blir hedret på høytidsdager.²³⁰

Allerede 20. mai 1945, som var første pinsedag, ble de russiske gravene på Haslemoen bekranset. Glåmdalen beskriver det som en gripende høytidelighet og at omtrent 2000 mennesker var tilstede. Fallskjermssoldat Jonsen, som hadde vært i England og kommet tilbake, filmet begivenheten. Fra

---

²²⁸ Arne Langås, Riksarkivet RAFA-2018: Krigsgravtjenesten

²²⁹ Gamst 1983b:11

²³⁰ Østbye 1994:86

tidlig morgen hadde mennesker kommet til russerleiren. Programmet bestod av musikalske innslag, sketsjer, en komiker, korsang og annen underholdning. Våler Hornmusikk spilte opp til dans utover kvelden. De russiske fangene startet underholdningen til glede og nysgjerrighet fra tilskuerne. Høydepunktet for dagen var bekransningen av de russiske gravene. Det var hjemmefrontmannen Kristensen og russeren Orotoc som holdt tale ved fellesgraven til de 20 russerne som ble skutt. Tilslutt ble det utropt 3x3 hurra for de døde soldatene.²³¹ I Åsnes var det en høytidelig kranspåleggelse fra Hjemmevernet og Åsnes kommune på de russiske gravene kl. 16:30 den 30. juni 1945.²³²

På de alliertes dag i 1945 var det en felles bekransning og minnedag for de falne i Øvre Solør. Glåmdalen gjengir hendelsene 2. juli, hvor både norske og russiske graver fikk blomster. Det var også offentlig og delvis privat flagging som markering denne dagen. I Våler var det de 35 russiske gravlagte og to norske som døde i 1940. Glåmdalen skriver at Våler stod i en særstilling med alle de russiske krigsfangene som var gravlagt der. Etterretningssjef Johannesen i Hjemmevernet la ned blomster fra lokalbefolkningen på de 15 enkeltgravene og en kørans på massegraven. På Våler kirkegård ble det også lagt ned blomster på de to norske gravene av stabsadjutanten i Hjemmevernet. Ved begge anledninger paraderte hjemmevernsstyrkene. I Åsnes var det kaptein Flisnes fra Hjemmevernet og ordfører Arneberg som stod for bekransningen på alle tre kirkegårdene. Først i Gretviken på Olaf Moseters grav, på Gjesåsen var det gravene til Kolbjørn Østhaug og Johan Lisarud og tilslutt ble gravene til Halvor Vestby og de fire russiske krigsfangene på Åsnes kirkegård bekranset. I Hof skulle det vært en grav fra en fallen soldat i 1940, men han hadde ikke blitt overført til bygda enda. Det har heller ikke vært mulig å finne ut hvem dette var eller om han ligger der nå fra kilder på nåværened tidspunkt. Derfor ble det i Hof kun markert ved flagging. På grunn av at høytideligheten ikke var bekjentgjort på forhånd var det ikke mange som deltok og mintes de allierte denne dagen.²³³

---

²³¹ Glåmdalen 23.05.1945:4

²³² Glåmdalen 30.06.1945:2

²³³ Glåmdalen 02.07.1945:2

Diktet av lyrikeren Hans Børli fra Eidskog, *Ved de ukjente graver. Til dem som kjempet – og falt*, passer godt til alle gravene andre verdenskrig etterlot seg. Det lyder således:

*Under himmelens blåe vidder
ved de vonde tiders spor
står i storm – i fuglekvidder
svarte kors på gravens jord. –
Verdens gledesang forstummer
i de svarte netters nød,
og den store stillhet rommer
ærefrykt for helters død.*

*Og når vandringsmannen stanser
ved ei ukjent sunken grav
hvor vel ingen æreskranser
under korset blomstret av,
skal han høre viddens vinder
nevne offer strid og savn –
skal han høre barn og kvinner
stille hviske deres navn.*

*Krigens røde frihetsbanner
kuleflerret – slitt av strid
tro soldaters offer sanner
nå i fredens morgen blid.
På Europas blodrø sletter
kjempet de sin store dyst.
Og i bleke stjernenetter
minner steg i tapre bryst.*

*Minner ja – om heim og mødre
og om kvinners stille gråt
der de feltgrå krigens brødre
bød farvel fra tog og båt,
og dro ut til fjerne steder
hvor kanoners dødssang lød.
Å – ja tusen tapte gleder
svøpes nå fredens skjød.*

*La oss huske midt i gleden
som nå jubler lys og god
dem som kjøpte verdensfreden
med sitt hjertes dyre blod.
Gravene skal freden kranse
med sin dues palmeblad.
Stem så opp på seierens skanse
tusen falne helters kvad.²³⁴*

---

²³⁴ Glåmdalen 23.06.1945:4

9. Oppsummering og konklusjon

Med de fakta som foreligger er det utfordrende å konkludere uten forbehold. Mye er gjenfortellinger fra Haslemoen leir og de russiske krigsfangene. Det virker enklere å konkludere med hvordan livet artet seg i allmennhet for lokalbefolkningen i Solør under okkupasjonen, men også her er det mye av den kollektive fremstillingen og erindringen mer enn enkeltmennesket som får sin plass. Det splittede samfunnet hvor det etter all sannsynlighet har vært spenninger mellom innbyggerne hvor de trass i alt har forsøkt etter beste evne å leve tilnærmet normalt – de som var en del av okkupasjonsmakten og de som var utenfor. Noen har aktivt drevet motstandsarbeid, andre mer stillferdig og tilnærmet passivt på sin måte. Med nærheten til Sverige som nærmeste nabo i øst og flyktningeruter gjennom området, med massiv utbygging på Haslemoen og et relativt høyt antall NS-medlemmer gjorde utvilsomt Solør som område til et trefningspunkt av ulike elementer under andre verdenskrig, uten på noen måte å sidestille eller påstå at det var noe mer spesielt der enn i resten av Norges land. Men som Solør sin egen okkupasjonshistorie har det utvilsomt vært mye som foregikk både under okkupasjonen og i månedene etter kapitulasjonen.

Hvordan forholdt russiske krigsfanger på Haslemoen leir, lokalbefolkning og okkupasjonsmakt i Solør seg til hverandre under okkupasjonstiden og i første periode av fredstid? På hvilken måte er krigshistorien fra Solør gjenfortalt i ettertid – er det seierherrenes historie?

Dette spurte jeg om i begynnelsen av oppgaven. Jeg har forsøkt gjennom denne teksten å finne ut mer om de russiske tvangsarbeiderne på Haslemoen leir samt hvordan okkupasjonstiden og første periode av fredstid i Solør artet seg. Det var russiske tvangsarbeidere på Haslemoen leir som skulle bygge flyplass for den tyske okkupasjonsmakten, men hvordan leiren ble styrt og hvilke forhold som regjerte er mer diffuse foruten de allmenne historiene som er fortalt etter kapitulasjonen. Vi vet lite om vaktholdet og hvem som var involverte i selve leiren. Var det nordmenn blant dem? Var det ulike holdninger innad i vaktholdet? Ut fra beskrivelsen i boken til Rolf Rønning « Dette medførte strengere sikkerhetstiltak, som mer vakthold, og det ble sendt ut soldater og hird i alle retninger. »²³⁵ om tunnelen de russiske krigsfangene gravde og rømte ut av, skulle det tilsi at det også var norske vakter på Haslemoen leir. Dette kan ikke sies med sikkerhet, men det er en uttalelse som kan tyde i den retningen. Det som virker mer sikkert er at de russiske krigsfangene levde under dårlige kår og ble brukt som tvangsarbeidere. Det ble gjort forsøk fra lokalbefolkningen på å gi de magre og

---

²³⁵ Rønning 1995:49

utsultede tvangsarbeiderne mat, og de russiske krigsfangene som klarte å rømme skal ha blitt gitt husrom og noen kom seg over grensa til Sverige. Det er også funnet henrettede russiske krigsfanger, noe som tyder på at det har vært represalier og at de fulgte anordninger i leiren. Det kan virke som det var harde kår for de russiske tvangsarbeideren på Haslemoen leir, som det også var i de fleste andre leirene i landet.

I lokalsamfunnet under okkupasjonstiden var det store motsetninger. Det var et stort antall NS-medlemmer og mange tyskere i området, spesielt mot de siste årene av andre verdenskrig. Det var også flyktningeruter, kurér-virksomhet, grenseloser og forsøk på motstandskamp i Solør. Våler skiller seg litt ut ved både å være den kommunen med flest NS-medlemmer, russiske krigsfanger ved Haslemoen leir, mange tyske soldater, tilsynelatende lite motstandsarbeid og ingen synlig hjemmestyrke. Det vises til at det er nettopp Haslemoen leir og det høye antallet NS-medlemmer som har gjort det vanskelig for vålersokningene å drive aktiv motstandskamp. Allikevel later det til at det har vært gått flyktningeruter og at det har vært grenseloser også i Våler. Både Braskereidfoss og Gravberget er nevnt, også «Gravberg-slaget» tyder på at det har vært en form for aktivitet i skogene. Det at Våler etter kapitulasjonene blir fremstilt som «selve nazismens arnested» og en «blindtarm»²³⁶ for hjemmestyrkene virker overdrevet i retroperspektiv. I Åsnes finnes det flere historier om både motstandsarbeid og flyktningeruter, så for Solør som helhet, kan en si at det var både «skurker og helter» i historien.

Det var stor glede for selve friheten etter kapitulasjonen, men også for at deres «kamerater» kunne ta del i lokalsamfunnet. Vitnesbyrdene til lokalpersoner fra Solør, både i Glåmdalen og gjengitt i litteraturen, viser til stor sympati for de russiske tvangsarbeiderne. Med gleden over freden kommer også opprydningen og det å samle seg igjen etter okkupasjonen. De som har vært på parti med okkupasjonsmakten skal få sin rettergang og noen av de sin straff. «Tyskertøser» og NS-medlemmer blir samlet på internerings-leirer og hjemmestyrkene samler seg og hjelper til i arbeidet med opprydningen etter okkupasjontiden. Det var også flere tusen tyskere i området som ventet på sin hjemreise og andre som kom til Solør for å bistå i opprydningen. Det bafant seg også noen kjente «nazister», som Siegfried Fehmer og Finn Knutinge Kaas, i Solør og Glåmdalen skrev at det var flere «stor-nazister» som ble oppdaget i leiren på Haslemoen. Det var fremdeles stor aktivitet i Solør de første månedene i fredstid.

---

²³⁶ Glåmdalen 01.06.1945:2

Det finnes fremdeles russiske krigsfanger begravd på Haslemoen ved Svenneby. Det er også satt opp minnebautaer både i Våler over falne soldater, ved fellesgraven på Haslemoen og på Åsnes Kirkegård. Selv om det later til at alle de russiske krigsfangene ble repatriert til Sovjetunionen, har de blitt minnet med bekransning hvert år. Falstadsenteret har også funnet navn på mange av de døde russiske krigsfangene både i Solør²³⁷ og ellers i landet. Omtrent dobbelt så mange russiske krigsfanger/tvangsarbeidere døde på norsk jord enn det døde nordmenn. Vennskapet som virket så sterkt og ekte rett etter kapitulasjonen forsvant når de russiske krigsfangene forlot Solør og sine «nye venner». Det finnes ingen vitnesbyrd om at det hverken ble igjen noen russere i Solør eller at det er noen som har holdt kontakten med de som var i Solør eller deres familier. Hva som hendte når de kom tilbake til Stalin og sitt moderland, kan en bare spekulere i.

9.1 Krigens skurker og helter – seierherrenes historie?

Ingar Kaldal skriver «Likevel er det generelle bildet av hvem fortida har etterlatt seg skriftlige kilder etter, en del av grunnen til at historie ofte fremstår som seierherrenes historie. Det handler ikke bare om hva historikere har fokusert på, men også om hva de har hatt av skriftlig materiale å bygge på.»²³⁸ Hvorfor har akkurat noen historier fra okkupasjonstiden fått slik gjennomslagskraft og andre nærmest blitt glemt? Er det her snakk om en kollektiv enrindring for nasjonens beste? Var det disse historiene som ble viktige i gjenoppbyggingsperioden? Det er besynderlig hvordan det til tider later til at «alle nordmenn», de gode jøssingene, gjorde alt de kunne for å sabotere for okkupasjonsmakten. I andre enden var alle som var tilknyttet NS og nazistene, inkludert «tyskerhorene», alt i sin makt for å sabotere for Norge. Begge deler er riktig i sin forstand, men de fleste blant det norske folk forsøkte å leve så normalt som det lot seg gjøre. Skaffe mat til familien, gå på skole og jobb. Men det er ytterpunktene, med overdrivelser underveis, som har blitt stående som vår krigshistorie. Hva med alle de kommunistiske motstandsgruppene? Hva med Sovjetunionens rolle i å frigi Nord-Norge? Eller alle de sovjetiske krigsfangene som både døde og hjalp til med utbyggingen av vår infrastruktur? Så fort de ble sendt tilbake til Stalin, med unntak av noen «displaced persons», ble de ute av øye, ute av sinn?

At det skal ha vært opp mot 1000 sovjetiske krigsfanger på Haslemoen i løpet av de halvannet årene tyskerne forsøkte å bygge flyplass i 1943-45, trodde jeg kunne være overdrevet. Men ifølge de avisildene jeg har sett på, og de kreftene som antakelig har blitt lagt ned for å anlegge Østlandets

---

²³⁷ Se vedlegg 1 og 2

²³⁸ Kaldal 2016:85

hovedflyplass, virker ikke dette så usannsynlig allikevel. En kan bare forestille seg hvordan dette har vært for lokalbefolkningen og hvilke tanker de har gjort seg rundt dette.

Dette er lokalhistorie som kan settes i nasjonal kontekst, om ikke i europeisk. Russiske krigsfanger fantes over store deler av Norge, okkupasjonshistorien angår hele nasjonen og temaet favner interesserte i alle aldre. Oppgaven er satt til et spesifikt område, Solør, men trass noen lokale vrirer på historien, vil en finne liknende andre steder i landet. Videreføringen av heltehistoriene mot overmakten er flittig gjenfortalt i ulike litterære verk, media og muntlige overleveringer gjennom generasjonene fra de som opplevde krigen til barn, barnebarn og oldebarn. Det som virker å være slående, er de historiene som ikke har blitt fortalt videre. Hva som har vært viktig skal overleve for ettertiden og hva som tilsynelatende har fått liten plass i denne historien. En kan undre over hvorfor historien fra Haslemoen har vært så lite omtalt i Solør. Det er som om det har vært en stilltiende enighet om at dette snakkes ikke om. Det har vært andre og viktigere historier å fortelle, det skal helst glemmes. Det er som om det var viktigere å samle bygda igjen og skape et nytt fellesskap sammen med en hel nasjon som måtte gjenreises etter fem år under okkupasjon. Mye måtte tas tak i. Trass i de euforiske og vennskapelige skildringene fra den første tiden i fredstid, kom storpolitikken og hverdagen inn i livet til nordmenn, i form av både indre og ytre påvirkninger. Det kan være flere grunner til at akkurat dette har blitt en «glemt historie», som Ole Roger Korsmo antyder i intervjuet med NRK Hedmark og Oppland.

Men er historien virkelig glemt eller har generasjonene etterpå unnlatt å stille de riktige spørsmålene? Medfører det riktighet at det har vært et kollektivt samtykke blant solungene at denne historien skal bli glemt og aldri snakkes om? Ole Roger Korsmo begynte i 2013 å samle informasjon om Haslemoen, russiske krigsfanger og generelt om krigen i Solør. Det er overraskende hvilken informasjon og hvilket materiale han har fått og funnet underveis. Det er selvsagt mye som dessverre viser seg å ha blitt borte, som at tyskerne skal ha brent dokumenter fra Haslemoen²³⁹, men noen husker og noen har blitt fortalt. Det hadde vært ønskelig å kunne samlet enda mer informasjon om emnet, både fordi det er interessant og nært, men også fordi det er viktig at Solør får samlet sin del av krigshistorien. Det er fremdeles mange ubesvarte spørsmål om forholdene på Haslemoen og Solør. Vi vet at det ble henrettet 20 russere i 1944, at det skulle bygges flyplass, at vitnene etter kapitulasjonen kunne fortelle om dårlige kår blant tvangsarbeiderne og vi vet at okkupasjonsmakten var i Solør.

---

²³⁹ Rostad 03.06.2014:5

Det som ofte går igjen når de eldre mintes og snakket om krigen i min barndom, var at de snakket ikke så ille om tyskerne. De fortalte heller historier om at de stort sett var greie og om at de savnet hjem og familie. Et familiemedlem fortalte om en tysk soldat som kom hjem på gården deres og gråt. Det var angiverne de fortsatt var sinte på. Det var de som var farlige og i stor grad sørget for de represaliene som ble satt i verk mot solunger som på et eller annet vis hadde brutt nazistenes regler. Dette er fortellinger på folkemunne som har blitt gjentatt flere ganger, også i samband med valg av emne snakket de litt løst og fast om krigen. Men noen som kunne fortelle mer detaljert om de sovjetiske krigsfangene har ikke vært mulig å oppspore. Det later til at de forsøkte å leve så normalt som mulig under forholdene. Barna gikk på skole, en arbeidet i skogen eller på gård og noen hjalp flyktninger over grensen eller slang en matbit ut fra toget til fangene. Naboer hjalp hverandre med en melkeskvett og noe mat, mange var selvberget med gård og husdyrhold. Det var harde tider, det legger de ikke skjul på, men det hadde vært knapt med midler på 1930-tallet også. En kan ganske sikkert anta at det hadde vært en større overgang nå enn den gang.

Det er påfallende hvor mye som egentlig skjedde i Solør, som i mange andre lokalsamfunn, både under okkupasjonstiden, men også i tiden etter kapitulasjonen. Det later til å ha vært stor aktivitet på ulike plan både i Åsnes og i Våler. Først og fremst var det fangeleiren på Haslemoen med mindre underleirer på Sønsterud, «Teten», Hof og Bjerkely. Men da krigen var over og en skulle starte opprydningen ble det anlagt leir på Hovelsåsen for «tyskertøser» og samlet rundt 8000 tyskere fra flyvåpenet samt de russiske krigsfangene på Haslemoen. I tillegg var det alle angivere og NS medlemmer fra Solør som skulle stå til rette for sine valg. Det virker merkelig at dette ikke har kommet tydeligere frem i historiene som har blitt fortalt til generasjonene i ettertid. Ble den kollektive erindringen om krigens dager til heltehistoriene og den aktive motstanden i folket? Hemmelige radioer og våpen, grenseløser og rømlinger som ble ført over til Sverige, om de kummerlige forholdene med rasjoneringskortene og den stadige forsøkte undertrykkningen fra okkupasjonsmakten og andre «nazister», var dette den kollektive fortellingen som skulle stå for ettertiden? Bevisst eller ubevisst? Om en leser krigslitteratur er det ofte dette bildet som vises av Norge, den nasjonale bevisstheten av den gode jøssing mot landssvikerne og de som stod på den andre siden – heltene mot skurkene. Den klassiske historien om det gode mot det onde. Det trekkes frem gode forbilder og enkelthistorier fra det lokale hvor kvinner og menn har gjort heroiske ting med livet som innsats. Franklin D. Roosevelt sin tale om «Look to Norway» fant sted i Washington i samband med overleveringen av ubåtjageren *King Haakon VII* til Norge i september 1942. Kronprinsesse Märtha representerte kongehuset og satt sammen med Roosevelt i hans bil mens han

talte. Dette var ikke første gang han roste Norges innsats og han hadde trukket frem Norge som eksempel til etterfølgelse allerede 13. april 1940. Spesielt motstandskampen og en sterk kritikk av Tysklands invasjon på en liten nasjon. Han sa: «...And look to Norway...And if anyone who doubts the democratic will to win, again I say let him look to Norway...».²⁴⁰ Og det er imponerende. Den nasjonale stolthetsfølelsen er ekte, det er viktig å huske på alle de menneskene som gjorde sin innsats for fedrelandet. Men det gir kun et lite bilde av alt det som skjedde både lokalt og nasjonalt i løpet av de drøyt fem årene Norge var okkupert av en annen nasjon og en annen ideologi. Alle har ikke fått sin plass i historien og det ble gjort et utvalg allerede da krigen var over. Historien om de russiske krigsfangene fikk utover 1980-tallet mer fokus, og nå har det blitt enda mer litteratur på emnet. Selv de mindre hyggelige historiene må komme frem i lyset, det er viktig at forskere og historikere tar tak i det som ikke er fortalt enda for et større helhetsbilde.

En skal vokte seg for at ikke sensasjonslysten skal sive igjennom når en skriver om de mer «glemte og gjemte» historiene, de som er av det mindre hyggelige slaget. Historiene må fortelles selv om det ikke gir det bildet en hadde håpet eller ønsket, selv om det er av de grusomste menneskelige handlinger som kommer til uttrykk. Historien om de russiske krigsfangene var lenge mindre kjent. Ikke glemt av de som levde under andre verdenskrig, men for generasjoner etterpå har dette vært mindre kjent. Det kan late til at noe litteratur har forsøkt seg på en slags «sjokkeffekt» og fremstilt deler av denne historien fra sovjetisk side etter repatrieringen som mer brutal og hardere enn det som faktisk var. Historien til de russiske krigsfangene er i utgangspunktet grusom nok og fortjener sin plass blant annen litteratur fra andre verdenskrig, men i et sannferdig og rettferdig lys på lik linje med jødernes, britenes og annen historie. Hvordan forholdene faktisk var på Haslemoen leir er fortsatt delvis uklar, men mye tyder på at det også her ble begått store menneskelige overtramp og grov utnyttelse av de russiske tvangsarbeiderne. En skal være forsiktig med å fastslå noe konkret, men vitneutsagnene og kildene tyder sterkt i den retningen.

---

²⁴⁰ Dahl et al. 1995:255

9.2 Konklusjon

De russiske krigsfangene var synlige for lokalbefolkningen og det var ingen hemmelighet hva som foregikk på Haslemoen. Ut fra litteraturen og avisartiklene later det til å ha vært stor sympati for behandlingen krigsfangene fikk, og det ble gjort forsøk på å hjelpe de russiske krigsfangene. De har etter all sannsynlighet levd under kummerlige forhold og ble brukt som tvangsarbeidere for å bygge flyplass som et ledd i det tyske forsvaret mot et eventuelt angrep fra Sverige, og som vern lenger inn i landet om det skulle komme et angrep sjøveien.

På Haslemoen ble det i første periode etter kapitulasjonen innkvartert en stor mengde tyske soldater sammen med de russiske krigsfangene. I Solør generelt var det stor aktivitet i første periode i fredstid. Det var samhandling med de tidligere krigsfangene, både fotballkamper og festligheter. Også opprydningen etter vel fem år under okkupasjon tok til som i resten av landet. Landssvikerne måtte stå til rette for sine valg. Heltene kom frem fra skyggene og fikk sin heder og ære og kunne fortelle sine historier. Også Hjemmestyrkene måtte ta i et tak og organisere de ulike leirene og annet.

Historien i ettertid er ikke ulik den nasjonale historien. Heltene kom frem i lyset, grenselosene og andre som hadde gjort sin innsats for fedrelandet. NS-medlemmene og landssvikerne skulle få sin rettergang og de russiske krigsfangene skulle hjem til Sovjetunionen. Det finnes naturligvis lokale variasjoner og navn i okkupasjonshistorien fra Solør, som det gjør i andre lokale historier i Norge. Solør har sine egne «skurker og helter», sine egne russiske tvangsarbeidere fra Haslemoen og fra de mindre leirene i området. De små og store lokale krigshistoriene jeg selv har vokst opp med og de mindre kjente som ikke ble glemt, men ikke nevnt. Mitt individuelle minne er i høyeste grad en del av det kollektive minnet til både solunger og på det nasjonale plan, slik som historiene på folkemunne og i historiene er. Det er ikke noe unikt ved okkupasjonshistorien til Solør i forhold til resten av landet, men for bygda og solungene står de lokale historiene lokalbefolkningen nærmere. Det er steder, navn og historier en kjenner og har et mer personlig forhold til. Det er det som gjør okkupasjonshistorien til Solør og historien om de russiske tvangsarbeiderne ved Haslemoen til noe eget og samtidig en del av den store nasjonale fortellingen, og kanskje også i den internasjonale historien.

10. Kilder og litteratur

10.1 Utrykte kilder

Norges hjemmefrontmuseum. *Mappe D243 Våler. Rapporter, notater m/r.*

Riksarkivet i Oslo. «2. arkivdel 2. Hj Org. Todt. Avlevering fra NGU. L0012: Våler (Hedmark).» I: *RAFA-2188. Tyske arkiver, Org. Todt, Einsatzgruppe Wiking.*

Arne Langås, Falstadsenteret. Fra: *RAFA-2018 Krigsgravtjenesten – Da 23 saksarkiv.* Syv dokumenter fått på mail.

10.2 Trykte kilder

Aftenposten (1945, 14. mai). *Russiske krigsfanger i Åsnes funnet i dårlig forfatning.* Hentet 20.01.2016 fra <http://www.nb.no/nbsok/nb/3d95031a4c425bf884590a8126a5a956?index=14>

Aftenposten (1945, 30. mai). *Hjelpen til de nødlidende russiske krigsfanger.* Hentet 20.01.2016 fra <http://www.nb.no/nbsok/nb/5a47c78cf94781c124754fb5c197db78?index=6>

Greve, Tim (2015, 18. mars). «Jaltakonferansen». *Store Norske Leksikon.* Hentet 22.05.2017 fra <https://snl.no/Jaltakonferansen>

Helgesen, Jan E. (2013, 12. april). «Genevèkonvensjonene». *Store Norske Leksikon.* Hentet 23.10.2016 fra <https://snl.no/Gen%C3%A8vekonvensjonene>

Johnsen, Ove Arvid cand. philol. 2014. «Landtjenesten. «Etter sverdet kommer spaden og plogen.» Rapport om germansk landtjeneste. Norsk landtjeneste under okkupasjonen.». *Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie.* Hentet 31.10.2016 fra <http://www.sno.no/files/documents/117952.pdf>

Kart fra Finnskogen Turistforenings arkiv. *Kart over Finnskogen.* Hentet 08.05.2016 fra http://arkiv.finnskogen-turistforening.no/ft_iakart/ft_iakart_nord.html

Nyborg, Chris (2015, 18. mai). «Nasjonal Samling». *Lokalhistoriewiki.no.* Hentet 09.04.2016 fra http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Nasjonal_Samling

Nygård, Trond (2016, 24. oktober). «Jon Vegard Lunde». *Lokalhistoriewiki.no.* Hentet 22.05.2017 fra https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Jon_Vegard_Lunde

Rostad, Kristian (2014, 3. juni). «Prøver å redde bygdas ukjente historie». *NRK Hedmark og Oppland*. Hentet 09.01.2015 fra <http://www.nrk.no/ho/vil-verne-om-ukjent-krigshistorie-1.11735916>.

ssb.no, *Statistisk sentralbyrå*. «Folketellingen i Norge 3. desember 1946. Første hefte. Folkemengde og areal i de forskjellige deler av landet. Beboede øyer. Hussamlinger. Tabell 2. Flateinnhold og folkemengde i Riket, fylker, fogderier, herreder og byer.» Hentet 06.03.2016 fra http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_xi_002.pdf

Stiftelsen Falstadsenteret, *Database over utenlandske krigsgraver i Norge/Haslemoen*. Hentet 19.09.2016 fra <http://www.krigsgraver.no/search?simple=true&q=haslemoen>

Stiftelsen Falstadsenteret, *Database over utenlandske krigsgraver i Norge/Åsnes*. Hentet 19.09.2016 fra <http://www.krigsgraver.no/search?q=%C3%A5snes&page=1&simple=true&itemsPerPage=10>

Thorsnæs, Geir og Askheim, Svein (2016, 19. oktober). «Solør». *Store Norske Leksikon*. Hentet 23.05.2017 fra <https://snl.no/Sol%C3%B8r>

Asneskommune.no (s.a.). «Lokalhistorie». *Åsnes Kommune*. Hentet 22.05.2017 fra <https://www.asnes.kommune.no/om-asnes/lokalhistorie/>

10.3 Referert litteratur

Abraham, Ole-Jacob 2007. «Forelebig udö!» *Sovjetiske krigsfanger, norske partisanar og russaren «Nils»*. Kapabel Forlag, Bergen

Abraham, Ole-Jacob 2009. Russerfangane – mytar, fakta og nyansar. *Historisk Tidsskrift*, 88 (2), 293-305.

Alsvik, Ola 2004. «Innledning – om temaet og artiklene». I: *Kultur møter: lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo.

Anderson, Benedict 1996. *Forestilte felleskap. Refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Spartacus Forlag AS, Oslo.

Bastiansen, Henrik G. Og Dahl, Hans Fredrik 2008. *Norsk mediehistorie*. Universitetsforlaget.

Brattlie, Oscar 2015. *Stiene de gikk. Solør*. [s.l.] Flisa Trykkeri AS.

- Christie, Nils 2010. *Fangevoktere i konsentrasjonsleire. En sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i «serberleirene» i Nord-Norge i 1942-43*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Corell, Synne 2010. *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Scandinavian Academic Press / Spartacus forlag AS.
- Dahl, Hans Fredrik, Hjeltnes, Guri, Nøkleby, Berit, Ringdal, Nils Johan & Sørensen, Øystein 1995. *Norsk Krigsleksikon 1940-45*. J. W. Cappelens Forlag AS.
- Eriksen, Anne 1999. *Historie, minne og myte*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Eriksen, Anne 2001. «Omsuset af erindringer... Om dialogen mellom historie og minne». I: Trond Thuen (red.), *Fortidsforståelser*. (s. 33-45). Høyskoleforlaget AS.
- Eriksen, Knut Einar og Halvorsen, Terje 1987. *Norge i krig: Frigjøring*. Aschehoug, Oslo.
- Eriksen, Thomas Hylland og Sajjad, Torunn Arntsen 2011. *Kulturforskjeller i praksis. Perspektiver på det flerkulturelle Norge*. Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Fangen, Katrine 2004. *Deltakende observasjon*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS
- Flatabø, Jon 1920. *Solungsjenten: Fortælling*. Brødrene Wigaards Boktrykkeri.
- Gamst, Oberst Th. 1983a. «Solør». I: *Haslemoen historie*. [s.l.] Glomdalsmuseet biblioteket, Elverum
- Gamst, Oberst Th. 1983b. «Haslemoen». I: *Haslemoen historie*. [s.l.] Glomdalsmuseet biblioteket, Elverum
- Gresby, Jørgen H. (1945, 2. juni). «På Haslemoen». I: *Glåmdalen*
- Grønmo, Sigmund 1996. «Forholdet mellom kvantitative og kvalitative metoder i samfunnsforskningen.» I: Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.), *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. (s. 73-108). Universitetsforlaget, Oslo.
- Hasle, Kari A. 2005. «Pressa i 1905». I: Hasle, Kari Aslaug, Tafjord, Harald Endre og Hyvik, Jens Johan, *Lokale røyster i 1905: unionsoppløysinga i aviser på Nord-Vestlandet*. Høgskulen i Volda, Volda.

- Hatlehol, Gunnar D. 2015. «*Norwegeneinsatz*» 1940-1945: *Organisation Todts arbeidere i Norge og gradene av tvang*. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for historiske studier, Trondheim.
- Haugen, Marit S. og Villa, Mariann 2016. «Lokalsamfunn i perspektiv». I: Villa, Mariann og Haugen, Marit S. (red.), *Lokalsamfunn*, Cappelen Damm AS.
- Haugland, Magne 2008. *Do Svidanija – På gjensyn! Dokumentarberetninger om sovjetiske krigsfanger*. Commentum Forlag AS.
- Hendriksen, Hans 1980. «Agrarian Fascism in Eastern and Western Norway: A Comparison». I: Stein Uglevik Larsen, Bernt Hagtvet og Jan Petter Myklebust (red.), *Who were the fascists. Social Roots of European Fascism*, (s. 651-656). Universitetsforlaget.
- Herbert, Ulrich 1997. *Hitler's foreign workers. Enforced foreign labour in Germany under The Third Reich*. Cambridge University Press, Great Britain
- Hjeltnes, Guri 1986. *Norge i krig: Hverdagsliv*. Aschehoug, Oslo.
- Kaldal, Ingar 2016. *Minner som prosesser – i sosial- og kulturhistorie*. Cappelen Damm AS.
- Kjeldstadli, Knut 2000. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Koch, Birgit 1988. *De sovjetiske, polske og jugoslaviske krigsfanger i tysk fangenskap i Norge 1941-1945*. Hovedoppgave i Historie ved Universitetet i Oslo.
- Kolsrud, Ole 2009. «Landssvikarkivet». *[arkiv]magasinet*. 09 (3), 9-11.
- Kraglund, Ivar 1987. *Norge i krig: Hjemmefront*. Aschehoug, Oslo.
- Lunde, Jon Vegard 2001. *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen bind II: 1943 – juli 1944. Det har lett for å gå godt*. Presseservice.
- Lunde, Jon Vegard 2005. *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen bind III: Juli 1944 – 1945. Blod og tårer – men mest svette*. Presseservice, Lillehammer.

Mathisen, Birgit Røe 2010. *Lokaljournalistikk: blind patriotisme eller kritisk korrektiv?* IJ-forlag, Kristiansand.

Meyer, Frank 2004. «De etablerte og nykommerne. Sosial habitus, sosiale figurasjoner og lokalsamfunn.» I: Ola Alsvik (red.), *Kultur møter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo.

Myklebust, Jan Petter og Hagtvet, Bernt 1980. «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling* A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945.» I: Stein Uglevik Larsen, Bernt Hagtvet og Jan Petter Myklebust (red.), *Who were the fascists. Social Roots of European Fascism*, (s. 621-650). Universitetsforlaget.

Nilson, Sten Sparre 1980. «Who voted for Quisling?». I: Stein Uglevik Larsen, Bernt Hagtvet og Jan Petter Myklebust (red.), *Who were the fascists. Social Roots of European Fascism*, (s. 657-666). Universitetsforlaget.

Rønning, Rolf 1995. *Fra overfall til frigjøring. Okkupasjonsårene 1940-45 i Åsnes og Hof*. Åsnes Kommune og Åsnes Finnskog historielag.

Slettan, Dagfinn 1999. «Det mangfoldige stedet.» I: Brit Mæhlum, Dagfinn Slettan og Ola Svein Stugu (red.), *Stedet som kulturell konstruksjon*. (s. 7-13). Historisk Institutt NTNU, Trondheim.

Soleim, Marianne Neerland 2005. *Slavearbeiderne fra øst. Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-45*. Forsvarsstudier 5/2005.

Soleim, Marianne Neerland 2009. *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945. Antall, organisering og repatriering*. Scandinavian Academic Press/Spartacus Forlag, Oslo.

Sæter, Einar & Sæter, Svein 2007. *XU – I hemmeleg teneste 1940-45*. Det Norske Samlaget, Oslo.

Thingsrud, Leif 2009. «Innholdet i landssviksakene. Mange tynne mapper, få tykke.» *[arkiv]magasinet*. 09 (3), 12-14.

Thuen, Trond 2001a. «Fortiden: Forståelser, forestillinger, fremstillinger. Innledende betraktninger.» I: Trond Thuen (red.), *Fortidsforståelser*. (s. 5-31). Høyskoleforlaget AS.

Thuen, Trond 2001b. «De store og de små fortellingene om fortiden». I: Trond Thuen (red.), *Fortidsforståelser*. (s. 93-110). Høyskoleforlaget AS.

Tjelmeland, Hallvard 2004. «Nyinnvandring til norske lokalsamfunn etter 1940.» I: Ola Alsvik (red.), *Kulturmøter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Norsk Lokalhistorisk Institutt, Oslo.

Tjora, Aksel 2010. *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Gyldendal Norsk Forlag AS

Ulateig, Egil 1985. *Hjem til Stalin. Skjebnen til 83 000 russiske krigsfanger i Norge 1945*. J. W. Cappelens Forlag a.s.

Østbye, Nils Astrup (red.) 1994. *Åsnes kirke 250 år. 1744-1994*. Åsnes Menighetsråd, Flisa boktrykkeri A/S.

10.4 Aviser

Glåmdalen 12. mai/ 14. mai/ 19. mai/ 23. mai/ 25. mai/ 26. mai/ 28. mai/ 29. mai/ 30. mai/ 1. juni/ 2. juni/ 4. juni/ 5. juni/ 6. juni/ 8. juni/ 12. juni/ 16. juni/ 18. juni/ 19. juni/ 20. juni/ 21. juni/ 23. juni/ 26. juni/ 29. juni/ 30. juni/ 2. juli/ 4. juli/ 17. juli/ 23. juli 1945.

11. Vedlegg

11.1 Vedlegg 1: Registrerte krigsgraver på Haslemoen

Fra Haslemoen er disse fangene registrert ved Falstadsenteret sitt arkiv over utenlandske krigsgraver i Norge²⁴¹:

Navn	Født	Død	Fødested	Nasjonalitet	Tjenestegrad	Fangenr. og Stalag
Ivan Aleksejevitsj Stepanov	???.?.1912	24.05.1944	Steklokovo, Tulsjkaja oblast	Russisk	Soldat	102661 IIB
Aleksandr Mikhajlovitsj Mironov	15.12.1904	24.05.1944	Kulebjaki	Russisk	Soldat	27521 302/IIIH
Kirill Mitrofanovitsj Sjatirkin	???.03.1920	24.05.1944	Voronezjskaja oblast	Russisk	Soldat	83065 IID
Ivan Vasiljevitsj Guts	16.11.1922	24.05.1944	Zotnikovskoe, Ordzjonikidzevskij kraj	Russisk	Soldat	9930 309
Ivan Ivanovitsj Romasjin	???.?.1902	24.05.1944	Kabunskij Khutor	Russisk	Soldat	47292 318 (VIII F)
Vladimir Sergejev	20.06.1920	24.05.1944	Smolensk	Russisk	Soldat	77458 IID
Pjotr Mefodevitsj Silantjev	20.01.1914	24.05.1944	Sjulytp, Kusjmarinkovskij	Russisk	Underoffiser	135083 IVB
Ilja Timofejevitsj Butjakov	20.07.1910	24.05.1944	Klimovskoe	Russisk	Soldat	29088 315
Igor Mikhajlovitsj Koval	05.06.1921	24.05.1944	Tbilisi	Russisk	Soldat	28832 315
Jefim Jefimovitsj Posobilov	13.03.1914	24.05.1944	Novo Titorovka, Krasnodarskij kraj	Russisk	Soldat	26933 302/IIIH
Vasilij Vasiljevitsj Fedorov	31.01.1906	24.05.1944	Petersburgskaja oblast	Russisk	Soldat	9662 309
Aleksandr Grigorjevitsj Telnikov	29.06.1910	24.05.1944	Lenino, Tulsjkaja oblast	Russisk	?	26864 302/IIIH
Andrej Grigorjevitsj Jalupov	13.06.1913	24.05.1944	Leninski, Stalingradskaja	Russisk	Soldat	123186 IVB

²⁴¹ Stiftelsen Falstadsenteret: *Database over utenlandske krigsgraver i Norge/Haslemoen*

			oblast			
Pantelej Stepanovitsj Butov	??.??.1900	27.11.1944	Krasnodarskij kraj	Russisk	Soldat	101628 IIB
Nikolaj Aleksandrovič Kasatkin	12.08.1920	23.10.1944	Potsjinok, Jaroslavska oblast	Russisk	Skytter (Infanteriet)	? ?
Trofim Aleksandrovič Popov	24.05.1914	15.08.1944	Vasjajevsk, Rostovskaja oblast	Russisk	Soldat	82251 IID
Sergej Grigorjevič Fedotov	10.09.1914	23.10.1944	Kasjino, Ivanovskij rajon, Moskovskaja oblast	Russisk	Soldat	913 330
Pavel Jegorovič Samuilov	30.12.1912	24.07.1944	Saratov	Russisk	Soldat	19251 Oflag 58
Stepan Abramovič Stasjtsjuk	10.10.1917	24.05.1944	Strimigorod, Zjtomirskaja oblast	Ukrainsk	Soldat	101795 IIB
Aleksej Gavriilovič Kornejev	05.05.1915	24.05.1944	Smolenskaja oblast	Ukrainsk	Soldat	83423 IID
Grigorij Aleksejevič Makedonskij	05.01.1920	24.05.1944	Pantsjevo, Kirovogradskaja oblast	Ukrainsk	Soldat	126298 IVB
Ivan Saveljevič Volynets	05.04.1918	24.05.1944	Vovtsjinets, Vinnitskaja oblast	Ukrainsk	Soldat	101986 IIB
Semjon Ivanovič Kutsjejev	??.??.1920	13.05.1944	Bima/Biena, Krasnodarskij rajon	Tatar	Soldat	102438 IIB
Aleksej Andrejevič Kuzmin	17.03.1920	14.10.1944	Jukhmatsji	Tatar (Volgatatar)	Skytter (Infanteriet)	79128 IIA
Viktor Prokofjevič Serosjtanko	30.01.1916	23.10.1944	Bursenino, Novosibirskaja oblast	Sibirsk	Skytter (Infanteriet)	33227 VI-B
Stepan Zakharovič Bogdanov	02.04.1921	24.05.1944	Mursk	Hviterussisk	Soldat	11657 309
Rakhmatulla Assatulla* Sjirijazdanov	??.??.1914	24.05.1944	Trukhman, Basjkortostan	Basjkirsk	Soldat	186750 IVB
Aleksej Fotievič Kasjnikov	14.04.1921	24.05.1944	Jurino, Ivanovskaja oblast	Sovjetisk	Sersjant	9627 309
Ukjent	??.??.????	??.??.???? (Grav 30)	?	Sovjetisk	?	83371 IID
Ukjent	??.??.????	??.??.???? (Grav 35)	?	Sovjetisk	?	166867 326

Ukjent	???.???.????	???.???.???? (Grav 33)	?	Sovjetisk	?	88380 IIB
Ukjent	???.???.????	???.???.???? (Grav 34)	?	Sovjetisk	?	1248 303
Ukjent	???.???.????	???.???.???? (Grav 32)	?	Sovjetisk	?	102908 IIB
Ukjent	???.???.????	???.???.???? (Grav 29)	?	Sovjetisk	?	? ?
Ukjent	???.???.????	???.???.???? (Grav 31)	?	Sovjetisk	?	102128 IIB
Ukjent	???.???.????	???.???.???? (Grav 37)	?	Sovjetisk	?	? ?
Ukjent	???.???.????	???.???.???? (Grav 36)	?	Sovjetisk	?	? ?

11.2 Vedlegg 2: Registrerte krigsgraver på Åsnes Kirkegård

De gravlagte russiske fangene på Åsnes Kirkegård har Falstadsenteret registrert disse fangene i sin database over utenlandske krigsgraver i Norge²⁴²:

Navn	Født	Død	Fødested	Nasjonalitet	Tjenestegrad	Fangenr. og Stalag
Mikhail Pavlov Pavlovitsj	11.11.1926	15.05.1945	?	Sovjetisk	?	? ?
Konstantin Grisjonkov	16.05.1916	03.05.1945	Smolensk	Sovjetisk	?	? ?
Lavrentij Sidantsjuk	25.08.1900	26.04.1944	Mogilev	Sovjetisk	?	? ?
!! Kulikovskij (Kotsjenskij)	?	15.05.1945	?	Sovjetisk	?	? ?

---

²⁴² Stiftelsen Falstadsenteret: *Database over utenlandske krigsgraver i Norge/Åsnes*